

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

III. KÖT. — 1. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
TARCZY LAJOS

R. T. FELETT.

TÖRÖK JÓZSEF

R. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. FEBRUÁR 23-DIKI ÜLÉSÉN.)

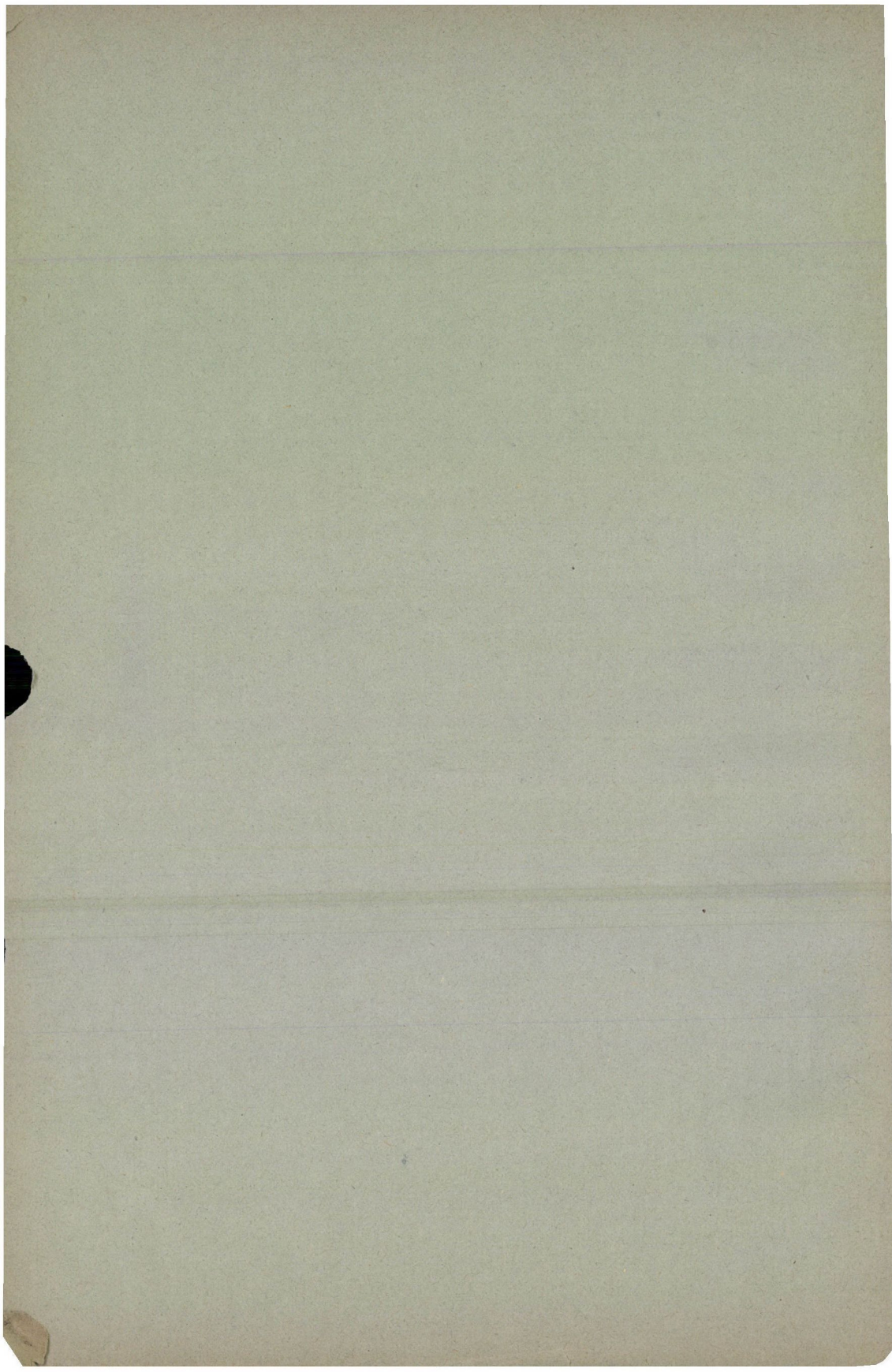

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1885.

EMLÉKBESZÉD

TARÇZY LAJOS

RENDES TAG FELETT.

TÖRÖK JÓZSEF

R. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. FEBRUÁR 23-KI ÜLÉSÉN.)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST

1885.

Nyomatta Hornyánszky V. Budapest.

TARCZY LAJOS EMLÉKEZETE.

Az egyetemek s általában a felsőbb tanintézetek reputációjukat, országokra szóló nagy hírnevöket igen sokszor egyetlen egy kimagasló egyéniségnek köszönhetik. Számos példát hozhatnék fel ez állításom igazolására, mind a multból, mind a jelenkorból, úgy a külföldről mint hazánkból; de mivel ez esetben is érvényesülhetne ama közmondás, hogy „*Exempla sunt odiosa*“, mellőzöm a számos felhozható példákat, s a jelen esetben csak TARCZY LAJOS-t tüntetem föl, mint ily kimagasló egyéniséget, a ki fél-századon át volt a pápai reformált főiskolának első nagyságú vezéresillaga, annak úgy szólván második alapítója, s a kinek életpályáját vázolni az osztály megbízásából nekem jutott osztályrészemül.

TARCZY LAJOS Komárommegye Hetény községében született, az 1807-ik évi december hó 6-kán, jó módú szülők-től. Tanulmányait a helybeli elemi községi iskolában kezdette, úgyszintén a gymnásium alsóbb osztályait is helyben végezte, oktatva a helybeli ref. lelkész által. A gymnásium 5-dik osztályába Rév-Komáromba ment, onnan pedig két év mulva a dunántúli ref. egyházkerület főiskolájába Pápára, hol a bölcészeti és theologiai tanfolyamot kitünő sikerrel végezte. Tanárai fölismervén a bölcészeti és hittani pályán TARCZY-nak kimagasló szellemi tehetségeit, ügybuzgóságát s tanítói hivatottságát, a 21 éves ifjút az 1828/9-ik iskolai évben az akkor úgynevezett logicusok tanításával bízták meg, s miután ezen megbízásnak kitünő eredménynyel felelt meg, a következő 1829/30 és 1830/31-ik években a Mathesis előadásával bízott meg. Ugyanezen években t. i. 1829—1831-ig a főiskolai könyvtárnokság is reá ruháztatott, mely alkalmat igen előnyösen használta fel a

maga kiképzésére s ismeretei gyarapítására. Végre a ref. főiskolákban még jelenleg is a végzett tanulókra nézve legkitüntetőbb állásra, az úgynevezett Séniorságra érdeme-síttetett 1830/1-ben, mely állásában, mint az összes tanuló ifjúság előjárója, erkölcesinek őre s esetleg fegyelmezője szintén közelismerést vivott ki magának.

Tanulói pályáján nyert ezen utolsó kitüntetésével meg-vált TARCZY a pápai főiskolától, s az 1831/2-ik iskolai évre kedvező tantárgyának a physika és mathesisnek behatóbb tanulmányozását a bécsi egyetemen folytatta. Az 1832-ik év nyarán azonban már a dunántúli egyházkerület meg-választotta őt a physika és bölcészet ny. r. tanárává, mely tanszékét mielőtt elfoglalta volna, az 1832/3-ik iskolai évre Prágán, Dresdán, Lipésén, Hallén s Wittembergen átutazva Berlinbe ment, azon tantárgyak bővebb tanulmányozása végett, melyeknek előadására az egyházkerület által meg-választott. — Berlinben elvégezvén tanulmányait, a nyári nagy szünetidőben körutat tett Németországban, nevezetesen Magdeburgon s a Harzhegyen átutazva meglátogatta a göt-tingai, giesseni, marburgi és würzburgi egyetemeket, Cassel, majna-melletti Frankfurt, Regensburg s más németországi városokat, s ekkép Bécsből az 1833-ik év october havában érkezett haza, rendeltetése helyére Pápára, hol is ezen év november hava 4-dikén iktattatott be ünnepélyesen rendes tanári hivatalába.

A külföldi egyetemek meglátogatása után óhajtott közelebbről megismerni hazai, különösen református tanin-tézeteinket is. E végből már 1834-ben Erdélybe utazott, hol Kolosvárt, Nagy-Enyedet, Maros-Vásárhelyt látogatta meg, s egyúttal Erdély természettudományi szempontból legneveze-tesebb vidékének, az úgynevezett aranyvidéknek bányá-városait u. m. Veres-Patakot, Abrudbányát, Zalatnát, Offen-bányát, a maros-ujvári sóbányákat stb. szemlélte meg; 1839-ben pedig a debreczeni főiskolát.

*

TARCZY Lajos tanári hivatalában a pápai főiskola ala-pítójának, a nagy Márton Istvánnak örökébe lépett, s a

nagy alkotónak teljesen méltó utódjává nőtte ki magát. Ő ugyanis szorosan vett tanári teendőin kívül élete fő feladatául tűzte ki magának az elődje által szerény mérvben létrehozott tanintézetet, mind szellemileg, mind anyagilag gyarapítani, mi neki teljesen sikerült is; mert a pápai főiskolát a protestánsok szerény anyagi viszonyai daczára, jelenleg a legjobban berendezett s felszerelt protestáns főiskolák közé sorolhatjuk, mi jó részben TARČZY érdeme. — Ezen feladatának megfelelőleg, a mit éles belátása, átható ítélete a külföldi egyetemeken megfigyelt, mind azt a pápai főiskolában egymásután életbe léptette, a mi neki főképp az által vált lehetővé, hogy élénk és megragadó előadásai által, csakhamar ünnepest s országos hírné tanárrá lőn, s ez által tekintélye és befolyása az egyházkerületi gyűléseken is meg volt alapítva.

Berlini tanulmányozása alkalmával naponként volt alkalma TARČZY-nak szemlélni, hogy a porosz ifjúságnak az egyetemeken tanulmányozó része is, miképp fejlesztetik testi erejében, s miképp képeztetik egyúttal a katonai pályára; miképp özőnlenek az ifjak a katonai gyakorlatokról az egyetemi előadásokra és megfordítva, s ez által mily erőteljes, kitartó nemzedék válik belőle, minek kiáltó bizonyítványait szolgáltaták későbbben Königrätznél és Sedánál. Levezette ebből a természetes következtetést, hogy a szellemi képzésnek a testi fejlesztéssel összhangban kell lennie, s egyiket a másik rovására elhanyagolni nem helyes. Ennélfogva mint pápai tanárnak első gondja volt életbe léptetni a rendszeres gymnastikát, mely eddigelé tanuló ifjúságunknál úgy szólván csak a labdázásból állott. A pápai főiskola volt ezek szerint tudtommal az első, mely már a 30-as években befogadta a rendszeres gymnastikát, s mely már mostan vallás- és közoktatásügyi miniszterünk Trefort Ágoston ő nagyméltósága böles intézkedései folytán, minden gymnásiumban életbe van léptetve.

A 30-as években, sőt még a közelmúltban is tanintézetekben főszerepet játszott a tantárgyaknak szószzerinti betanultatása, köznyelven az úgy nevezett magoltatás. A ki Virgilius Aeneiséből 100—200 vagy épen 300 hexametert

el tudott recitálni minden fennakadás és nyelvbtlás nélkül, az volt a legkitünőbb tanuló. Az emlékező tehetség ennek folytán, igen sok esetben az ítélő tehetség rovására mivel-tetett ki, minélfogva gyakran megtörtént, hogy az iskolában legkitünőbbeknek tartott tanulók az élet iskolájában háttérbe szorultak, vagy épen megsemmisültek, nem ritkán a téboly-dába kerültek. Ennek ellensúlyozására vagy más szóval az ítélő tehetség fejlesztésére szolgáltak a ref. iskoláinkban szokásban lévő naponkénti fogalmaztatások. Nem múlt el egy nap sem, — a szünnapokat kivéve, hogy a gymnásium felsőbb osztályaiban egy óra, a rendes leckeórák közül ne fordítottatott volna a rögtönzött fogalmazásokra; minek eredménye volt aztán, hogy a gymnásium 4-ik, 5-ik s 6-ik osztályú növendékei határozottan jobban fogalmaztak, mint most a 8-dik osztályt végzett s érettségi vizsgát tevő növendékek. — TARCZY a szellemi képzés ezen módjával és eredményével sem lévén megelégedve, a tanuló ifjúság körében önképző társulatot alakított, s azt éveken át, mint annak elnöke, vezérelte, mind addig, míg biztosan bocsáthatta azt saját szárnyaira. Jelenleg már köztudomású dolog, hogy tanintézeteink legnagyobb részében sikerrel működnek ily önképző társulatok, melyek kezdeményezője ennélfogva hazánkban, tudomásom szerint, TARCZY Lajos s illetőleg a pápai ref. főiskola volt. Nem csodálkozhatunk ezek folytán, hogy a pápai ref. főiskola Jókai-, Kerkápolyi-, Ballagi-, Molnár Aladár-féle stb. egyéniségeket adott a hazának.

Élénken érezte TARCZY tanári hivatalának mindjárt első éveiben egy nyomdának a hiányát Pápán, annyival inkább, minthogy a magyar tankönyvek a 30-as években a ritkaságok közé tartoztak, s ő ezen a hiányon is teljes oda-adással kívánt segíteni. Ennélfogva az ő buzgólkodása folytán állíttatott fel 1838-ban a főiskola nyomdája, melyben azóta számos nagybecsű munka látott napvilágot. Egy nyomdának a felállítása a 30-as években nagyobb feladat volt, mint napjainkban az ipar mostani fejlettsége s az irodalom jelenlegi virágzóbb állapota mellett.

Nem találta a kor szellemével megegyezőnek TARCZY azon zárdai szigort sem, melyben a pápai főiskolai tanuló

ifjúság az ő tanárkodása előtt részesült, s a melynek következménye volt aztán a főiskolából kikerült ifjak ügyetlensége, szegletessége és darabossága a társadalmi életben; minélfogva e tekintetben is szabadelvűbb intézkedéseket léptetett életbe.

De hátra volt még a legfontosabb feladat, a valódi gordiusi csomó, melynek megoldását TARCZY szintén élete egyik feladatául tekintette t. i. egy új főiskola építése. A régi ódonszerű collégium ugyanis nem csak hogy a város egyik félreeső részében épült, hanem egy főiskola szükségleteit tekintve sem találtatott kielégítőnek. Minélfogva megindította TARCZY a mozgalmakat az egyházkerületi gyűlésen egy új collégium építése iránt, s fáradhatatlan törekvéseinek sikerült a város egyik díszesebb részében először telket szerezni, s azon a mostani, a kor igényeinek megfelelő díszes épületet létre hozni, mely 1856-ban adatott át rendeltetésének.

Ezen itt nagyjából felsorolt szereplései tették TARCZY-t a pápai főiskola valódi reformátorává s feledhetetlen emlékü tanárává. A köz példabeszéd szerint a költőre szokott alkalmaztatni azon mondat, hogy „poëta nascitur non fit,” de ha TARCZY-t, vagy a hozzá hasonló kimagasló tanárokat tekintjük, a tanárról is el lehet mondani, hogy „professor nascitur non fit.” El lehet mondani, hogy sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a választottak.

*

Tanári működésének ezen vázlatos ismertetése után szóljunk már most TARCZY-ról, mint íróról. — TARCZY-nak a tanár hivatásáról már ez előtt egy fél századdal azon nézete volt, mely jelenkorunkban általánosan érvényre vergődött, hogy t. i. a tanár hivatása nem kizárólag csak a tanítás, hanem a mellett a búvárkodás, a tudomány fejlesztése, előbbre vitele, s tanulmányainak sajtó útján közzé tétele, tehát az irodalmi téren működés. — Mily szegény volt egy fél század előtt magyar irodalmunk általában, mindenki tudja, ki a magyar irodalom történetébe csak egy futó

pillantást vetett, s úgyszólván csak szépirodalmi, költészeti művekben határozódott. Tudományos munkák, kivált pedig természettudományiak épen a legnagyobb ritkaságok közé tartoztak, a min legkevesebbé sem csodálkozhatunk, ha gondolóra vesszük, hogy iskoláinkban még akkor kizárólag a latin nyelv szerepelt. — Még a reformátusok iskoláiban is, bár a tanár előadása magyar volt, latinul kellett a tanítványoknak tantárgyaikat betanulni s felmondani, s így az iskolai kézikönyvek is latinul készültek. — A mi pedig a természettudományokat illeti, azokkal szakszerűleg alig foglalkozott valaki, s csak az orvosi rendből váltak ki némelyek, mint egyszersmind természetvizsgálók. Ebből kifolyólag a Magyar Tud. Akadémia megalakulása alkalmával, a természettudományi osztály rendes tagjai mind az orvosi rendből választottak, s csak az egy Balásházy János szerepelt ez osztályban, mint a gazdasági tudományok képviselője.

Mélyen érezte TARCZY mindjárt tanári hivatalának elfoglalása után, mind a magyar tankönyvek hiányát, mind pedig a természettudományokban elmaradottságunkat, s ennél fogva teljes buzgalommal szentelte idejét az irodalomnak, s néhány évi tanárkodása után már egymásután jelentek meg tőle nem csak iskolai tankönyvek, hanem természettudományi, sőt szépirodalmi és bölcsészeti dolgozatok is. Tanári pályája kezdetén t. i. TARCZY nem csak a természettant, hanem a bölcsészetet is hivatva volt előadni, s ő a Berlinben akkor lábrakapott Hegel-féle bölcseletet behozta a pápai főiskolába is, melyért az egyházkerületi gyűlésen megtámadtatván, a bölcselet előadásáról lemondott, s a természettan mellett a számtan (Mathesis) tanítását vette át, mely teljesen beleillett fő és kedvencz szakmája keretébe.

Legkimagaslóbb irodalmi munkája TARCZY-nak az 1838-ban két kötetben megjelent Természettan, mely 1843-ban teljesen átdolgozva s javítva második kiadásban látott napvilágot, s a Magyar Tud. Akadémia nagyjutalmát (200 db. arany) nyerte el. Az Akadémia nagyjutalma ezen időben nem a mostani czélszerűbb — mert könnyebben mérlegelhető s igazságosabban elbírálható — szaksoportosítás szerint, hanem az egy évben megjelent mindennemű irodalmi dol-

gozatok közül a legjelesebbnek ítélt munkának adatott ki, s így ezen kitüntetés a szerzőre vonatkozólag még nagyobb jelentőségűnek tűnik fel.

Másik figyelmet keltő műve TARCZY-nak a Kisfaludy Társaság által jutalmazott pályamunkája. A Kisfaludy Társaság t. i. 1837-ben a következő pályakérdést tűzte ki: *Mi befolyása van a drámai literatúrának a nemzet erkölcsi életére? Miért nálunk magyaroknál oly kevés eddig az eredeti drámai munka?* Ezen pályakérdést TARCZY fejtette meg legalaposabban s így ő nyerte el a kitűzött pályadíjat. Munkája ezen czím alatt „*A dráma hatása s irodalmunk drámaszegénysége*“ a Kisfaludy Társaság Évlapjai régebbi folyamának első kötetében látott napvilágot, s még mostan is figyelembe vehető eszméket tartalmaz.

Harmadik koszorúzott műve TARCZY-nak a *Népszerű Természettan* czimű munkája, mely a Népkönyvkiadó-egyesület által 50 db arannyal koszorúztatott meg szintén, 1843-ban s 5 füzetben jelent meg. Czíme: *Népszerű Természettan tanulni szerető gazdák, mesteremberek s iskolatanítók számára, a földművelésre és a nép között uralkodó babonákra különös tekintettel.* A Népkönyvkiadó-egyesület által jutalmazott pályamunka. Pápán 1843. — Ezen munka akkor ritka kelendőségnek örvendett, a mennyiben két év alatt 1800 példány kelt el belőle.

Iskolai használatra készült munkái a következők:

Népszerű égrajz (Astronomia popularis). Irta TARCZY LAJOS. M. t. t. lev. tag s a pápai ref. főiskolában természettan professora. Egy kőmetszetű táblával. Pápán a ref. főiskola betűivel. 1838.

A németnyelvtan paradigmái. Pápán a ref. főiskola betűivel. 1838.

Gyöngyök a német költészetből. Olvasó könyvül az ifjúság számára, gyűjté TARCZY LAJOS. Pápán. 1839.

Elemi ösméreték a természettudományból. Az alsóbb iskolák számára írta TARCZY LAJOS. Pápán. A ref. főiskola betűivel 1839.

Elemi számtudomány az alsóbb iskolák számára. Irta TARCZY LAJOS. Pápán a ref. főiskola betűivel. 1839.

A tiszta mértan elemei természettani kézi könyvére bevezetésül írta TARCZY LAJOS. Pápán. A ref. főiskola betűivel. 1841. Ezen munka 2-ik javított kiadásban is megjelent. Pápán. 1846.

Természettan elemei. Kézikönyv nép- s közép-iskolák számára. Írta TARCZY LAJOS. Pápán 1844.

Ezen önálló műveken kívül számos értekezést írt TARCZY, melyek különböző tudományos folyóiratokban, naptárakban, gymnásiumi értesítőkből láttak napvilágot. Ilyenek az akadémiai székfoglaló értekezése *Természettani észtan* cím alatt.

Elmélkedés a polgári büntetésekről, mely a Tudománytár 1837-diki I. kötetében jelent meg 216—226 lap.

Ellenbíráló philosophiai kéziratok ügyében, mely a Tudományos Gyűjtemény XI. kötetében, 94—121 lapon. 1837-ben jelent meg.

Philosophiai válaszok című értekezését az Athenaeumban tette közzé. 1837. II-ik félév 31, 33 és 1838. I. félév 1. 2. számában.

Honi utazás levéltöredékekben című értekezése Nagy Titus név alatt jelent meg szintén az Athenaeumban. 1839. I. félév 20, 21, 50, 51 számokban.

A Figyelmező 1838- és 1839-diki folyamataiban számos bírálatot írt álnév alatt s egy Értekezést: *A Mezei naptár ügyében* 1839. II. félév.

A gőzhajókról és vasutakról írt a pápai Naptárban 1840-ben, melyet több éven át szerkesztett.

A tüzelésről és szemről physikai előadásokat írt, szintén a pápai Naptárban. 1841-ben.

Természettudományi Naptár cím alatt jelentek meg tőle physikai előadások a Mezei Naptárban 1840.

Természettudományi órák című népszerű értekezése szintén a Mezei Naptárban jelent meg. 1841-ben.

A hő elméletéről írt értekezést a pápai főtanoda 1868/9-diki Értesítőjében.

Légtüneti észleleteket pedig szintén a pápai főtanoda 1874/5-ki Értesítőjében tett közzé.

Az előadottak után TARCZY-t a 30-as és 40-es évek legtermékenyebb írói közé kell sorolnunk, s különösen a természettudományi irodalmat tekintve, a legtevékenyebb úttörők egyike gyanánt tekintünk.

A méltánylás és elismerés nem is maradt el sem tanári, sem írói működésétől. — Tanári pontossága, ékesszólása, magyarázási bámulatos ügyessége, mely még 70 évet túlhaladott korában sem hanyatlott a legkisebb mérvben sem, — csakhamar megalapította tekintélyét az Egyházkerületben, melynek gyűlésein sokszor döntő vagy legalább irányadó befolyást gyakorolt, a tanügyet érdeklő határozatokra. Az Egyházkerület ennél fogva őt az egyetemes ref. tanügyi bizottság tagjává is megválasztotta, mely bizottságban szintén tevékeny részt vett a ref. tanügy újra szervezésében.

Irodalmi munkásságát pedig először 1837-ben a Kisfaludy Társaság, majd 1843-ban a Magy. Tudományos Akadémia s szintén 1843-ban a Népkönyvkiadó-egyesület koszorúzták meg. A Magy. Tud. Akadémia ezen fölül 1838-ban levelező, 1843-ban pedig rendes tagjává választotta.

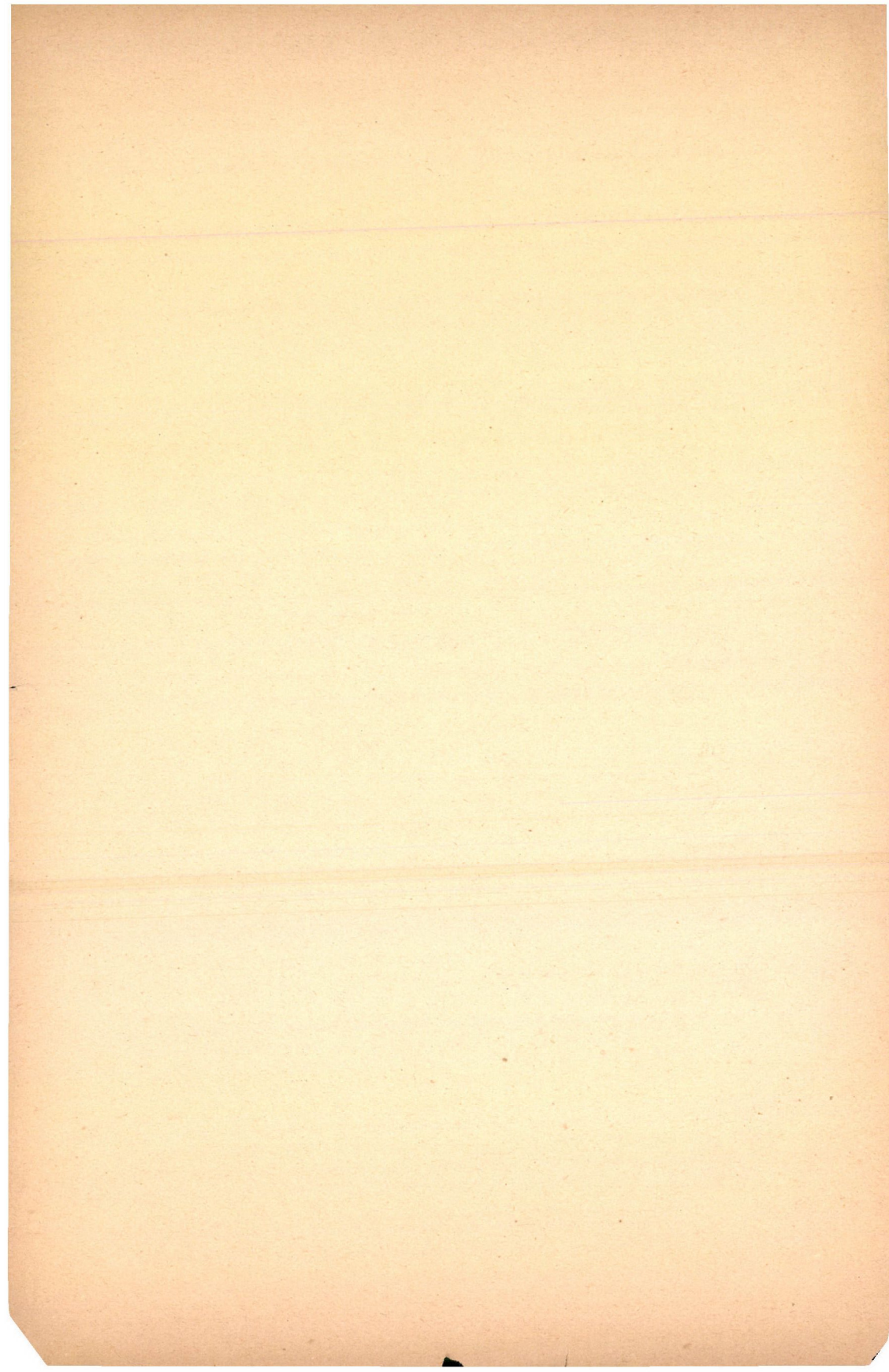
Tanári és irodalmi munkásságának s érdemeinek hire elvégre eljutott a trón zsámolyáig, s midőn az 1880-dik év november 5-dikén félszázados tanári jubilaumát ünnepelte, ő Felsége által kir. tanácsosi czímmel diszittetett fel, mely legmagasb kitüntetésben ő részesült legelőször Magyarországon a ref. hitvallású tanárok közül.

Ezen félszázados jubilaum páratlan s megható ünnepe volt a pápai ref. főiskolának, melyen számos mind egyházi mind világi kitűnőségek, TARCZY-nak egykori hálás emlékü tanítványai, vettek részt, s a kik személyesen meg nem jelenhettek, táviratilag üdvözölték az ünnepelt tanárt.

Azonban ez ünnepély baljóslatú volt TARCZY-ra nézve, mert rövid 4 és $\frac{1}{2}$ hónap múlva a kérlelhetetlen halál kiragadta őt az élők sorából, s vele kialudt egy első nagyságú fénylő csillag, mely a magyarországi protestantismus egén fél századon át ragyogott, s nemzedékről nemzedékre árasztotta szét világító és melegítő sugarait.

Legyen áldott emlékezete!

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET. 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött, Dr. Konek Sándor r. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól.....	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól.....	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól.....	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	"	20 kr.
II. Emlékbeszéd. Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Gal- góczy Károly lev. tagtól	"	10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	"	10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	"	40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	"	20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tag felett.	"	10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól.	"	20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól.	"	30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól.	"	30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	"	10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÜLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

III. Köt. — 2. Szám.

EMLÉKBESZÉD
THIERS LAJOS ADOLF

A M. T. AKADÉMIA KÜLTAGJA FELETT.

TREFORT ÁGOSTON

IGAZG. S TISZTELETI TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. MÁRCZIUS 24-DIKI ÜLÉSÉN.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1885.

EMLÉKBESZÉD

THIERS LAJOS ADOLF

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÜLTAGJA

FELETT

TREFORT ÁGOSTON

IGAZGATÓ S TISZTELETI TAGTÓL

OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. MÁRCZIUS 24-DIKI ÜLÉSÉN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója.

THIERS EMLÉKEZETE.

Midőn egy ember életében nagy eszmék nagy eseményekkel találkoznak, s ő azok közepett küzdteret talál és hatáskört szerez magának, majd segítve majd üldözve a sors által, úgy, hogy élete a külső siker mellett tragikus háttért mutat, mert a gyakorlatban folyvást azon elvek s tanok ellen kénytelen küzdeni, melyeket az elméletben vallott: az ily életpálya épen annyi tanulságot nyújt a bölcselőnek, mint az államférfiúnak, s méltó tárgya egy akadémiai felolvasásnak. Bizonyára legalább is oly érdekkal bír, mint valamely kétes jelentőségű középkori hős viselt dolgai, vagy valamely okmányoknak megfejtése, mely az emberség kára nélkül megfejtetlen is maradhatott volna. Ily életet legalább nagy vonásokban kitárni, annál inkább helyén van itt, mivel az, a kiről szólok THIERS, a korszakunkban oly fényes szerepet játszott francia államférfiu, szónok és történet író, ez utóbbi czímen Akadémiánknak is kultagja.

I.

THIERS déli francia volt, mint barátja Mignet. Született Marseilleben 1797 április 18-án. Hasonló okokból jött Párizsba; szintűgy keresett s talált tért tehetségeinek s ügyességeinek, mint Mignet. — Szellemes hirlapíró lett, írt a művészetről, bel- és külügyekről, s cikkei korán magokra vonták Talleyrand figyelmét.

E cikkeken kívül nagyobb értekezéseket is írt — mint Lawról s műveleteiről, később a tulajdonjogról. Politikai pályájának alapkövét azonban a „Francia forradalom

története“ című tíz kötetes nagy munkájával tette le. Nem akarom ismételni, mit rövid idő előtt itt e teremben Mignet emlékezete alkalmából, a francia forradalomról általában mondtam; most csak THIERS munkájáról szólhatok.

E munkának igen nagy sikere volt, mert megfelelt az uralkodó hangulatnak, melyet a restauratio ellenforradalmi iránya idézett elő — miután a napoleoni korszak s az első forradalom szenvedései háttérbe szorultak.

E munka a forradalmi legenda részletezése, s a részletezésben fekszik értéke; mert a közgazdasági állapotok, az assignaták, az inséges helyzet, a szervezési kísérletek, nem különben a republikánus hadjáratok részletes leírása, THIERS ismeretes világos előadásában — maradandó beccsel bírnak.

A Thermidor 9-ikét követő események, a directorium eljárása, az egyiptomi hadjárat, mind úgy vannak leírva, hogy a Brumaire 18-dikai államesiny szükségességéről győződjék meg az olvasó, s arról hogy Bonaparte Napoleon az a hős, ki egyedül volt hivatva azt végrehajtani, s Franciaország üdvösségére fordítani.

THIERS ezen első nagy munkájának értékéről, ma nagyon eltérők a vélemények; vannak bámulói, valamint igen éles bírálói, az igazi helyes mérték itt is a középben fekszik. Ki specialis tanulmányokat akar tenni a francia forradalomról, haszonnal fogja olvasni, habár a részletekre nézve Schmidt tanár munkáiban több tanulságot talál. A közönséges olvasó azonban, nem fog igazi képet szerezni a forradalomról; többet vesz fel magában a legendából, mint a történelmi valóságból. E tekintetben THIERS-nek is ment-ségére szolgál az a mit Mignetre vonatkozólag mondtam.

A consulatus s a császárság története csak folytatása az előbbi munkának, s THIERS ez új művel is rendkívüli sikert aratott; mert a varázs, melyet a császár az emberek képzeletére általában gyakorol, átment THIERS munkájára. A munka természetesen Brumaire 18-dika után kezdődik, azon időpontnál a mikor a consul Bonaparte, szellemi felsőbbségénél fogva, az egész hatalom birtokosává válik. Most szó sincs többé a szabadságról. mert a *rendet* kell helyreállítani, s erős kézzel kezelni. E téren nem lehet

nem méltányolni az első consul alkotásait. A seregeket győzelmekre vezette, melyek hadi génie-je mellett katonái vitézségének és ellenségei ügyetlenségének is köszönhetők; rendezte az administrációt s a pénzügyet. Legnevezetesebb alkotásai azonban a code civil és a concordatum.

Igaz, hogy dicsőségének nimbusa által elvakítva, a világ s THIERS mindent neki tulajdonítottak; mert valamint minden vesztett ügynek kell bűnbakjának lenni, úgy minden nagy siker, melynek előidézésén száz nagy talentum dolgozott, egy szerencse fiának tulajdonítatik.

A concordatum útján Bonaparte helyre állította a vallást s az egyházat, Rómával kibékült, megtörte a XVIII. század keresztény ellenes irányát, de a francia állam jogait, az egyház irányában, fenn tudta tartani.

Az alkudozások, melyeket Consalvival Bonaparte maga vezetett, a világi s az egyházi diplomatiái eszélyesség s ügyesség netovábbja; nehéz meghatározni, vajjon a világi vagy az egyházi hatalom tudott-e több finomságot kifejteni. — Mindebből kiderül, hogy a reformatió előidézte háboruk ideje óta egy fejedelem sem tett annyit a katolikus egyház érdekében mint Napoleon, lett légyen akár hite, akár politikája a kútforrás. Szent Ilona szigetén folytatott beszélgetéseiben is gyakran hangsúlyozta, hogy Franciaországban akkor oly hangulat uralkodott, hogy könnyebb lett volna a francia népet protestanssá tennie, mint a katolikus egyház restaurációját keresztülvinni; de hangsúlyozta azt az első Consul Consalvi előtt is; s ha ez történik, a protestantismus okvetlenül Olaszországban is terrenumot nyert volna. Az első Consulnak e műveit szokott elevenségével s átlátszó világosságával, de egyszersmind a hőse iránti feltétlen bámulattal írja le.

A béke ily műveivel azonban az első Consul s nem sokára Napoleon császár nem elégedett meg; ő uralkodni akart nem csak Franciaország felett; végzetetlen ambíciója nem ismert határokat; nem volt neki elég, hogy Német- s Olaszországot vasallus országokká tette; megsemmisíteni a pápa világi hatalmát, megtörni Angliát, hatalma körébe vonni a pyrenei félszigetet — megalázni s legyőzni az Oroszt,

egyszóval: a világ felett uralkodni — ez volt phantasiájának ideálja, ez nagyravágásának végeztelje. — Itt mutatkozott valódi természete egész meztelenségében — a zsarnok természete, a mint azt csak a római világ legromlottabb korszaka mutatja. Az egyén és nemzetek jogának tisztelete nyomtalanul eltűnt benne; semmibe sem vette azt, annyira, hogy kész volt mindig saját hibáiért azokat büntetni, a kik lehetetlen dolgokat, miket tőlök kívánt, végrehajtani nem tudtak; példa reá magaviselete Villeneuve admirallal szemben, a kit halálra üldözött, vagy Druot tábornok irányában.

A császárok örültsége elragadta őt, a mint azt Spanyolország iránti eljárása, és még nagyobb mérvben az orosz hadjárat mutatja. Ezen hadjárat az emberi szenvedések ne továbbja. Fezenzac, ki e hadjáratban mint ezredes vett részt, emlékirataiban mondja, hogy 2500 emberből álló ezredéből alig került 50 ember vissza hazájába!

Ha Bonaparte Napoleon viselt dolgai felett szemlét tartunk, összefoglalva jót s rosszat, nagyszerűt s kicsinyest, lángelméjét, színi tempóit, határtalan éynismusát, némelykor mutakozó szeretetre méltó módorát, melylyel megigézte az embereket, de főleg kérlelhetlen felhasználását minden eszköznek, mely céljai elérésére vezet: a Machiavelli „Principe“-jének személyesítését kell látnunk benne.

Ő egyébiránt, a mint származásra nézve nem volt franczia, úgy vérmérseklete s jelleme is olasz volt, hasonló az olasz renaissance kiváló alakjaihoz.

Ember-pusztító, jog-tipró hadjárait kivül semmi sem jellemzi ez embert annyira, mint az úgynevezett berlini decretum (1806), melylyel Angliát megsemmisíteni akarván, a continentalis zárt hozta be. A jenai csata után Poroszországra 159 millió frank hadi sarcot szabott, és decretálta, hogy minden angol áru, mely észak-német városokban találtatik, a hadserege javára elkoboztatik. E rablás, mely az északi német kereskedőket tönkre tette, a hirhedt berlini decretum előjátéka volt. E decretum szerint a continens az angol áruk elől — beleértve a gyarmat-árúkat is — elzáratott.

A leirhatlan zaklatásokon és elkobzásokon kivül, melyeket a rendszabály maga után vont, legnevezetesebb e do-

logban az az elbizakodás, melynél fogva azt hihette, hogy ő már ura az egész continensnek, s hogy ily zsarnoki és jograbló rendszabályt az egész continensen keresztül vihet. Hogy a spanyol és orosz hadjáratnak más mint rendkívül szomorú kimenetele nem lesz, azt tudta egész Franciaország, s seregeinek minden józan embere!

Hogy ily ember hatalmát meg kell semmisíteni, azt egész Európa érezte, s ez érzet kifolyásai voltak az 1813-, 14- és 15-ki hadjáratok, a lipcei csata — Párizs bevételével s Waterloo —, Elba s Szent-Ilona. Anglia nagyságának nincs nagyobb emléke, mint az az erély, melyet a mindenható Caesar uralkodásának megtörésére oly fényes sikerrel tudott kifejteni.

Lélektanilag érdekes kérdés: mikép vállalkozhatott THIERS szabadelvű államférfiú létére, gyakorlatias esze mellett, a napoleoni korszaknak, nem mondom történelmi leírására, de feltétlen magasztalására! Mert a császárság legendája s a napoleoni cultus igazi megalkotója THIERS volt.

A francia dicsőség bámulása, mely mégis nagy vereosséggel végződött, a hadi tudomány s annak művei iránti rokonszenv maga, nem ragadhatják őt el annyira.

Én azt vélem, hogy THIERS-t a juliusi dynastia s az új alkotmány megerősítése iránti buzgalma vezette félre. Otthon eléggé megvédve látta azt ágyúkkal és szigorú rendszabályokkal, de azt hívé, hogy künn is prestige-t kell neki szerezni, mint azt keleti politikája mutatja, azért a napoleoni dicsőség iránti bámulatot kelle a francia népben felébresztetni, s a királyt valami hadi actióra kényszeríteni; de itt túl lőtt a czélon, mert előkészítette a második császárságot, mely őt — börtönbe vitte, s száműzésbe küldötte.

THIERS munkája Napoleon korszakáról összesen húsz vastag kötetet tesz, melyek egyenként jelenvén meg — az olvasók száma legio volt; ma azonban kevés ember fogja magát reá szánni, hogy e húsz kötetet olvassa.

Pedig e nagy munkának fényes lapjai vannak, — a csaták részletes leírása gyakran unalmas, de gyakran igen sikerült, igazi drámai étellel s mozgással bír; s az organi-

satiók részletezése — a diplomatiái tárgyalások — a nagy látványosságok — s ki e korszakot részletesen akarja tanulmányozni, annak THIERS-t kell olvasnia. — De a nagy közönség számára e munka levétetett a napi rendről. Hiszem, hogy ezentúl a Lanfrey munkájának Napoleonról több olvasója lesz. A THIERS munkája, de még inkább a korszak, mely abban le van írva, nagy tanulságokat tartalmaz. Legjobban látni itt, mennyire isszonyodott a francia nép a forradalom anarchiájától s rémuralmától, hogy a napoleoni kényuralmat nem csak tűrte, de meg is szerette. De meg lehet tanulni e történelemből az alkotmányosság értékét is, mert a háborúk hosszú sora s főleg az orosz hadjárat, midőn a francia fiatalság biztos veszte elé hurezoltatott, csak is kényuralom alatt mehetett véghez. És végre fel lehet ismerni a régi administratív monarchiák rothadt állapotait, mert csak ez magyarázza meg Napoleon sikerét valamennyi continentalis népek fölött; s e nézetet megerősíti Anglia példája. Az egyetlen szabad nemzet az, mely a zsarnoknak ellen tud állani.

II.

Én THIERS-t mint szónokot magasabbra helyezem mint THIERS-t az író; kik őt beszélni hallották, mondják, hogy nem igen előnyös termete mellett, rikácsoló, kellemetlen hangja daczára, a napi renden levő kérdés világos egyszerű fejtegetése az ügy felderítésére, az ügyesen csoportosított részletek által, szellemdús megjegyzései kíséretében, a hallgatóság figyelmét mindig lekötötték; beszédei mindig a tárgynál maradtak, nem voltak csinált szónoklatok; mert nem beszélt azért, hogy beszéljen, hanem hogy valamely gyakorlati czélt érvényesítsen — s ha igaz a mondat, hogy „le style c'est l'homme“, THIERS beszédeiről el lehetett mondani, le discours c'est l'homme.

E beszédek tizenöt kötetben jelentek meg, terjednek 1830-tól 1874-ig, midőn THIERS a parlamentben, a párizsi erődítések kérdésében, utolsó parlamenti beszédét mondotta. — Én e tizenöt kötetben nagyobb irodalmi emléket látok,

mint THIERS történelmi műveiben. Ki a gyakorlati életben él, nehezen fog időt találni e tizenöt kötetet végig olvasni; — de ha a parlament egy fiatal tagja, kinek feladata tanulni s figyelni, mielőtt szerepel, a beszédek e gyűjteményét elolvasná, rendkívül sokat tanulna belőle, mert alig van kérdés, melyet THIERS parlamenti hosszú pályáján nem tárgyalt volna: pénzügyek, kereskedelem s vámügy, bel-administratio, külpolitika, hadsereg, ipar, földmívelés, nem különben tudomány s közoktatás, beszédei mind erre kiterjednek. A ki e beszédekot olvasná, megismerkednék Franciaország egy igen nevezetes korszakának történetével, az egymást felváltó forradalmak, háborúk s béke idejében, — de megtanulhatná általában, mit kell tenni s mit kell kerülni a szónoknak, — megtanulná a parlamenti illetet, mikép lehet élesen támadni, s mégis a parlamenti urbanitás határai közt maradni, hogy lehet a szónok pártember a nélkül, hogy a haza érdekeit szeme elől vesztené, — tanulhat erkölcsi bátorságot, melyet THIERS a kormányon s az ellenzéken, nyugodt időben valamint forradalmi korszakokban, mindig egyformán tanúsított, — oly tulajdon, mely sok parlamenti emberben hiányzik. Ha THIERS-nek mint szónoknak hibája van, az a bőbeszédűség oly ügyek fejtegetésében, melyekről mindenki tudomással birhat; de viszont kiváló tulajdonai egyike: hogy midőn először felszólal harmincz éves korában, kész ember, s midőn pályáját 1874-ben tehát 44 évvel későbbben végzi, nem kimerült, nem elgyengült. — Első parlamenti beszédje a budget összeállításának alakjáról szól, fejtegetvén a különbséget az általános s a tételek szerint megszavazott költségvetés közt. 1834-ben tartott szónoklata az egyesületi kérdésről, az amerikai kárpótlásról, nem különben 1836-ban tartott beszéde az angol szövetségről igen fényes szónoklatoknak tartatnak. — Nevezetes 1831-ben tartott beszéde a felső kamaráról (mely magyar fordításban is megjelent), melyben bourgeois létére az örökös pair-ség mellett emel szót, de nem jutott eszébe oly anomalia, hogy monarchikus államban az örökös pairek mellett specialis quasi rendi választások által is paireket kelljen választani, s ily úton egy új kasztot te-

remteni. — Nevezetes azon beszéde, melyet a középoktatásról 1844-ben júliusban tartott. Hosszú, de igen tanulságos beszéd, melyben THIERS a többi közt így szól: „A közép-oktatás neveli a nemzet felvilágosodott osztályait. Már ha a felvilágosodott osztályok nem képezik is az egész nemzetet, de azt jellemzik. Hibáik és erényeik, jó vagy rossz hajlamaik, s általában tulajdonságaik könnyen válnak az egész nemzet tulajdonává, alkotják magát a népet, eszméik, érzelmeik ragadós volta által.“ — Beszél az oktatás szabadságáról, előadja röviden a francia oktatás történelmét. Erélyesen nyilatkozik a classikus tanulmányok, a görög s latin nyelv mellett, kiemelvén az ó világ szépségét, egyszerűségét. — „Positiv és kevésbé köznapias században — mint a miénk, így szól THIERS — mely ha kilép egy percze az anyagi érdekek köréből, a művészetben csak a hamis és túlságos színezetet keresi, a növendékeket megfosztani s elidegeníteni az antik és egyszerű széptől, annyit tenne, mint erkölcsi sülyedésünket siettetni; hagyjuk a gyermekeket a régi világban, mint csendes és nyugodt asylumban, hogy ott tisztán s frissen tartassanak meg. A realis világ, a positiv érdekek ideje megjő elég korán, — ne siettessük azt a nevelés által.“

Beszéde végén azt mondja: „Ma nem igen nagy szellemi érdem, nem igen mély belátás felismerni, hogy a vallás az emberi társadalom egyik nagy szüksége. A legközönségesebb elmék, valamint a legkiválóbbak tudják s hirdetik azt. De fel kell használnunk szellemi erejüket s jellemök erejét arra, hogy a dolgok igazi határát fölismerjük és megtartsuk; s ne engedjünk a napi áramlatoknak, ne vessük magunkat majd az egyik, majd a másik végletre, s ne legyünk felváltva majd hitetlenek s a vallást megvetők, mint a XVIII. század végével, — majd annyira vallásosak, hogy kitiltuk a bölcseleti tanulmányokat, a mint ma némelyek tenni akarnák. Uraim, tudni kell megállapodni s megmaradni egészséges helyes eszmékben, s azokban állandóknak kell lenni. — A nagy Bossuet tudott hive lenni a katolikus egységnek s független is maradni. Míg egy kézzel védette a katolikus egyházat a reformatusok ellen, másik kezét a

gallicanus szabadság védelmére nyújtotta ki. Kövessük példáját azon szellemnek, mely ép oly bámulatos nagysága mint helyessége által; — adjuk meg az egyháznak a mivel neki tartozunk, a mi tőle 15 év óta soha sem tagadtatott meg. De ha igazságtalan tudna lenni, vagy ha félre akarná ismerni a hatalmak határait, tudjuk ellene fordítani a törvényeket, s forradalmunk elveit, a melyek e tekintetben csak a régi monarchia elvei.“ Így szólt THIERS 1844-ben. 1848-ban tartott beszédei rendkívül érdekesek, főleg azok, melyek a közoktatásra. s különösen az oktatás szabadságára vonatkoznak. — Ajánljuk azokat mindazok figyelmébe, kik nálunk a status quo-val nincsenek megelégedve, de új vívmányok után törekednek. — 1851. november 17-én THIERS mondotta el az utolsó beszédet a 48-ki köztársaság korszakában, még akkor is a szabadság és a respublica mellett emelve föl szavát. — De Bonaparte Louis pártja győzött — bekövetkezett a december 2-ki államesíny, s THIERS azontúl hallgatott. 1863-ban midőn ismét képviselő lett, december 24-ikén a függő adósságok kérdésében szólalt fel.

Parlamenti működésének e korszaka 1870-ig tartott. Ez időszakban THIERS magaviselete és szónoklatai, a nagy s bátor hazafi s böles szónok típusát mutatják. De böles emberek tanácsára a politikai kalandorok nem szoktak hallgatni. Ők háborút akartak, mert vakságukban nem ismerték sem saját hazájuk sem más országok állapotát, azt hitték, hogy elsétálnak Berlinig. — Hiába protestál és szónokol THIERS, hangját elfojtják a kalandor császár s kalandor párhivei, s a császárságra következik a harmadik respublica. E július 15-én tartott beszéd egy hős cselekvény; drámai jelleménél fogva is érdemes e beszédet (Thiers beszédei XII. kötetében) elolvasni.

Sedan után, a császárság megbukván, össze kell híni az assemblée nationale-t, s THIERS huszonhét kerületben választatik meg, s ezzel a parlamenti szónok új s utolsó korszaka kezdődik.

Beszédei e korszakból, három vastag kötetet töltenek be; külpolitika, pénzügy s a kormányzat formái képezik

e beszédek tartalmát. Utolsóelőtti beszéde a parlamentben — de utolsó mint köztársaság elnökeé — az, melyet 1873-ban május 24-én tartott, midőn a köztársasági forma szükségét, s a monarchia lehetetlenségét fejtette ki. E beszéd a gyakorlati politikus észnek, ékesszólásnak, erkölcsi bátorságnak mintája, de 48 nyomtatott lapra terjedvén, még elemzésébe se lehet e helyen bocsátkoznom, — csak végzavait akarom említeni. Broglie-hoz fordulva, ki őt insultálta, s nevetségessé akarván tenni, szánalmat fejezett ki irányában, — THIERS e szavakkal végzi beszédjét: „Köszönetet mondok a szónoknak irányomban kifejezett könyörületes érzelmeiért. Engedje meg, hogy ugyanazt tegyem s mond hassam neki, hogy sajnálom őt. Majoritása neki sem lesz, a mint nekünk ninesen, de ő is fog protegáltatni, megmondom neki, hogy ki által — oly védnök által, kit atyja, a régi Broglie herczeg borzalommal taszított volna el magától. Ő a császárság védecze lesz.“

III.

De én THIERST mint államférfiút, ki Franciaországnak az 1870-iki események után a legnagyobb szolgálatokat tette, s ki később a szétbontó elemekkel, habár siker nélkül a legerélyesebb harczt vívta, többre becsülöm, mint írói s szónoki szerepeiben becsülhetem.

THIERS politikai szereplése 1830-ban kezdődött, mikor a Bourbonok megbuktatásában jelentékeny része volt. Elismerésül rövid idő múlva képviselő s államtitkár, később minister lett. E szerepben neki folyvást küzdeni kellett azon elvek s doctrínák ellen, melyeket mint a francia forradalom történetírója vallott. Minden törekvése a rend fentartására, Franciaország tekintélyének a külföldön való érvényesítésére s arra volt irányozva, hogy a király személyes kormányzata meggátoltassék, azon általa felállított elv szerint „le roi règne mais il ne gouverne pas.“ Hogy a francia alkotmányt reformálni, hogy az úgynevezett pays légal-t ki kell tágítani: azt THIERS tudta, — de míg hatalomban volt,

keresztül vinni elmulasztotta, midőn pedig a juliusi királyság utolsó nyolcz évében oppositíóban volt, keresztül vinni nem állott többé hatalmában. 1848-ban, a februáriusi napokban megbukott az 1830-ki királyság. Az utolsó órákban, mikor már „trop tard“ volt, a király meghitta THIERST, hogy vegye át a kormányt; de a király elfogultsága akkor sem hajtott rá; „fata viam invenerunt“; bekövetkeztek a zavarok a communistikus kísérletekkel s felkelésekkel, míg Cavaignac a juniusi napokban az anarchiát le nem verte.

Gyakran fölvetetett a kérdés: mit eredményezett a februári forradalom Franciaországnak?

Mind azok, kiknek értelmök s érzékök van a népek politikai s társadalmi élete iránt, — a februári forradalmat nefastus eseménynek tartják Franciaországra nézve. De ez esetben a forradalom nem maradt Franciaország határai közt. Olasz- s Németország, az ausztriai monarchia és hazánk is bele sodortatott.

Kérdés, mi történik velünk az 1848-iki események nélkül? Nálunk a reform törvényesen ment keresztül; mert a függő kérdések megoldásán 1790., de főleg 1825. óta minden józan hazafi törekedett; a reform nálunk nem volt rögtönözve, nem egy ember műve, hanem egy félszázad gondolkodó embereinek a műve volt; csak két nagy hiba követtetett el, a mi minden későbbi szenvedéseink forrásává vált: hogy nem volt elég józanságunk az államadósság kérdését megoldani s a közös ügyeket kifejteni; — mert a mi 67-ben megtörtént, megtörténhetett volna már akkor.

THIERS életében 1848. óta új korszak nyílt, melyben egy nagy hibán kívül — nagy bátorsággal, ügyességgel s államférfiúi bölcseséggel küzdött az állam s a társadalom nagy érdekei mellett.

A második respublica magatartása a juniusi küzdelmek után megmutatta, mennyi józan conservatív elem van Franciaországban — oly időben, mikor a moralis erő felébred s érvényre jut. — De bekövetkezett 1849-ben az elnök választása — s itt az elfogultság, a valódi helyzet félreismerése letette a későbbi szerencsétlenségek alapkövét — a rend fanatismusa — mely rossz mint minden fanatismus,

még oly férfiakat is magával ragadott mint THIERS és Montalembert, kik Napoleon Lajos elnökségét előmozdították. Győzött a napoleoni legenda, melynek egyik alkotója THIERS volt, s melyért Franciaországgal együtt ő is bűnhődött. Napoleon elnökségének végét vetett a december 2-ki államesíny.

Napoleonnak akkor nem jutott eszébe, hogy THIERS az első Napoleon történetírója s dicsőítője volt, — őt is bezáratt a számkivetésbe küldötte. Visszatérve száműzetéséből, ráért folytatni Napoleon történetét és foglalatoskodni művészeti tanulmányokkal.

Ez alatt III. Napoleon, miután a nemzetiségekkel experimentált — az alkotmányossággal is kezdett experimentálni, s akkor THIERS ismét a törvényhozó testületbe lépett; nem csinált factiosus opposítiót, mert ő is, hogy Deák Ferencz nemes szavaival éljek „jobban szerette hazáját, mint gyűlölte ellenségeit.“ Hatalmas szónoklatai által arra fordította minden erejét, hogy a dolgok rendes mederbe kerüljenek, s a béke fenntartassék, mert meg volt győződve, hogy a háború Németországgal a császárság bukásához fog vezetni, s előidézendő azon politikai s társadalmi betegségeket, melyekben Franciaország mai napig sinlik. THIERS jóslata teljesült, — Franciaország nagy vereséget szenvedett, s egy communistikus forradalmon ment keresztül. Ezt THIERS-nek kellett leverni, valamint a frankfurti békét megkötni, s később hazáját az idegen megszállástól megszabadítani.

THIERS politikai életének fénypontja ez időszakban fekszik; reorganisálta az államot, s miután meggyőződött, hogy a monarchia Franciaországban lehetetlen, a köztársaságot conservatív alapokon akarta szervezni s megszilárdítani. Törekvése nem sikerült, de a jövő meg fogja mutatni, hogy neki volt igaza. — A monarchista pártok kezét fogtak a radicalismussal, s THIERS-nek el kellett hagyni a hatalmat. Magán életbe vonult vissza, s éles megfigyeléssel kísérte a fejleményeket, míg 1877-ben élete nyolczvanadik évében csendesen fogta le szemét a halál.

Vége nem volt tragikus; de életén át húzódik egy tragikus vonás: ugyanis a gyakorlatban mindig küzdenie

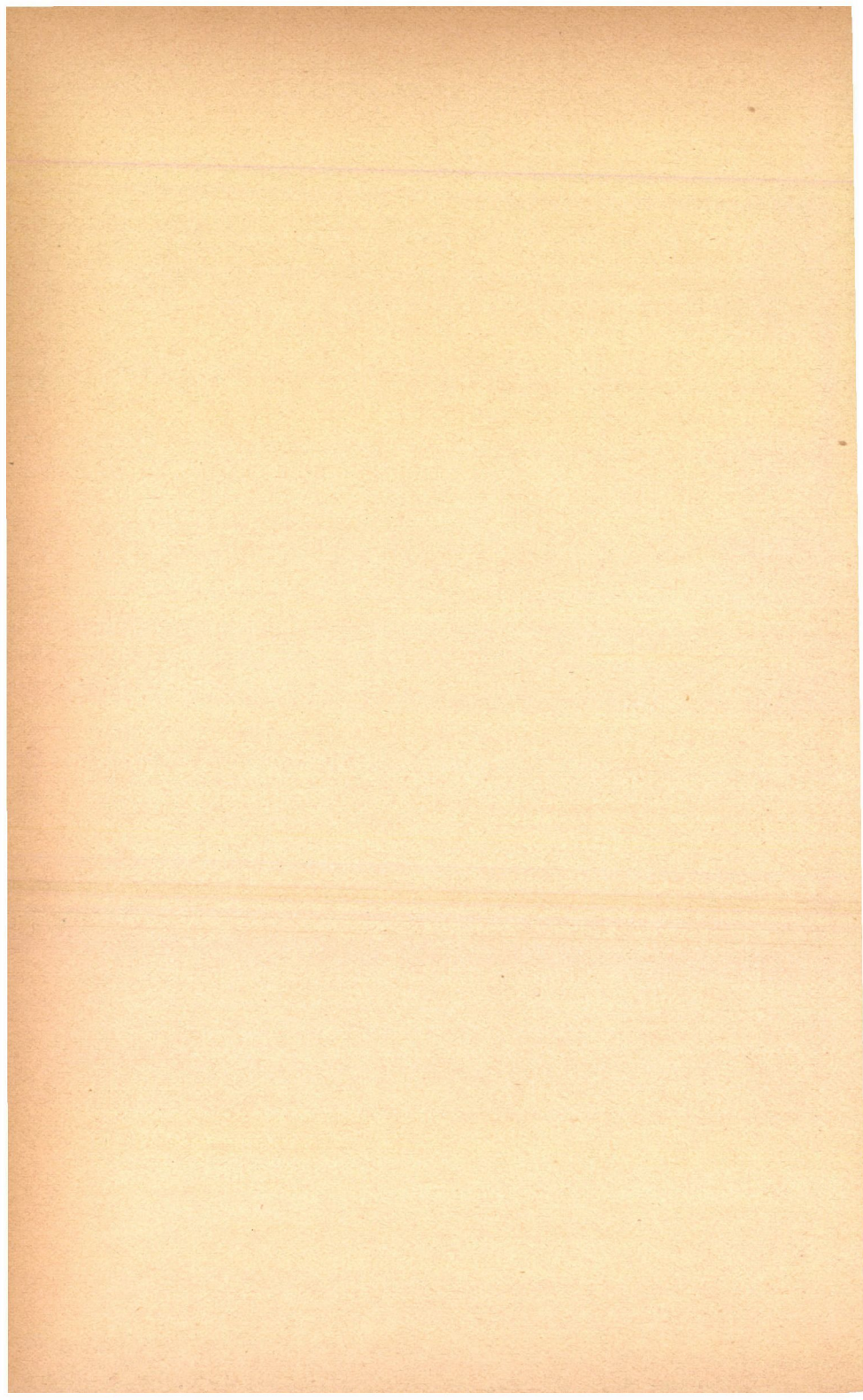
kellett azon doctrínák ellen, melyeket előbb vallott. — A juliusi korszakban a forradalmi eszmék ellen, 48 után a napoleoni hatalom ellen, melyet dicsőített; 70 után bombáztatnia kell Párizs falait, melyek felállításához legnagyobb mérvben járult, — végre mint a respublicának főnöke föl kellett lépnie a kormányfő személyes kormányzata mellett, mely ellen küzdött Lajos Fülöp idejében.

THIERS minden gyengesége és tévedése mellett nagy nevet hagyott maga után, mely idővel még nőni fog, mert a történelem igazolni fogja őt.

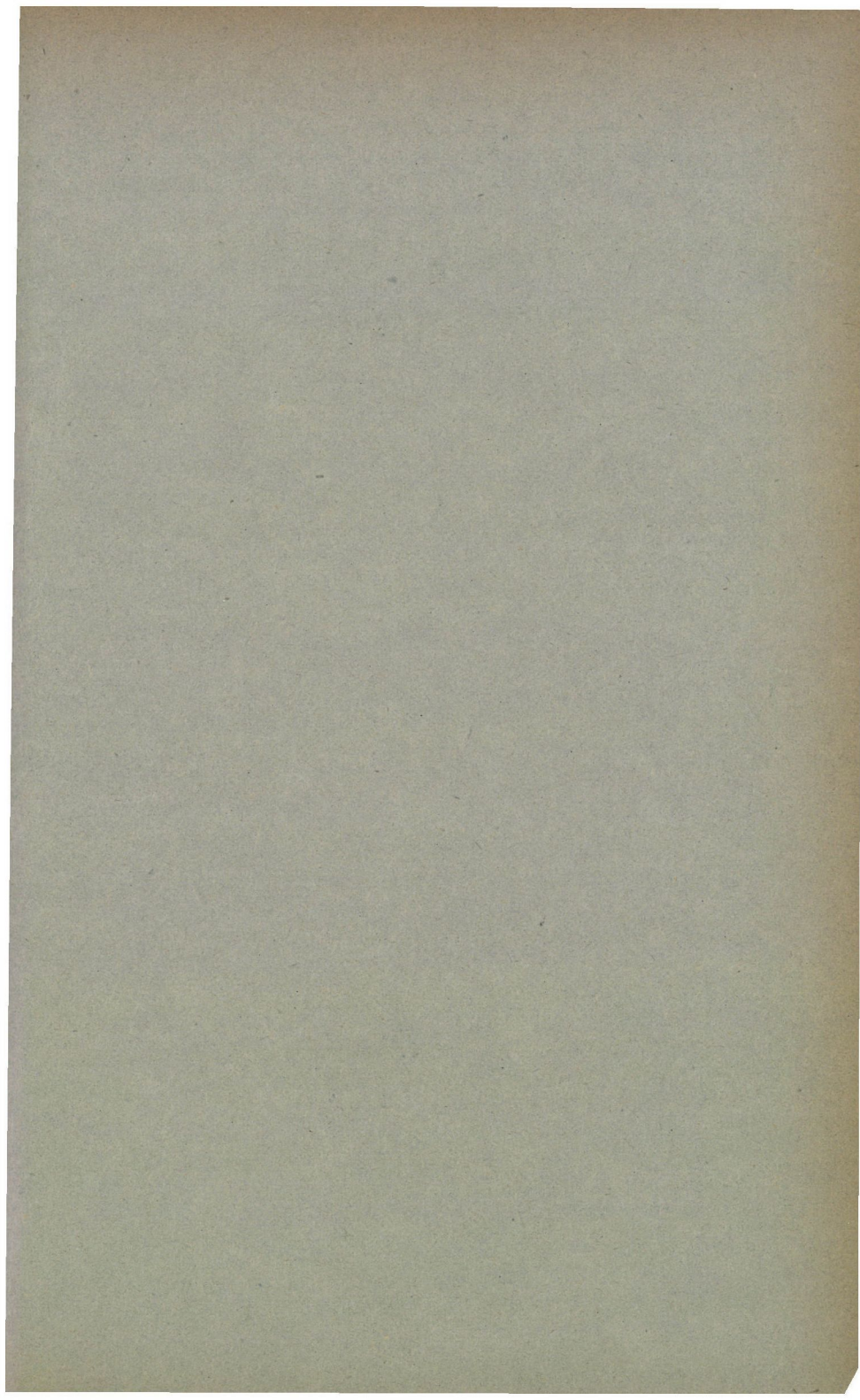
Ha Franciaország, kimerültség és zavarok folytán, nem esik a dictaturának martalékul (s a dictator nem hiszem, hogy a Bourbonok s Bonaparték egyike legyen, de hihetőleg valaki, a kinek nevét ma nem is ismerjük): Franciaország respublica, conservatív alapokon szervezett respublica fog maradni, és a Thiers nézete s óhajta szerint. Fata viam invenient.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	" 20 kr
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	" 10 kr
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	" 40 kr
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	" 20 kr
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tag felett.	" 10 kr
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	" 20 kr
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	" 30 kr
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	" 30 kr
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	" 10 kr

III. KÖTET, 1885.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	" 10 kr
--	---------

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

III. KÖT. — 3. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
LÖNNROT ILLÉS

A M. T. AKADÉMIA KÜLTAGJA FELETT.

HUNFALVY PÁL

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. ÁPRILIS 27-DIKI ÜLÉSÉN.)

Ára 20 kr.

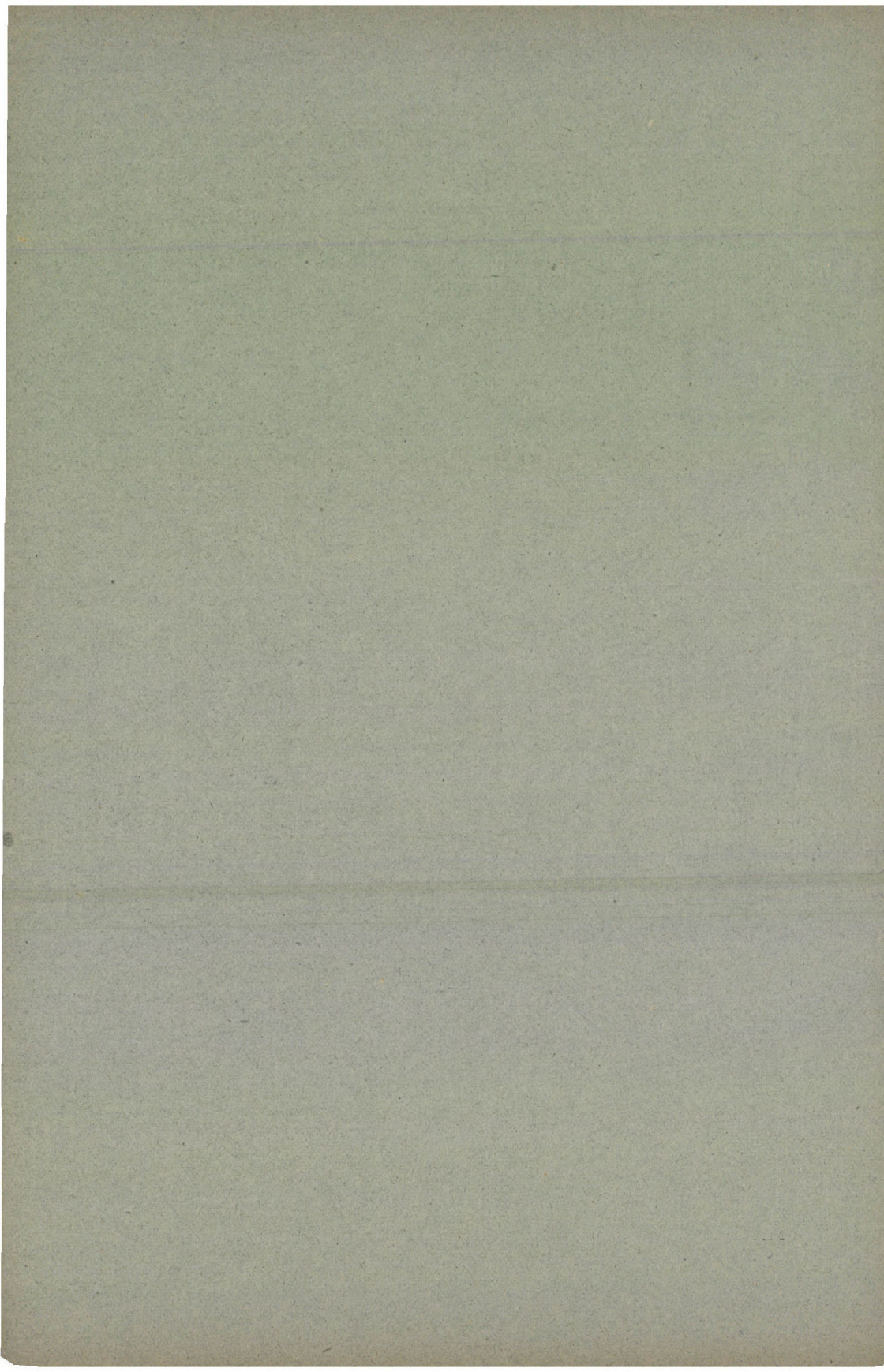

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

EMLÉKBESZÉDEK

A

M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT

SZERKESZTI

A FŐTITKÁR

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST 1885

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

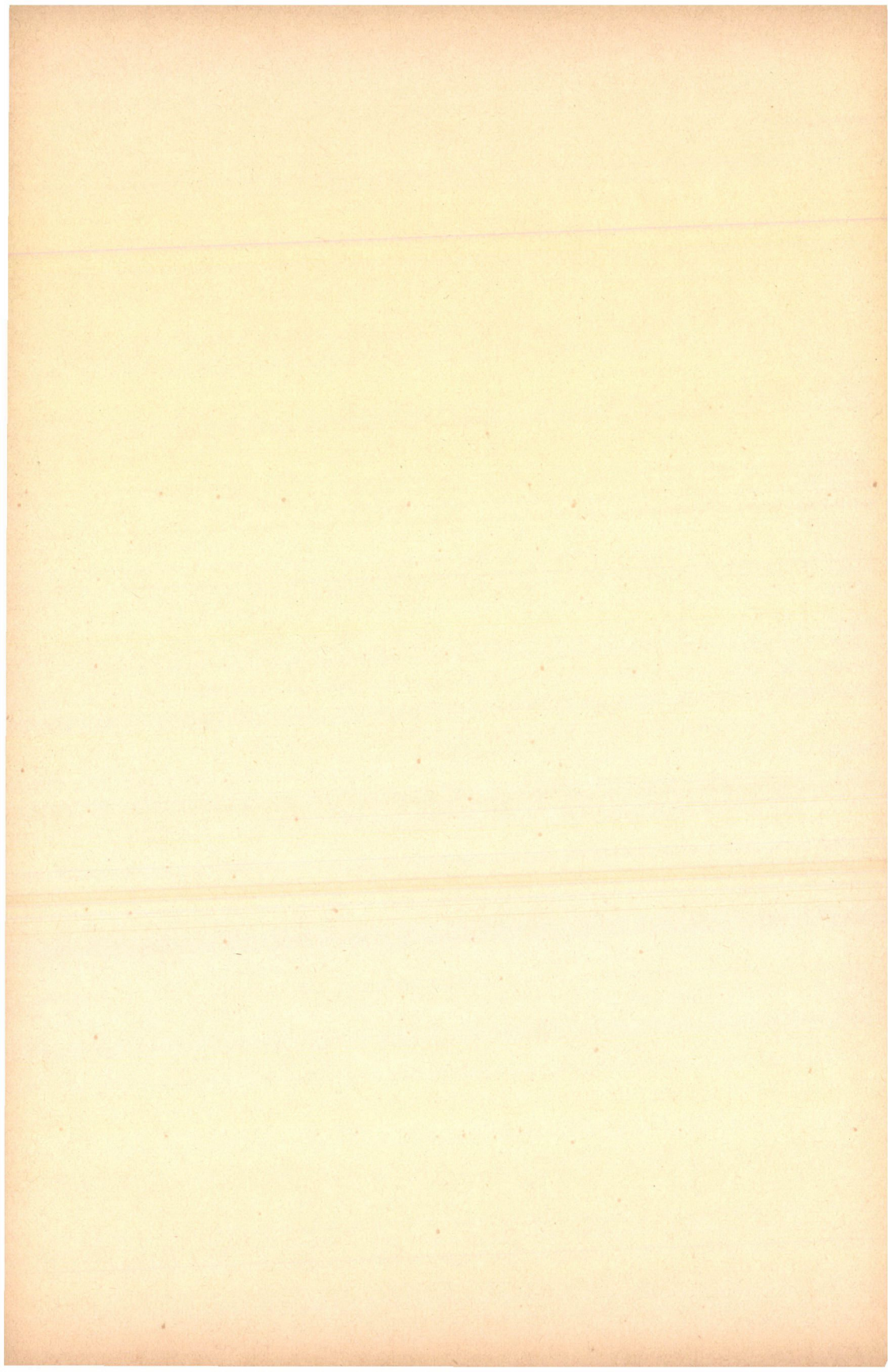

TARTALOM.

- I. Szám. Emlékbeszéd Molnár Aladár l. tag fölött. Tanárky
Gedeon l. tagtól.
- II. „ Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel l. tag fölött.
Galgóczy Károly l. tagtól.
- III. „ Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal
t. tagtól.
- IV. „ Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag fölött.
Margó Tivadar r. tagtól.
- V. „ Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag fölött. Nendtvich
Károly r. tagtól.
- VI. „ Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag fölött. Galgóczy
Károly l. tagtól.
- VII. „ Emlékbeszéd Zsivora György fölött. Tóth Lőrincz
r. tagtól.
- VIII. „ Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag fölött. Dr. Haynald
Lajos ig. és t. tagtól
- IX. „ Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik fölött.
Than Károly r. tagtól.
- X. „ Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag fölött. Trefort
Ágoston igazg. tagtól.
-

EMLÉKBESZÉD

LÖNNROT ILLÉS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÜLTAGJA

FELETT

HUNFALVY PÁL

RENDES TAGTÓL

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. ÁPRILIS 27-DIKI ÖSSZES ÜLÉSEN)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1885

EMLEKBESZÉD LÖNNROT ILLÉS KÜLTAG FELETT.

Midőn Wolf Fridrik Ágoston 1795-ben „Prolegomena“-it kiadta Homeros költeményeihez, senki sem álmodhatja vala, hogy negyven év mulva, 1835-ben, oly költői szerkezet fog megjelenni, a mely az epos mivoltát és keletkezését világosabban előtűntetheti, mint akár Wolf maga és követői, akár az ellenkező Nitzsch és társai azt tehették. Ámde azt sem gondolhatja vala senki a Homeros kérdése felől vitatkozók közül, hogy az a költői szerkezet a finn nép kebelében jó majd napfényre, hogy az ismeretlen Lönnrot úgy tűnik majd elő a homályból, mint harmadfél ezer évvel az előtt az ismeretlen Homeros előtűnt, s hogy nem sokára az európai irodalom a finn Kalevalát a görög Ilias mellett fogja emlegetni. Már ebből is látnivaló, hogy Lönnrot nevét nemcsak ismerik, de tisztelik is egész Európában, sőt Amerikában is, a hol az európai szellemi élet és tudomány újabb hazát szerez magának. Lönnrot Akadémiánknak is kültagja volt, hogyne tisztelnők már ennél-fogva is emlékezetét, úgy mint más Akadémiák is tisztelik; de Lönnrot a finn nemzetnek dicsősége; hogyne örülnénk mi azon dicsőségnek inkább, mint bárhol is örülhetnek, mikor a magyar nemzet közelebb áll a finn nemzethez, mint más mívelt nemzet Európában és Amerikában.

Tudományos korunk nem fogad el csodákat, mert bizonyos, hogy minden okozatnak oka van; de az oknak okát ki ösmeri? Az emberiség történeteiben ok nélkül semmi sem lehet: mégis annyi csodálatos tünemény van azokban, hogy az ok-keresés nem fojthatja el a bámulást.

Ne vegye hát rossz néven az ok-kereső, ha elbámulunk a Kalevala létén s elbámulunk Lönnroton, a ki létre hozta a Kalevalát.

LÖNNROT ILLÉS a Karislojo (Karjalohja) község Sammatti fiókegyházában, a Valk-järvi (Fejér-tó) mellett született 1802. tavasz hava 9-én. Atyja Lönnrot Frigyes János, szegény községének szegény szabója, anyja született Andersdotter Ulrika valának. A háznépnek neve svéd ugyan — a finnek nevei többnyire svédek — nyelve azonban finn lévén, a fiú Illést Tammi-Saariba (Eke-näs = tölgysziget) küldék iskolába, hogy megtanulja a svéd nyelvet; mert még újabb időben is a finn gyermek csak svéd nyelven tanulhatott az iskolában. Tammi-Saariból Abo-ba vivéek a latin iskolába, hol Illésünk három évig tanult. De atyja szegénysége miatt kénytelen oda hagyni az iskolát és hazamenni, hogy folytassa atyja mesterségét. 1815-ben Lönnquist káplán szívésségből tanítván a tanulni vágyó ifjút, arra bátorítá, hogy az akkori deák szokás szerint járjon kéregetni a közel községekbe. Illésünk elfogadá a tanácsot s 6 tonna (mintegy 16 mérő) gabonát gyűjtött, melynek árán a 17 éves ifjú 1819-ben a borgói gymnasiumba méne. Ámde egy fél év múlva el volt költve a pénz, s Lönnrot ismét felhagyni kénytelen az iskolázással.

Ekkor a tavast-husi (Häme-linnai) gyógyszerész Bjugg levél útján inast kerese a borgói tanulók közt, s Lönnrot elfogadni kész az ajánlatot, hogy 6 évre szegődjék a gyógyszerészhez. A gyógyszerész inas minden szabad idejét tanulásra fordítja; tanul latint, görögöt, algebrát, botanikát. Már három évet töltött volt így, midőn egyszer a város orvosa, Sabelli, betére a patikába s tréfából latinul kezd becszélni az inással. Feltetszék neki Lönnrot, a kinek tehetőségét azonnal fölismeri s arra határozá el magát, hogy kölcsönnel segít rajta, hogy az aboi egyetemre mehessen. A derék orvos segítsége mellett tehát a 20 éves Lönnrot Abo-ba megyen, s 1822. ősz hava 11-én az egyetemi deákok sorába vétetik föl.

Tíz évig marad az egyetemen, az orvosi tudományra készülvén, de a mellett sok idejét magán tanítással is tölt.

vén. Így Törngren sebészeti tanár gyermekeinél 5—6 évig vala mint házi tanító. A Törngren család azonban őt mint tagját úgy tartotta, s Lönnrot utóbb is, már híres ember lévén, annak falusi lakásán tölté szabad idejét.

Tanulmányozó és tanító foglalatossága mellett figyelme folyvást a finn nyelvre s annak szóhagyományaira vala fordítva. 1827-ben egy akadémiai értekezést ada ki: „De Wäinämöine priscorum Finnorum numine.“ Azon évnek őszelőhava 4-én és 5-én iszonyú tűzvész hamvasztá el Abo-t, melynek házai legnagyobb részben faépületek valának. Ennélfogva az egyetemet Aboból, az ország nyugati széléről, Helsingforsba, mely Finnországnak, mióta az orosz czár birtokába jutott, inkább déli közepén van, tevék által. Lönnrot tehát Helsingforsban végzé egyetemi tanulását, 1832-ben nyervén el az orvosi doctoratust, mely alkalomra a finnek bűbájos gyógyításáról értekezék svéd nyelven („Afhandling om Finnarnes magiska medicin“), mert akkor még senki sem mert volna finn nyelven írni akadémiai értekezést.

Az egyetemi tartózkodás, különösen a Törngren családdal való belső viszony, úgy látszik, nem vala pénz tekintetében sem kárára, mert már 1828-ban bejárá a Tavasti és Savolaksi tartományokat, tanulván a nyelvjárásokat és régi énekeket gyűjtvén. Módja lévén ilyen kutató utazásra, 1829-ben „Kantele“, azaz Koboz czím alatt kezdé kiadni gyűjtött énekeit, melyek 1831-ig négy részre szaporodtak. 1831-ben újra Savolaksban és Kajaani-ban utazgata. De a Kantele kiadása nem térítette meg a nyomtatás költségét. Mint lehetne vagy kellene a könyvkiadó bajon segíteni? ez a gondolat foglalkoztatja vala az ifjú finn elméket, s ez a gondolat szülé 1831-ben a „Finn irodalmi Társaságot“, melyet a kormány jóváhagyott, s mely most, mint a mi Akadémiánk, a finn irodalomnak leghatalmasabb közbenjárója. Indítványozói Lindfors, Lönnrot és a finn nyelv egyetemi lectora, Keckman, valának. Első kiadása a *Kultala*, Zschokkének finnre fordított „Aranycsináló faluja“ (das Goldmacherdorf), igen hasznos olvasmány a falusi nép számára. Második kiadása a finn nemzet dicsőségét örökre biztosító *Kalevala*.

LÖNNROT t. i. 1832-ben kertületi orvossá lön Kajaani-ban. Ez a város éjszak felé hatvan geographiai mérföldnyi távolságban van Helsingforstól, az Oulu tónak délkeleti végén, a melyből a hasonnevű folyó Oulu városánál (Uleoborg) a Botniai tengeröbölbe folyik. Mint igen nagy kertületnek orvosa gyakran utazgata, mi gyűjtési hajlandóságának kedvez vala. Itt bocsátá nyomtatás alá 1835-ben, télutó 28-án, híres runói gyűjteményét, következő czím alatt: *Kalevala, vagy régi karéliai runók a finn nemzet hajdani idejéből.*¹

Vessünk most egy pillantást a régibb multa is. Az első tudósítást a finn költői regékről a finn biblia-fordító, Agrikola Mihálynak, 1551-ben nyomtatott előbeszédében találni, a melyet a Zsoltárhoz írt. Abban Agrikola a hámái-ek (tavasthusi-ak), tehát a délnyugati finnek isteneit számlálja elő, a nekik tulajdonított tiszteket is röviden megemlítvén. Ezek közül nevezem meg, Agrikola előadása szerint, csak *Ukko*-t, a ki a levegőt és vizet igazgatja, s a földművelés oltalmazója, azért is a tavaszi vetés után *Ukko poharát* áldozák; *Tapio*-t és *Alti*-t, a vadászat és halászat szerencséjének adóit; *Ainimoinen*-t, azaz *Väinämöinen*-t, az ének feltalálóját; *Ilmarinen*-t, az időjárás istenét s az utazók segítőjét; a *Kaleva fiai*t, a kik, úgymond Agrikola, a réteket teremtték és más egyebet. Bizonyosnak vehetjük, hogy a délnyugati finnek között még a XVI. század első felében Kaleva fiaiának viselt dolgairól is sok rege élt a nép emlékezetében, a melynél most alig lehet nyomaikat is találni. Mert azokat az újabb idő éjszakra és éjszakkeletre a gyér lakosság közzé hajtá, hol az eredeti nép szellemét a műveltség különféle lökése, hatása nem zavargatja. A háborús idők is a nyugati részekről keletre szoríták a népet, mely a regei tudást magával vivén, az új hazában megőrizte, megtartotta.

Porthan Henrik Gábor (1739—1804), az aboi egyetemen a finn tudomány alapítója, 1766—1778-ban a finn költészetről értekezik, mi ez ügyben, tudtomra, első tudo-

¹ Kalewala, taikka wanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinoisista ajoista. Helsingissä, 1835.

mányos vizsgálat vala. Porthan a finn költészet sajátosságát és fajait leírván, mondja, hogy a *runo* név általában költeményt jelent; mert vett tudomása szerint ő nem különbözteti meg a *runót* a *laulu-tól*, magyarul mondva, a regékölteményt a daltól; sőt általában nem is hallott semmi *történeti runókról*. De a runók közül kiemeli a *luku-* és *örlö-runókat*. A *luku* (igézés, ráolvasás) félek, úgymond, leginkább ejtették rossz hírbe a finneket, mint bűbajos, babonás népet; ezek miatt üldözik a papok is a régi költészetet, a mivel ennek megfogyását nagyon siettették. A *luku* egyszersmind *synty* (születés, eredet) is, mert a babonahit azt tartja, hogy ha a betegségnek, bajnak eredetét tudják, gyógyítását, segítségét is tudják. Az *örlö-runókat* a leányok és asszonyok éneklék, a kik a kézi malmókat hajtják.

A régi finn költészet, magyarázza Porthan, leginkább megfelel a finn nyelv szellemének, azért kedveli oly annyira a nép. Ámde most csak a kajaaniaknál és más északi részek lakóinál találtatik, ott is kiháló félen. A tenger partjain élő nyugati és déli finnek közt, a kikre a svéd szomszédság hat, alig akad, ki értsen runót s el tudjon mondani, annál kevesebb van, ki költeni tudjon. Itt tehát a *runo-niekka* (runo-mester) már egészen kiveszett. De az éjszakkeleti tartományokban még most is a runo-éneklés ünnepesít minden víg és szomorú alkalmat. Sőt ott a hosszú téli utazások is növelik az éneklő és költő hajlandóságot. Mert midőn télente nagyobb társaságokban portékákért járnak kikötő helyekre és városokba, valahol pihenésre, vagy hálásra megszállanak, leginkább énekléssel mulatnak. A jobb énekestől a szebb énekeket eltanulják a többiek, s így azok hamar terjednek messze földeken.¹

Ugyancsak Porthan közbejárása mellett Lencquist Christian Erik hosszú értekezése jelent meg a *régi finnek babona hitéről*. A babonahitnek ezer szálait régi runók verseiből számlálván elő, nemesak azt mutatta meg Lencquist,

¹ Dissertatio de poësi Fennica. Auctore Henr. Gabr. Porthan. Aboae 1766—1778.

hogy a természet istenesítése mennyire fejlődött ki a finnek közt, hanem azt is, mi gyönyörű költői felfogás nyilatkozik amaz istenesítésben, s ez által mi dúsgazdaggá lett a nyelv.¹ Valóban e tekintetben a finn nyelv a görögöt is feltülmúlja.

Porthannak ajánlá Ganander Christfrid is a „*Mythologia Fennica*“ czímű, svéd nyelven írt munkáját, mely Lencquist nagy értekezését kiegészíti, s mint ez, számos idézettel mutatja a finn költészet gazdagságát.²

E század első tizedeiben leginkább két író költé föl a figyelmet a finn költészetre, s irányozá a vizsgálast azon vidékekre is, a hol az még virágzik. Becker Reinhold az éjszaki földről vevén néhány Väinämöi runót, azokat rendbe szerkesztve adá ki 1820-ban, az akkori aboi hirlapban. Topelius Zakariás pedig 1822—1836-ig három kötetkében közle régi runókat, újabb finn költeményekkel együtt. „Ha ezen két férfi nem ír, úgymond LÖNNROT, a kalevalai runók talán még most is ott lappanganának előbbi bűvő helyeiken; mert Topelius nélkül ki gondolhatta volna, hogy az orosz Kareliában kell azokat keresni? s Becker nélkül kinek is juthatott volna eszébe, hogy azokat egybe is lehet fűzni?“

S LÖNNROT 1835-ben adá ki a kalevalai runókat *egybefűzve*. Az előszóból következőt közlöm itt:

„Ezeket a runókat valahára nyomtatás alá készítvén, sajnálnom kell, hogy még nagyon hiányosak. Azon remény-nyel lévén, hogy új-új gyűjtés által teljesebbekké válhatnak, most sem bocsátottam volna ki félig készen a kezemből, ha másfelől meggondolván, attól nem félek vala, hogy nálam mindéltig is hiányosak maradhatnak. Ekképen már sokszor jelesebb szándék is hiúsult meg.“

„Legelőbb is kötelességemnek tartom elmondani, hogy

¹ De Superstitione veterum Finorum theoretica et practica. Dissertationes, quas praeside H. G. Porthan examini publico obtulit Christ. Erici Lencquist. Aboae, 1782.

² Mythologia Fennica, eller Förklaring öfver Nomina propria deastrorum, idolorum, locorum, virorum e. Af Christfrid Ganander. Abo, 1789.

ezen runók miképen kerültek össze. Némely részök már mások könyveiben is olvasható, ámbár még hiányosabb állapotban: de legnagyobb részök merő ismeretlen volt azelőtt. Ezeket időjárával magam gyűjtögetém mind finn mind orosz Karéliában, valamint a kajaani tartományban is. Másunnan is írva kaptam némelyeket. Legtöbb azonban finn Karéliának *Kiteh*, *Kesälahti*, *Tohmajärvi*, *Ilomantsi* és *Pielis* egyházmegyéiből, orosz Karéliának pedig *Wuokkiniemi*, *Paanajärvi* és *Repola* egyházmegyéiből került elő. A kajaani tartománynak *Kuhmo* és *Kianta* egyházközségeiben gyűjtögeték. Más helyeken, melyeket a végett megjártam, nem találék említésre méltót. 1828-ban a finn Karéliának megnevezett helyein gyűjtögeték; 1831-ben a kajaani tartománynak *Kuhmo* és *Kianta* egyházközségeiben; 1832-ben *Repola* egyházmegyéjében s azután is, hogy Kajaaniba költöztem, négy ízben jártam be orosz Karéliát, mindannyiszor több hetet töltvén az utazásban.

Mintfogya ilyen runók, mint ezek, még most is anyyira-mennyire megvannak a nép emlékezetében, azt lehet vélni, hogy régente sokkal számosabbak valának. A *Wuokkiniemi* egyházmegye *Latvajärvi* falujában egy *Arhippa* nevű gazda, a ki most 80 esztendő, s a kitől a mint csak győztem, két napig egymásután írtam runókat, azt mondá nekem: Haj! fiú koromban, midőn édes atyámmal halászni jártam! vala egy napszámosunk *Lapukából*, jó énekes, de hozzá sem fogható édes atyámhoz. Egész éjtszakákat énekelének felváltott ízekben, de soha sem kétszer ugyanazon szókat. Híre is megyen vala annak. Én kis csemete fiú a hálók mellett ülven hallgatám s el-eltanulám, a mire most egyszer s másszor emlékezem. Ha atyám élne, két álló hétig sem birná ki-gyelmed leirni az énekeit. Ilyen énekes nem is születik többé a világra; a régi énekek mind kivesznek a népből. A mostani ivadék elhagyja a régi szép runókat, s készit magának a fiúk és leányok pajkosságairól új dalokat, melyekkel a számat sem akarnám megbecsteleníteni.“

A Kalevala kiadásával nem szünt meg LÖNNROT gyűj-tegetése és szerkesztése. A hivatalától több ízben hosszabb szabadságot nyervén, 1836-ban és 1837-ben ismét a finn

és orosz Kareliában jára kele. Itt tudta meg, hogy rendszeren mást énekelnek a férfiak, mást az asszonyok, mást közösen mind férfiak mind asszonyok. A férfiak régi hősről és viselt dolgaikról, valamint halászatról, vadászatról, víz-szakadásokról énekelnek, s emez énekeket *runók*-nak nevezik. Marhatartásról, tejről, őrlésről, tehát belső házi dolgokról az asszonyok énekelnek, s énekeiket *laulu*-knak, daloknak nevezik. De a dolgok eredeteit (synti-t), a bűbájosságokat, a betegségek gyógyítását közösen férfiak és asszonyok éneklék.¹

LÖNNROT egyszersmind a *Mehiläinen* című havi füzeteknek két évi folyamát is kiadá, még pedig Uleaborgban s alkalmasint saját költségén. Abban olyan runókat vagy énekeket adott ki, melyek nem tartoznak a Kalevalába, vagy melyeket belé nem tudott illeszteni; azonkívül adott közmondásokat, meséket és egyebet; de adott ki grammatikai értekezéseket is, sőt belebocsátkozik a finnek eredetéről, költözéseiről való vizsgálódásokba is.

1841—42-ben újra az oloneczi és archangeli kormányzóságokban, tehát orosz Kareliában gyűjtögete. 1844—45-ben megjárá Ingriát, Eszt- és Liv-országot, vagyis a Finn tengerből déli tartományait, az úgynevezett Balt tartományokat. S folytatá nagybecsű kiadásait is, 1840-ben a *Kanteletart* adván ki három kötetben; 1842-ben a finn közmondásokat (*Suomen kansan sanalaskuja*), 1844-ben a találós meséket (*Suomen kansan arvoituksia*), mind a finn irodalmi társaság költségén. Ezen újabb kiadások a finn nemzet szellemi és nyelvi kincseinek mind megannyi fényes mutatványai. A Kanteletarban kiadott régi finn lyrikus dalok az emberi érzelemnek leglágább, legmegindítóbb nyilatkozásait s a holt természetnek legköltőibb elevenítéseit szövelgetik meg. A finn rhythmikus és aesthetikus közmondások pedig e fajtabeli bölcseségnek legszebb virágjaihoz tartoznak.

LÖNNROT-nak eme szerencsés kutatásai felvillanyozák a finn tudományos világot, s a fáradságot nem kerülő fiatal

¹ Mehiläinen, 1836. Maalis-kuuta.

tudósokat hasonló utazásokra ösztönzék. Nagy területen elszórva lakik a finn nép. A *tulajdonképi* Finnország egy-ezer négyszeg mérfölddel múlja felül egész Magyarország nagyságát; a *finnek lakta része Oroszországnak* pedig Sz.-Péterváratól fogva a Fehértengerig nyúlik el. A legköltőibb és leggazdagabb runo-fészkek a Ladoga és Olonecz nagy tavak környékein vannak. Elég tér ajánlkozék a kutató utazásokra, s ezeket is nagy siker jutalmazá. Különösen Europaeus az 1845., 1846. és 1848. években sok új runót, és becses másait a már ismert runóknak szedé össze. LÖNNROT tehát mind saját, mind mások új gyűjtéseit számba vévén 1849-ben új kiadását szerkeszté a Kalevalának, mely sokkal bővebb az elsőnél. Ez 32 runót 12,100 verssorral, az új kiadás 50 runót 22,800 verssorral foglal magában. Ehhez az előszót (alkulause) 1849. tavasz hava 17-én írta Laukóban, Törngren falusi birtokán, mit azért említek meg, mert előbb mondtam, hogy LÖNNROT-nak szíves viszonya Törngrenékhez később is fennállta.

A Kalevala nem oly ismeretes még, mint az Iliás. Ha tehát a finn nép költői tehetségéről valami megfogható és megérthetőt óhajtunk tudni — mit ez alkalom is követel —: a Kalevalának főbb vonásait kell szemünk elé rajzolni, már azért is, mert akarva, nem akarva, még hasonlítás-tevésre is ragadtatunk. Láttuk, hogy az Iliás mellett emlegetik a Kalevalát nemcsak Európában, hanem Amerikában is, a hol az európai szellem új hazát szerez magának. Az összehasonlítás tehát magától ajánlkozik; arra pedig a Kalevalának némi ismerete okvetetlen szükséges.

A teremtés regéjével kezdődik. A levegőnek leánya, Luonnotar, tengerre bocsátkozik s a szélről, habtól megterhesül, *víz anyjává* lesz. A kiálló térdjére a kaesa fészket rak s beléje tojja tojásait. Megmozdulván a térd, kősziklára gurulnak a tojások és eltörnek. Darabjaikból teremti Luonnotar, a víz anyja, a földet, mennyet, napot, holdat és a csillagokat; s tovább úsztában teremti a partokat, szí-

geteket, zátonyokat, halas helyeket. Végre megszüli Väinämöt.

Ez szárazra lép ki, a mely még fátlan, füvetlen. Azon gondolkodik, hogy' lehet majd szántás-vetés. A tengerből kikelő Sampsa Pellervót veszi reá, hogy vessen fákat. Az vet nyireket, égereket, fűzeket, gyalog fenyveket, tölgyeket. Azután levágják a fákat s égetés által ugart, azaz szántható földet készítenek. Azonban egy fát hagyott meg Väinämö, hogy azon megpihenhessen a madár.

Väinämönek irigye Joukaha, a ki vele versenyre száll. Väinämö belé igézi a földbe Joukahát, s csak azon ígére-tére, hogy oda adja neki hugát, szabadítja ki. De Aino, Joukaha huga, inkább vízbe veszti magát, hogy sem felesége legyen Väinämönek. Ez a sirban lévő anyjától azt a tanácsot veszi, menjen Pohjolába, Louhi asszonynak szép leányát kérni.

Joukaha meglesi, mert el akarja veszteni, noha az anyja eltiltja attól, minthogy Väinämö vesztével az öröm veszne ki a világból. Mégis Joukaha kilövi alóla a lovat. Väinämö tengerbe esik és siratja állapotját. Meghallja panasztát a sas, s megemlékezvén arra, hogy neki Väinämö pihenő helynek hagyott meg egy fát, hátára veszi s Pohjolába viszi. Itt Väinämö a Louhi leányát kéri. Meg is kapná, ha a Sampót megcsinálja. Väinämö azt nem tudja, de tudja Ilmari, ezt fogja hát ide küldeni.

Pohjola szép leánya a szívárványon ül és fon. A hazatérő Väinämö meglátja s kéri, szálljon le a szánjába s menjen vele Kalevalába. Kész reá a lány, ha törött orsója darabjaiból hajót csinál. Väinämö hozzá fog a munkához, de a fejszével megvágja a térdjét s vére folyását nem bírja elállítani. Gyógyítót keresvén, akad egy öregre, a ki elállítaná a vérfolyást, ha a vas eredetét tudná. Ezt meg Väinämö tudja, el is mondja, mire az öreg elállítja a vért.

Haza érvén Väinämö, reáveszi Ilmarit, hogy menjen Pohjolába. Szinte akaratlanul jut ez oda, megkövacsolja a Sampót, s nem sokára övé lesz a leány.

Ahtinak fija, Lemminkä, a Saari leányaival mulat, mind szereti őt, csak a szép Kylikki nem szereti. Ezt te-

hát elragadja s haza viszi. Ahti örül a nagy nemzetségű szép menyén. Kylikki mulatni szeret, de igéri, hogy otthontól, ha Lemminkä nem megyen háborúba. Igéretéről megfélelkezvén, mégis mulatni megyen. Ezért megharagszik Lemminkä s más feleségért készül Pohjolába. Az anyja lebeszéli; veszedelmes emberek laknak ott. Ha vér folyand ki a sertéből, úgymond, földhöz vágván a kezét, a melylyel haját kefélté volt, akkor baj ért engemet. Sok kalandja után Lemminkä csakugyan a Tuonela (halál honja) folyójába vész. Egyszer látja az anyja, hogy vér serken ki a kezéből: oda a fija! Keresni indul a halottját; a Naptól tudja meg, hogy a Tuonela folyójába vezett. Nagy gereblyével kiszedi abból a csontokat, összerakja s a föléledett fijjával haza megyen.

Väinämöt a hajó-készítésnél találjuk; hogy tökéletessé tehesse, három szót kell neki tudnia. Nagy fáradsággal kisikarja e három szót Vipu öregből. Az ékes, új hajón indul leányt kérni Pohjolába. Ilmari is leánykérő útban van. Ugy egyezkednek, hogy egyik se erőltesse a leányt, a kit ez választ, azé legyen.

Pohjolában észreveszik az érkezőket, vajjon mi szándékkal jönnek? Égerfát tesznek a tűzre. Ha vizet izzad a fa, békés szándékkal jönnek; ha vért izzad, háborút hoznak. De az égerfa mézet izzad: lakadalom lesz. — A leány Ilmarit választja meg; de ennek előbb kigyós földet kell megszántania, a Tuone (halál) medvét elejtenie, s végre a Tuone csukáját megfognia.

Nagy készülés a lakodalomra; sütnék kenyeret, főznek sert, a melybe élesztőnek a levegő madara, a méh, hozza a mézet. Vendégül hívnak mindenkit Pohjolában és Kalevalában, csak Lemminkät nem hívják meg, az galibás ember. Väinämö a vendégeket énekeivel vidámitja. Azután nagy a búcsuzás. Ilmari anyja is várja a menyét, ott ismét lakodalmat ülnek.

Lemminkä rossz kedvű, hogy nem hívták meg a lakodalomra: megyen hivatlanul oda, s a másik lányt kéri. Sok kísértet és baj után, mint sas menekül Pohjolából. Míg oda van, a Pohjola népe feldúlja mindenét; maga is

hazatérvén, az anyja tanácsára egy szigeten elbúvik. De társat szerezvén, a Pohjola népe ellen indul. Útközben fagy és jég tartóztatja a hajót, s fáradtan érkeznek az Éhség szigetére.

Untamó és Kalervó atyafiak a halászat miatt vesznek össze. Untamó hadastul megrohanja Kalervót s kiöli minden iját-fiját, csak egy nőt hurezol el rabnak. Ez fiút szül, Kullervót. Már bölesőjében olyan erős, hogy mindent összetör. Untamó el akarja veszteni, de hijába. A megnőttet és mindég kártevőt eladja Ilmarinak olesó árért. Itt pásztorrá teszik, de a gazdáné gúnyból követ süt a kenyérébe, a melyben eltörik kése, az egyetlen öröksége. Annyira felindul azon, hogy vadakkal elpusztíttatja a csordát, sőt a fejni menő gazdánét is széjjel tépeti. Most elfut s hallván, hogy anyja egy tó szélén él Lapp földön, oda megyen. De a szüléknél is visszásan tesz mindent. Adóvivő útról hazatérvén, saját hűgát, a kit nem ismer vala, megszeplősíti. Ez bűjában vízbe öli magát; Kullervó is öngyilkosságra gondol, mégis előbb boszút áll Untamón. Untolába sietvén Untamó lakására, útjában megtudja, hogy atyja, testvérei, sőt anyja is meghaltak, — itt meg van zavarodva a rege, — de semmi sem tartóztatja vissza. Elvesztvén Untamót és háza népét, visszatér saját puszta házába. Eleséget keres az erdőben, s arra a helyre jut, a hol a hűgát, nem tudva, megrontotta. Kardjába dől s elvégzi nyomorult életét.

Ilmari sokáig siratja feleségét; azután aranyból kovácsol magának szép nőt, de nem bir életet támasztani benne. Azt tanácsolja tehát neki Väinämö, kovácsoljon az aranyból ékszereket az asszonyok számára, mert arany, ezüst csak hideg csillámlók.

Ilmari újra Pohjolába megyen s onnan elhagad egy szép leányt. De útjában elcsábítja tőle egy idegen, s magánosan tér haza. Mi élet van Pohjolában, mióta megvan ott a Sampó? kérdi Väinämö. — Ott szántás-vetés van, ott minden megterem, ott tartós boldogság van, feleli Ilmari. Ebből látjuk, hogy *Sampó* a földmívelésnek regés személyesítője. Tehát ezt a boldogságot okozó Sampót el kell onnan hozni. Väinämö és Ilmari együtt indulnak érte. Men-

tökben a parton heverő hajónak sírását hallják, mely ott romlik el, mert senki sem bocsátja vízre. Väinämö vízre bocsátja s megtölti néppel. Az evezőket apraja, nagyja, asszonyja, férfija hajtja, de a hajó nem mozdul meg, míg Ilmari maga nem ül az evező padra.

Lemminkä meglátja a csodálatos hajót, s megtudván, hová igyekszik, ő is társul kéredzik oda. Harmadik napon egy nagy csuka vállán akad meg a hajó, le sem bírják róla taszítani, míg Väinämö a kardjával fel nem konczolja a csukát. Ennek húásával jól lakik a hajós nép; állkapczájából pedig Väinämö kobzot készít. De ezen más nem tud játszani, csak Väinämö.

A zenét hallgatni előjönnek az erdő vadjai, a levegőnek és víznek élő állatai. Mindenkinek szeme könybe lábbad; magának Väinämönek szeméből is könnyek peregnek ki, melyek gyöngyökké válnak a tengerben.

Pohjolába érkezvén, Väinämö egyenes szóval mondja meg, miért jöttek. Kobza zenéjével elaltatja a Pohjola népét s a kőhegyből elviszik a Sampót a hajóra. Szerencsésen el is hajóznak egy napig, míg Pohjola népének álma tart. De felocsúdván Louhi, a Sampó elvitelét meg akarja akadályoztatni. Először sűrű köd fogja meg a hajót, s midőn az eloszlik, a habokból Iku-Turso (nagy óriás) kél ki s iszonyú szélvésztt támaszt. Ebben a koboz is a tenger fenekére süllyed.

Most Louhi fölkészti a Pohjola népét s hajón utána siet Väinämönek. Már majd utóléri, midőn Väinämö kösziklát büvöl a tengerbe, a melyen a Louhi hajója széttörik. Ez maga sassá változik s felragadja a Sampót. De Väinämö nem is éles kardjával, hanem egy felkapott evezővel úgy elesapja ujjait, hogy csak a *hős*, vagyis a *nevetlen ujj* (sankari-sormi, nimetöm sormi) marad meg, s a Sampó tengerbe esik, a hol eltörik. Néhány töredéket a hullám a partra hajt, Louhi pedig nevetlen ujjával a nyelét tartja meg, s rossz kedvvel tér vissza.

Ezóta

„nyomorúság van Pohjolában,
kenyértelen élet a Lapp-földön.“

Väinämö a parton fölszedi a Sampó töredékeit, összeilleszti s ime nőni kezdenek azok. Ezt látván, így imádkozik:

Add teremő, add Jumala,
Életünk hogy vígan folyjon,
S tisztelettel halhassunk meg
Suoménak szép országán,
Karéljának kedves földjén!

De a koboz vesztét sajnálja. Ime unalmából sir a nyírfa: Väinämö tehát ebből csinál kobzot, szögeit tölgyfából, húrjait az énekes leány hajából készítvén. Az új kobzon is játszik, s újra felvidul az élő és élettelen természet.

Louhi most a Tuone (halál) rút szülöttjeit, a betegségeket küldi Kalevala népére. Väinämö Ukko segítségével elűzi a Fájdalmat s irral gyógyítja meg a sebeket, a miért hálát mond Jumalának.

Azután mérges medvét indít Louhi a kalevalai népre. Ilmari új dárdát kovácsol, evvel Väinämö elejti a medvét s víg medvetort tartanak, melyet Väinämö a zenéjével ünnepeztvén, reménykedik, hogy jövőben mindig szerencsés vadászat lesz Kalevalában.

A mint e zenét meghallgatni leszáll a nap és a hold, Louhi lopva megfogja, hegybe rejti, sőt a tüzet is eloltja. Sötétség van tehát Kalevalában. Ukko tüzes élő kardjából üt ki tüzet, melyet a levegő leánya ringat, hogy nappá és holddá növekedjék. De ringatás közben a földre, onnan egy tóba esik, hol egy hal elnyeli. Väinämö és Ilmari keresik, de nem bírják megfogni a halat. Egy új hálóval mégis sikertül a megfogás, s Väinämö a tüzet Kalevalába viszi a sötét házak megvilágítására.

Väinämö nyilvetéssel tudja meg, hogy Pohjola kősziklás hegyében van elrejtve a nap és hold. Oda megyen, csatázik Pohjola népével, le is győzi, de a hegyből nem veheti ki a napot és a holdat. A hegy megnyitására kulcsot kovácsol Ilmari. Louhi madár képében a koh ablakába repül s kérdi: mit kovácsolsz Ilmari? — Nyak-karikát kovácsolok, a melylyel megnyűgözzem a Pohjola asszonyát s az erős hegyhez kössem — feleli a kovács. Ezen meg-

ijed Louhi, kiereszti a napot és holdat, hogy az égnek szokott helyein süssenek. Väinämö reményli, hogy fényök szérencsét és egészséget hoz az emberekre.

Marjatta leány tehenet, juhot őriz; egy bogyó rimánkodik neki, hogy ne vesse meg. A leány megeszí, s teherbe esik tőle. Fiút szül. A keresztelésre meghívott öreg nem akarja megkeresztelni, míg meg nem tudja, kicsoda, hová való. Väinämö szólíttatik fel az ítélet-mondásra. O úgy ítél, hogy a bogyós dombra, vagy a láp szélére kell kitenni a fiút, vagy a fa tetejére függeszteni. Megszólal a két hetes fiú: Oh te bárgyú bíró! magad vagy lápra, magad vagy fa tetejére való! Az öreg tehát Karélia királyává kereszteli a fiút. Ezen elbúsul Väinämö. Oda az én hatalmam, oda becsületem! mond és réz sajkát bűvöl elé, a melyen a felső föld és az alsó ég között eltűnik, itt hagyván a kobzot a nép örömére. — Látjuk, hogy a Kalevala a finnek pogány korát a keresztyénség föltűnéseig foglalja magában.

Akármennyi legyen is a levágott leveletlen fa, melyeket egy rakáson látunk: azok velünk az erdőnek nemét tudathatják ugyan, de nem természetes változó szépségét, nem élő fának suhogását, nem madarainak zengését, nem pázsitjának virágjait, annál kevesebbé üdítő leheletét és vídámító illatját. Én is nem a Kalevalát, hanem csak egy rakás meztelen dolgot teszek az olvasó szeme elé, a melyekről mégis a költeményes alkotmányt föl lehet ismerni.

A Kalevalát olvasván, inkább az argonautákra emlékezünk, mintsem az Iliás hőseire; a Kalevala ősiebb időkre mutat, mint az Ilias. Evvel korántsem azt fejezem ki, hogy a Kalevala emberei az európai emberiség történeteiben idő szerint régiebbek az Ilias embereinél, — hisz talán másfél vagy kétezer évvel is utóbbiak ezeknél — de a tájék, a melyen azok élnek, zordabb mint az iliási hősöké, inkább is a sárkányok őrizte aranyos gyapjúnak bűbájos földjéhez hasonlít; de a társadalmi viszonyok, melyekben azok mozognak, egyszerűebbek, fejletlenebbek, mint az iliási hősöké.

Akárhová tesszük is a Kalevalának térképét, akár a Ladoga tó környékeire, akár a finn tengeröböl vidékeire : az ege, földje és emberei nagyon különbözők Iónia egétől, földjétől és embereitől.

A finn eposban Pohjola, mely Lapp földnek is nevezetik, a sötétség, a fagy hazája; lakói félelmesek, kiknek asszonya, Louhi, „miesten syöjä“ = emberevőnek mondatik. Kalevala ellenben a szelídebb éghajlatnak, a világosságnak hazája; lakói nyájasak, nemesak a vadászatnak és halászatnak, hanem a földművelésnek is emberei. Väinämö a kobzot találja fel s az éneknek mestere; Ilmari a kovácsolásnak mestere. Előbb békés viszony van a két ország és két nép között; a Pohjola leányait hősölik a Kalevala emberei, sőt ezek a Sampót is, a boldogság okozóját, oda engedik a Pohjola szép leányáért, kit a művész Ilmari visz haza feleségül. De ez sem vetkőzik ki rossz erkölcséből, követ ad eleségül kenyér helyett Kullervónak, a miért szét is tépetik a vadaktól. Az érette oda adott árt, a Sampót, visszakerítik a Kalevala emberei, s ez az eposnak szíve, a mely felé annak minden ere fut. Tehát Pohjola mintegy Ilion; a Kalevala emberei mintegy az Achaja hősei.

Van, a ki azt véli, hogy Pohjola a télnek és éjnek, Kalevala pedig a nyárnak, a napfénynek személyesítése;¹ az Iliásban is némelyek csak a természet változásait látják, melyeket a görög mythos személyesített.² De akár a természet jelenségeinek személyesítését, akár történetek módosult emlékezését akarjuk is látni a Kalevalában : azon való bámulásunk annál nagyobb, minél világosabb fogalmunk van azokról a természeti és társadalmi viszonyokról, melyek közt a kalevalai runók keletkeztek és maradtak meg. Bámulunk, méltán bámulunk a finn költői népen.

Igaz ugyan, a mit Steinthal mond, hogy a legteljesebb költői tehetség nem szorul a fogalmak logikai rendezésére. Mert nemes kedély, meg nem zavarodott erkölcsi öntudat és fogékonyság az összehangzás és arányosság

¹ Aspelin, Eliel, Kalevalan tutkimuksia. I. Vihko. Helsingissä 1882.

² Erklärung der Ilias, ein Beitrag zur Erledigung der homerischen Frage. Von P. W. Forchhammer. Kiel, 1884.

magasabb műveltség nélkül is tökéletes költői művet birnak teremteni. Eme föltételek, úgymond Steinthal, megvoltak a legrégibb hellének *előkelőinél*, meg a XII. és XIII. századbeli osztrák földbirtokos *nemeseknél*, megvoltak, sőt részben máig is megvannak még a finn, szerb és orosz *parasztoknál* is.¹ Azért mégis bámulatos, hogy a nevezett parasztok közül csak a finn parasztok bírtak epost teremteni, mint a legrégibb hellének előkelői az Iliást, s mint a XII. XIII. századbeli osztrák földbirtokos nemesek a Nibelungokat teremtették. Tekintetbe vévén pedig a roppant nagy különbséget, mely van az Iónia és Ausztria éghajlatja meg a Ladoga vagy a Finn tengeröböl éghajlatja közt; s tekintetbe vévén azt a társadalmi nagy különbséget is, mely van a hellének előkelői és az osztrák nemesek közt, a kik csak mulatságból dolgoznak, mások kezei szerezvén nekik bővségesen a mindennapi szükségek kielégítését, meg a finn parasztok között, a kik magok dolgoznak, ha éhen nem akarnak halni, s még úgy sem kerülhetik ki gyakran az éhenhalást: akkor nincs mit bámulnunk a régi hellének előkelőin, vagy az osztrák földbirtokos nemeseken, de igazán a finn parasztokon kell, hogy bámuljunk. Ezen bámulásunk pedig még fokozódik, ha olvassuk, mi roppant gazdag ereken folytak az epikus énekek a keleti finn parasztoknál.

De bámulunk LÖNNROT-on is, ki szerencsés volt a külön runókat, mint egy eltörött mozaiknak szétszórt darabjait, egy nagy képbe összeilleszteni. Nem csoda-e, hogy egy falusi szabónak szegény fia a Kalevalának lett szerkesztője?

Kevesbbé tudományos, de annál babonásabb kor, mint a miénk, legott magyarázatát is keresné a csodának. Midőn az ujdonszülöttet keresztelőre vitték s a pap megkérdezte, mi névre akarják kereszteltetni a gyermeket, a vig keresztelő nép nem tudá, hogy mi nevet mondott az ott-hon maradt apa, mert azt bizony az útban elfelejtették volt.

¹ Das Epos von H. Steinthal. Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft. V. K. 3. 4. 1.

Illés napja lévén, a pap tehát *Illés*-nek keresztelé a fiúcskát. Ime, mondaná a babonás kor, az *Illés* név az oka, hogy e fiúcskából híres ember vált. A tűzes szekéren mennybe repülő *Illés* prófétai tűzéből egy jókora szikrát lehelt az *Illés* fiúba. — Mi természetesen mosolyognánk a csodának eme magyarázatán: de vajjon nem látunk-e több csodálatos körülményt *LÖNNROT* életében? S ha azokat *szerencsés véletleneknek* hívjuk is, okuk ki van-e fejtvé? Bizony nagyon szerencsés véletlen volt, hogy *Lönnqvist* szíveségből tanította a szabóskodó ifjút, s azután a kéregetést tanácsolta neki, hogy gymnasiumra mehessen. Szerencsés véletlen, hogy akkor, mikor a tanuló *LÖNNROT*-nak pénze elfogyott, a tavasthusi gyógyszerész éppen a borgói tanuló ifjúság között keresett inast. De legszerencsésebb véletlen az, hogy a tavasthusi orvos egyszer latinul beszéll az inassal, s azután pénzt ad neki kölesön, hogy az egyetemre mehett. De még az is szerencsés véletlen, hogy *LÖNNROT* mint kerületi orvos *Kajaaniba* jutott, a melynek vidékén még régi runókat énekel vala a nép, s a honnan mintegy ösztönözve keletre fordult hasonló runókat keresni. Annyi szerencsés véletlenen csakugyan elbámulhatunk.

A Kalevala, azt mondám beszédem elején, világosabban tűntetheti elő az epos mivoltát és keletkezését, mint azok a tudós vitatkozások teheték, a melyek az *Iliás* felől folytak. *LÖNNROT*, mint *diaskeuastes*, kétszer adta ki különbözőleg szerkesztve a Kalevalát. Érdekes látnunk, mint járt el a nevezetes munkában. „Jól tudván, úgymond,¹ hogy e runók legrégibb emlékei a Suomi népnek és nyelvnek s azok is maradnak, míg ezek a világon élnek, legnagyobb gonddal szerkesztém, s a mint csak lehet vala, úgy fűzém egymáshoz, beléfogván mindent, a mit azok az akkori élet-ről, szokásokról, viszontagságokról megőriznek. A szerkesztésben a magam fejétől kellett eljárnom; mert a legjobb énekesektől sem vehettem egy sorban futó sok runót s a miket vettem is, nem valának egy fajtájuk. Azért gyakran a tárgynak követelését vevém alapnak, eltérvén a Kalevalának első szerkesztésétől.

¹ A második szerkezet Előszavában.

„De nemcsak a rendben, még a nevekben is nagyon különböznek egymástól az énekesek. Az egyik Väinämöről énekli, a mit a második Ilmariról, a harmadik meg Lemminkäröl; s ugyanazt énekli az egyik Lemminkäröl, mit a másik Kullervóról vagy Joukaháról. Ilyen határozatlanság a helynevekben is mutatkozik. Erre nézve hol a tárgynak, hol a legjobb runófészkek énekeseinek útmutatását követém.“

„A Kalevalában levő runók némelyikét magokban éneklik; ilyenek a *vas eredete*, a *csordás-énekek*, a *tűz eredete*, a *lakadalmi énekek*, a *medve-runók*. Ha ilyenekre eljutnak a Kalevala-énekesek, leggyakrabban átugorják, mondván: „itt a vas eredete következik,“ vagy „ezután a lakadalmi énekek jönnek, melyeket az asszonyoktól lehet kapni.“ Én azokat is fölvettem, nem tekintvén, vajjon egy sorban éneklik-e azokat a többi kalevalai runókkal, vagy külön-külön. Mai napig kellő alkalommal éneklik azokat Finn- és Oroszországhoz tartozó egész Karéliában, sőt Ingriában s itt-ott Savolaksban és az Éjszaki tartományban is. S ámbár hozzájok, mint más runókhoz is, idő jártával új szók és gondolatok kerültek: mégis bajos, talán lehetetlen is, azokat az eredeti Kalevala-idejüektől elválasztani. Jobb tehát abbahagyni a szoros elválasztást, s az eredeti runókat nem másnak tekinteni, mint a regék földjébe vetett magnak, melyről évszázadok folytában a mostani runóvetés kelt ki és nőtt meg.“

„Alkalmasint így változnak a runók, úgymond LöNNROT. Vendégségben vagy más társaságban valaki új éneket hall, ezt az emlékezetébe igyekszik benyomni. Azután más alkalommal új hallgatók előtt akarván elénekelni, jobban emlékszik a tárgyra, mintsem a szókra. A mely helyeket nem az előbb hallott szókkal tud énekelni, azokat saját szavaival s lehet, hogy szebben énekli el; s ha egy vagy más kevesebb érdekes rész elmarad, azt saját fejéből pótolja. A második és harmadik énekes is ezenképen jár el az énekkel; ennek tehát a szavai változnak, de nem a tárgya. Ilyetén ének mellett más jobban tartatik meg, az t. i. melyet a szüléktől tanulnak el a gyermekek, s mely nemzedékről nemzedékre öröklik át. De ha ez nem változik is

annyira mint amaz, mégis követni is tartozik azt, különben nagyon elmaradna tőle.“

S ámbár LÖNNROT akkor azt hiszi vala, hogy újabbik szerkezete meg fog maradni, mert úgymond, alig vannak még gyűjtetlen runók, minthogy azon helyek, a melyekről csak gondolni lehet, hogy ott runókat énekelnek, már össze-vissza ki vannak kutatva: mégis találtak még azután is, ha nem épen új runókat, de másait a már közlött runóknak. Így például Borenius, a nálunk is hosszabb ideig tartózkodott Genetz társaságában, 1871. nyarán és őszén száztizenhét darabot gyűjthete, úgymint tizet Olonecz, kettőt Vepsz tartományaiiban, huszonhatot déli s hetvenötöt északi Karéliában; a mi azt mutatja, hogy a runók eredeti fészkeikben most is élnek még a karéliei nép között. Borenius jelesen Uhtu és Vuokkiniemi egyházközségeiben hetven runót szedett össze.¹ Valóban a runó-vetés, mint LÖNNROT nevezi, oly dúsan nőtt, hogy a runók másai a Finn irodalmi Társaságnál felette nagyszámuak. Így Lemminkä magaviseletéről a vendégségben 150, a Vipu regéről 60 változat van meg.² Felette találóan mondja Steinthal: „Nincsenek népköltemények, csak népköltészet; nincsen népepos, csak nép-epika van,“ a melyből a hivatott *diaskeustes*, milyen Lönnrot volt, szerkeszt epost. S így folytatja Steinthal: „A népköltészetet nem lehet megmarkolni, mert lehetetlen a változásokat mind összeszedni; a melyek össze is vannak szedve, csak esetlegesen kerültek össze,“³ — mert sok maradhatott szedetlenül, mint a Kalevala-runókról látjuk.

Steinthal oly helyesen ír általában a népköltészeetről s különösen az epikáról és eposról, hogy hajlandók volnánk állítani, hogy Lönnrot a Steinthal értekezése hatása

¹ Az első kiadásban Lönnrot Arhippát említé, mint 80 évest. Az 90 évet élt; s fiától Perttu Mihálytól Borenius 11 runót kapott; egy másik jeles énekestől, Mali Györgytől, 13-at. Ezek közt a Sampó-runó másai nevezeteseek. — Lásd: *Kieletär*, 1872. III. Vihko.

² Krohn Gyula, a Valvoja 1883. évi folyama 460. 461. lapjain.

³ Steinthal. Das Epos. Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft. V. Band, Berlin, 1868.

alatt írta, a mit én a második kalevalai szerkezet Előszavából közöltem, ha ő nem 1849-ben, Steinthal pedig nem 1868-ban irtak volna. Viszontag, ha Steinthal, nem ismervén LÖNNROT Előszavát, írta, a mit a népköltészetről, az epikáról és eposról irt, avval azt mutatja, hogy helyesen fogta fel azt a tárgyat. „A nagy epika ritka egy kedvezmény, melyet a végzet csak kevés népnek juttat,“ úgy mond Steinthal, ki az európai irodalomban csak négy igazi nép-epost ismer el: az Iliast, vagy a homerosi költeményeket, a Nibelungokat, a francia Roland-éneket és a Kalevalát. S midőn LÖNNROT-nak, mint diaskeuastesnek érdemét nagyra teszi, úgy látszik nekem mégis, hogy rosszul volt felőle értesítve, hogy tudniillik LÖNNROT „a kalevalai énekek közt nőtt fel s maga is runó-énekes volt.“ — „Azt mondták nekem, — folytatja, — hogy LÖNNROT a Kalevalának majdnem felét saját emlékezetéből írta; mert ő finn énekes, mint akárki más. De minthogy az, tehát nem tudja, sőt nem is tudhatja, mennyit tett hozzá a magából ahhoz, mit másoktól vett volt. Ez, a mi magáé, kétkedést támaszthat, mert LÖNNROT nem egyszerű finn énekes, hanem tudós miveltségű, a ki Homérost és Virgiliust ismeri.“ „Még sem mehet annyira kétkedésünk, hogy azt ne tartasuk meg erősen, hogy a Kalevala tetőtől talpig nép-epos. A diaskeuasisához hozzá szólhat a kritika: de azt nem lehet elvitatni, hogy tárgyas alapon készült.“¹

LÖNNROT nem nőtt fel kalevalai runók között; Samattiban, a hol született, senki sem keresett, senki sem talált runókat. A hol azután a svéd nyelv megtanulása végett iskolába járt, valamint Abóban és Borgóban is, a nép oly keveset tud vala a kalevalai runókról, mint akár a mi népünk. LÖNNROT tehát hazulról nem volt, nem is, lehetett runó-énekes. Alkalmasint előbb is Ovidiusból olvasott, mint Lencquistből vagy Gananderből, a kik a finn bűbájosságról és mythológiáról írván, igen sok runó-töredéket közöl-

¹ Ugyanott a 41. 42. lapon. „Dies Eigene ist in sofern bedenklich, als er eben nicht schlechthin ein finnischer Sänger ist, sondern gelehrte Bildung hat, und Homer und Virgil kennt.“

tek volt. De azután mint egyetemi hallgató csakugyan olvashatta a Becker hirlapjában megjelent Väinämöi runókat. Az ő runói költősége tehát, bátran kimondjuk, legkisebb kétséget sem támaszthat a Kalevalának teljes eredetisége iránt, azaz hogy úgy a mint van, nem a finn néptől származott volna.

De a diaskeuasis, a szerkesztés, a kritikának lehet tárgya; ezt LÖNNROT maga mondta ki, s ez a finn tudósok közt is elfogadott vélemény. Azonban Ahlquist, a kritikusok nem leggyöngébbike, azt írta már 1874-ben: „A Kalevala főtárgyára nézve alkalmasint azon szerkezetben fog megmaradni, melyben LÖNNROT kiadta. De egy és más körülményben változtatást tűrhet el; valamint az idegen és nem epikus helyek kimaradhatnak belőle.“¹

A kalevalai runók, írást nem tudó emberek közt támadtak, s a Kalevala, mely most előttünk van, sok runóból szerkeződött, melyeket sok helyről és sok énekestől gyűjtöttek volt össze. A legjobb énekesek is csak kisebb-nagyobb részeket tudtak elmondani; az egész Kalevalát egy sem tudá, sőt azt sem sejtethé egyik is, hogy a sokféle runók egy egészbe szerkeződhetők. A homérosi énekek is írást nem tudó emberek közt támadtak, s az Iliás és Odyssea, melyeket most olvashatunk, sok énekből szerkeződtek, melyek Ióniának sok helyéről és sok énekestől kerültek volt össze. Bizonyosan a legjobb énekes is sem az Iliásnak, sem az Odysseának minden énekét nem mondta el soha, hanem alkalom szerint hol ezt, hol amazt a részt énekelte hol egy, hol más énekes a hallgatóság különböző kívánsága szerint. Akár Solon, akár Pisistratus eszközölte az énekek összegyűjtését, azokat bizonyosan valamelyik szerkesztő, diaskeuastes, fűzte egy egészbe; s hogy az első diaskeuasison vagy szerkesztésen utóbb változások történtek, a remek írókban előforduló homérosi idézetek bizo-

¹ Kieleitär, III. Vihko, 3. lapján. „Kalevalan sisällys on arvatavasti pää-asiassa jääpä siihen järjestykseen, jonka Lönnrot sille on antanut. Vaan yhdessä ja toisessa seikassa sietänee se kuitenkin muutoksia, samoin kuin vieraat ja epä-epilliset kohdat siittä ovat poistettavat.“

nyitják, melyek az illető helyeknek az előttünk levő homérosi kiadásokban nem felelnek meg. Voltak tehát a homérosi énekeknek is másaik, s tekintve az ióniai égnek és földnek kitérő voltát s népének költői hajlamát, bizonyosan még nagyobb számmal is, mint a kalevalai runókéi. De a homérosi énekek másai elvesztek: a kalevalai runók másait a Finn Irodalmi Társaság, — a mint értesítve vagyok, — közre fogja tenni. Ezek tehát a jövő századoknak is el fogják beszélni, miből s hogyan szerkesztette a finn diaskeuastes LÖNNROT a finn epos, a mit a homerosi énekek másai nem mondhatnak többé az Ilias és Odyssea diaskeuasisáról.

Ha általában az igazi epos, a nép-epos becses, sőt más semmivel nem is pótolható tanúság a nép-pszichológiáról s az emberi művelődés azon fokáról, mely az egyes embernek költői ifjúságához hasonlítható: a finn epos az emberi szellemnek ép oly jeles tette, mint a homérosi eposok.

Azon évben, melyben LÖNNROT a Kalevalának második szerkezetét bocsátotta közre, háztüzének állandó helyet is alapíta, megházasodék, folytatván kerületi orvosi tisztét Kajaaniban. A helsingforsi egyetemen „lector“ czímmel addig is egy-egy tanár előadásokat tartott volt a finn nyelvről és irodalomról: most azonban nemcsak a tudományos, de a politikai életben is több-több helyet foglalván el a finn nyelv, ennek számára rendes tanárság tartatik vala szükségesnek. LÖNNROT-ot szólíták fel, hogy folyamodjék e tanársághoz. De ő arra érdemesebbnek tartván Castrént, a keleti utazásai által már európai hirre jutott tudóst és volt utazó társát az archangeli kormányzásban, nem akará az elől a tanári állást elfoglalni. Tehát Castrén lön a finn nyelv és irodalom első *tanárává* a finn egyetemen. Azonban korai halála után 1853-ban LÖNNROT kész vala e hivatal elvállalására s Helsingforsba költözék.¹ A

¹ Itt értekezék hosszabb szöveg kíséretével az Enare-lapp nyelvről, melyet ott helyben 1842-ben tanult volt ezen cím alatt: Ueber den Enare-lappischen Dialect von Elias Lönnrot vorgetragen den 23. October 1854.

tanári hivatalától „kanczelláriai tanácsos“ czímmel 1862-ben vált meg, Sammattiban, a hol született, birtokot vevén, s ott egész haláláig fáradhatatlanul működven.

Az egyházi hatóság 1863-ban bizottságot nevez ki az egyházi énekeskönyv megvizsgálására, illetőleg megújítására. E bizottságnak — tudjuk, hogy protestánsok a finnek — LÖNNROT is tagja s legbuzgóbb munkása vala.

A finneket nagy vallásosság jellemzi, mely azon költői hangulatból is foly, melyet az ország és éghajlat természet, az ismert történetek elegiai színe s az ismeretlen ó kornak megőrzött emlékei, a finn népköltészet, táplálnak. Az új műveltség nem fitogtatja ott azt a vallástalanságot, mely nálunk bizony nem mindenkor a tudomány mély aknáiból, hanem sokszor az agyvelő türességéből s a szívnek állati ösztöneiből ered. LÖNNROT vallásos ember lévén, a mily szeretettel gyűjtögette és adogatta ki a régi runákat és dalokat, olyan áhitattal dolgozék az egyházi énekek javításán s újakkal való szaporításán is.

1869. nyárutó havában szerencsém vala meglátogatni LÖNNROT-ot Sammattiban. — Ahlqvist nyelvész, költő és utazó meg Koskinen finn történetíró társaságában utazván azon szálló helyről, a hol az utolsó éjszakát töltöttük, korán indulván el, LÖNNROT-ról folya a beszélgetés. Ő, mondák útítársaim, az egész vidéknek mintegy prófétája és orvosa. Hozzá folyamodik mindenki. Alig is lehet ember, ki jobban ismerné a népet s avval jobban tudna bánni, mint ő; viszontag nincs senki, kit a nép jobban tisztelne és szeretne, mint őt, s a ki inkább meg is érdemelné a ragaszkodó tiszteletet.

Nem sokára fenyves erdőben egy csinosan épült egyházhoz érünk, melyben LÖNNROT gyakran ájtatos felolvasásokat tart az egyházi hatóság feljogosításából, mert a lelkes távol lakván, nem prédikálhat minden vasárnap. Az egyház sirkertje csinos kerítésű virágos hely; abban LÖNNROT első szülöttje és az 1868-ban meghalt neje alusszák örök álmukat. A fenyvek nyugodt komolysága különösen hozzá illik a néma sirkerthez.

Reggeli 8 óra után állánk meg LÖNNROT emeletes

faháza előtt s őt az emeleten lévő szobák egyikében találók, a mint hintázó széken ül és baltenyerén könnyű fátáblát tartván, ír vala. Termete felnyúlt, szikár, képe barnaveres, milyen azoké szokott lenni, kik igen magas hegyesúcsról jöttek le, a hol a nyers levegő meg az égető nap az izzadás arezbőrt megcserzi. Haja sűrű, erős, nem rövidre nyírott, kevésbé őszült, pedig akkor 67—68 éves vala. A finn szótáron dolgozék, melynek első füzeté 1866-ban jött volt ki.

Sokféléről folya köztünk a beszélgetés, legtöbbsnyire mégis a Kalevala runóiról és LÖNNROT-nak utazásairól. Megmutatá nekünk utazó ruhadarabjait, különösen a lapp csizmákat, melyek igen puhák és gyönyörű finom varrásuak. Elővevé a finnek régi hangszerét is, a *kantelet*-t, mely rézhúru s hasonló a mi népünk tamborájához és kalevalai runót énekele azon nótán, melyen a karéliai finnek éneklik. Ugy tetszék nekem, hogy Ossiánt látom és hallom, a mint ifjú koromban képzeltem volt. Még könyveit sem kimélé meg, mert egyet-mást emlékül akart adni. El kelle fogadnom a híres dán Rasknak értekezéseit három kötetben, s nagyon szívesen fogadám el az ő szerkesztette egyházi énekeinek három kis gyűjteményét.

LÖNNROT nagyon közlékeny ember, beszélgetésünk nem akada el, midőn változás kedvéért kísétálánk s LÖNNROT gazdaságát is megnézők. Az előtt haszonbérben voltak földjei, most maga gazdálkodék. — Fölérven a hegy, vagy domb tetejére, a finn közmondás valóságát akarók kitudni, mely azt tartja, hogy minden nagy hegyről (iso mäki) — pedig nincsenek is ott magas hegyek — hét tavat lehet látni, Finnország 10,000 tónak hazája lévén. Csakugyan ötöt láttunk köröskörül; az, a mely közel van a házhoz *Valk-järvi* = Fehér-tó. Ennek partján fürdőház van; a tóban három leánya mindennap egyszer, maga LÖNNROT pedig naponként többször is megfürdik. Megtevé azt jelenlétünkben is.

Azután elvezete bennünket abba a házba, a melyben született, s melyet tíz éves korában hagyott el először. Anyja szerencsés vala fiának hírét megérhetni, mert 84

éves korában halt el. Most abban a házban legközelebbi rokonai laktak.

Két napot töltünk LÖNNROT-nál; beszélgetésünk természetesen leginkább a finn költészetéről s a finn nyelv ágairól, különösen a karéliei ágról folyván, a melyen a régi runók írva vannak. De bár nem igen sietve, mégis tovább menésre kelle gondolnunk. LÖNNROT két lovat fogata kocsinkba, s elbucszánk az érdekes háznéptől, el a szíves gazdától. Visszafordulván, nézém a házat, a környéket, melyben LÖNNROT él és dolgozik, mentől hüebb képet akarván mindenről magammal elvinni. De az út fenyves közé fordulván, szemünk elöl hamar eltűnt mindenestül a ház, s mintha csak most vált volna el tőlünk LÖNNROT, úgy térénk magunkhoz, de csak a végett, hogy ismét róla beszélgessünk.

Uti társaim sajnálkoznak azon, hogy a finn szótáron dolgozik, pedig ezt mások is tehetnék, s talán nem is kevesebb jól, mint LÖNNROT. Holott azt, mit ő tehetne, senki más nem teheti. Maga is azt mondta nekünk, ha még egyszer kiadná a *Kanteletárt*, az két akkorára növekednék. Különösen óhajtják vala társaim, hogy a *bübijes runókat* adná ki, mert azokat senki más nem adhatná úgy, mint ő, a ki a nép között divatozó gyógyításokat legjobban ismeri.

Azért LÖNNROT-nak üdvös irodalmi tevékenysége nem lankadt el. A Kalevalának 1849-iki kiadása elfogyván, 1862-ben az iskolák számára rövidebb szerkezetet bocsáta közre, mely csak 9732 verssort foglal magában.¹ Ennek előbeszédében bővebben tárgyalja a karéliei nyelvjárásnak sajátosságait; a runókhöz pedig felvilágosításokat és a szokatlan szók magyarázatát csatolja. „Némely vers, úgymond, más szókat mutat, mint az előbbi kiadás. Azokat nem magam fejből vettem, hanem a runók számos másaiból válogatám ki, mert jobban illenek a rövidebb szerkezetbe.”

¹ Kalevalan lyhennetty laitos. Tärkeämillä selityksillä koulu-jen tarpeeksi varastannt E. L. Helsingissä, 1862.

1863-ban finn fordítással adá ki Palmen János Fülöpnek svédül irt „Törvénytudományi kézikönyvét.“¹

1866-ban pedig a Kalevalának 1849-iki kiadása új fényes lenyomatban jelene meg a Kellgrén alapítvány költségén.

Mondtam már, hogy ugyanezen 1866-iki évben a szótárának első füzetét adá ki LÖNNROT; ennek utolsó füzete 1880-ban jelene meg. Ez a „Finn-Svéd Szótár“ négyrétű két nagy kötetből áll, melynek elseje 1180, másodika 1080 apró betűjű két hasáboslapot számlál. LÖNNROT nem ír értekezéseket az egyes szókról, hanem csak jelentéseiket teszi ki rövid szólásokkal s szokatlanjainak hol divatozását jelöli.²

Ugyancsak 1880-ban, tehát 78 éves korában adá ki a *Búbajos runókat* is, a mit annyira vártak volt tőle. S ez tudtomra, utolsó nagyobb kiadása.

A külföld is korán kezdé tisztelni LÖNNROT-ot. Már 1850-ben levelező tagjává lön a Berlii Tudományos Akadémiának; 1859-ben a mi akadémiánk maga magát tisztelé meg avval, hogy LÖNNROT-ot kültagjának választotta. 1876-ban a sz.-pétervári akadémia tünteté ki tagságával. — A svéd kormány 1865-ben az Éjszaki Csillag lovagjává, a porosz kormány pedig 1872-ben „Pour le mérite“ nevű lovagi rend tagjává tevék.

A nagyérdemű férflu 1884. tavaszelő 19-én költözék „Tuone“ hajlékába s tavasz hó 3-án temették el Sammattiban, oly nagy részvételével nemcsak a közellakóknak, hanem az egész országnak, hogy ehhez hasonló temetési ünnep nem volt még Finnországban. Hisz ennek nagyobb szellemi regeneratora ninesen LÖNNROT-nál. Minden mástól eltekintve, irodalmi érdemét Krohn helyesen ekképen jellemzi: „Midőn LÖNNROT működni kezdett, a különböző

¹ La'in-opillinen Käsikirja. Yhteiseksi sivistykseksi ruotsiksi kirjottanut ja lisäyksillä korjannut Joh. Philip Palmen. Suomentanut Elias Lönnrot. Helsingissä, 1863.

² Suomalainen ja Ruotsalainen Sanakirja.

I. Helsingissä, 1866—1874.

II. Helsingissä, 1874—1880.

nyelvjárások tüzes haraggal vitázának az egyedül uralkodásért. Ha ezt akadálytalanul folytathatták volna, két irodalmi nyelvünk, nyugati és keleti, vagy talán több is támadt volna, s most finn nemzetiségről, finn nyelvi műveltségről szó sem lehetne. Ettől a nagyon fenyegető veszedelemről LÖNNROT mentett meg. Megszünteté a vitát, mert új irodalmi nyelvet teremtett. Megtartván a nyugati nyelvjárásnak a szentírás által ismeretessé vált mintáját, ebbe a keleti finn nyelvnek dús és tiszta szókincsét, valamint ősfines, üde és velős szólásait önté, s így teremte az új irodalmi nyelvet. S nemcsak megmutatta az egyedül helyes utat, hanem azt annyira járhatóvá is tette, hogy könnyű vala őt követni. Mert oly számos és sokféle irodalmi munkát adott ki, hogy elálmélkodunk azokon. Saját országunk jeles svéd nyelvű és külföldi költők fordításával szintügy, mint történeti, törvény- és nyelvtudományi, matematikai és természetrajzi irományaival tüntette föl a finn nyelvnek képességét; s a mellett még a szorosan vett népies sőt a gyermeki irodalmat sem mellőzte el.“¹

Bármi nagy, sőt irigylendő is LÖNNROT dicsősége, hogy a finn irodalmi nyelvnek teremője s így legfénylőbb csillaga a finn nemzetiségnek: nagyobb mégis azon dicsősége, hogy a finn szellem teremtette epost napvilágra hozta.

Korunk ismeretei a régi koréihoz képest számosabbak s tudománya azéhoz képest alaposabb, élesebb. Korunk tehát sok balítéletből kivetkeződött, a melyek még a középkort elvakították és néha irtóztató embertelenségekre is csábították. De fájdalom, új tudományra is új balítéletek ragadnak.

A nyelveket az új tudomány agglutinatív és flexiv nyelvekre osztja, azt tanítván, hogy az agglutinatív nyelvek szavai, p. o. a magyar szók, *tökéletlen* mozaikok, a flexiv nyelvek szavai pedig, p. o. a latin, görög, szanszkrit szók, *tökéletes* mozaikok. — Mintha a *könyveim, almáim* s efféle számtalan szó, vagy a *tudom, tudjuk* s efféle számtalan szó igazán tökéletlenebb mozaikok volnának, mint

¹ A „Valoja“ 1884-iki folyamának 114. lapján.

akármely latin vagy görög, vagy szanszkrit szócsoporthoz. — Azt mondja az új nyelvtudomány, melynek legbeszédebb szószólója éppen Steinthal, hogy az agglutinatív nyelvek nem bírják a subjectumot és predicatumot grammatikailag kifejezni, minélfogva ezen nyelvek a philosophálásra képtelenek volnának. — Mintha a finn, a vogul nyelv nominativusainál, akár a szanszkrit, akár a görög nyelvnek nominativusai kifejezőbbek, tehát a subjectum megjelölésére alkalmasabbak volnának; — nem is említvén némely germán és az új román nyelveket, melyek egyáltalában nem is bírják a nominativustól megkülönböztetni az accusativust; — s mintha az objectum kifejezésére ügyesebb verbum volna p. o. a magyar vagy a vogul verbumnál. — A magyar nyelv ezeket mondhatja: *atyám könyve, könyvről, könyvből, könyvtől*, melyek logikailag szintűgy, mint grammatikailag is egymástól különbözők: de a német nyelv ezeket mind csak a „*von*“ praepositíóval fejezheti ki. Hiába! Steinthal a magyar nyelvnek eme képességét „*koldus gazdaságnak*“ (Bettlerreichthum), ellenben a németnek ebbeli fogyatkozását *szellemi tökéletességnek* adja ki.

Az új tudomány a nyelvet az emberi szellem termékének találván, a nyelvek különbségéről az emberi szellem különböző mivoltára következtet. A tökéletesebb nyelv, úgymond, a jelesebb szellemnek fokmutatója. — Hagyján! ha az új tudomány beérné a theoriájával: de nem éri ám be avval, a politikában, a praxisban is érvényesíteni akarja. Mert azt tanítja, hogy a jelesebb szellem, természeténél fogva, uralkodásra van meghíva. Hányszor nem olvastuk, alig mult néhány éve, hogy a magyar nemzetet ki kellene hajtani Európából, mert *turán nemzet*, azaz mert nyelve *agglutinatív*. Ime az emberrel született gyarlóság a *nem tudást* vajmi sokszor *legbizonyosabb tudásnak* veszi s hajlandó e szerint cselekedni. Ugy tön a középkorban, úgy tesz az új korban is, a hol csak teheti.

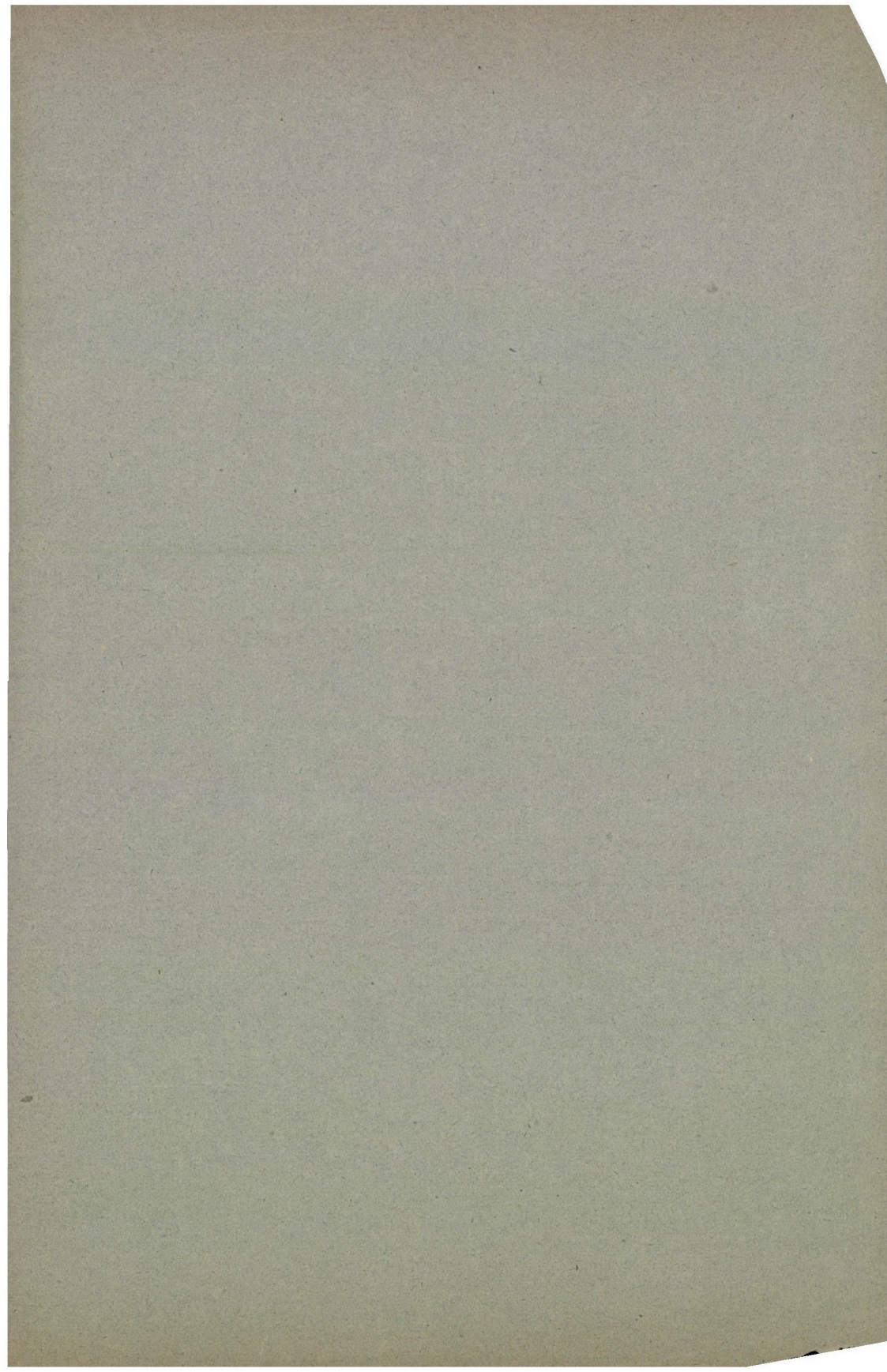
Az epos a népek psychológiájában eléggé nem becsülhető tünemény, mert az mutatja meg, mire képes az illető népnek szelleme; az tehát a népszellem jelességének sokkal biztosabb fokmutatója, mint akármi egyéb. „A nagy

epika ritka kedvezmény, melyet csak kevés népnek juttat a végzet.“ Ezt a ritka kedvezményt a finn népnek is juttatta a végzet; van finn epos, mely a nyelvek különbségére rakott teoriáját az új tudománynak örökre ledönti, tehát az új kornak igen hatalmas balitéletét gyökerestül kiirtja. A finn epos az összes finn-ugorság szellemét olyanak mutatja, mint az árja népekét, a melyek epost birtak teremteni. LÖNNROT-nak legnagyobb dicsősége az, hogy a finn nép teremtette Epost napvilágra hozta. Ezen dicsősége sugárzik mi reánk is, kik az európai nemzetek közt leginkább örvendhetünk s valóban örvendünk is a Kalevala létén. E tekintetben méltóbb kültagnak emlékét Akadémiánk nem üllötte még s nem is fogja soha ülleni, mint ma, midőn LÖNNROT-nak emlékét ünnepeljük.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnai Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mórr. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boné külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I.	Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	20 kr.
II.	Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	10 kr.
III.	Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	40 kr.
V.	Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	20 kr.
VI.	Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	30 kr.
IX.	Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	30 kr.
X.	Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	10 kr.

III. KÖTET, 1885.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tisz. tagtól	10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FOTITKÁR.

III. KÖT. — 4. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
BAINTNER JÁNOS

A M. T. AKADÉMIA LEV. TAGJA FELETT.

APÁTHY ISTVÁN

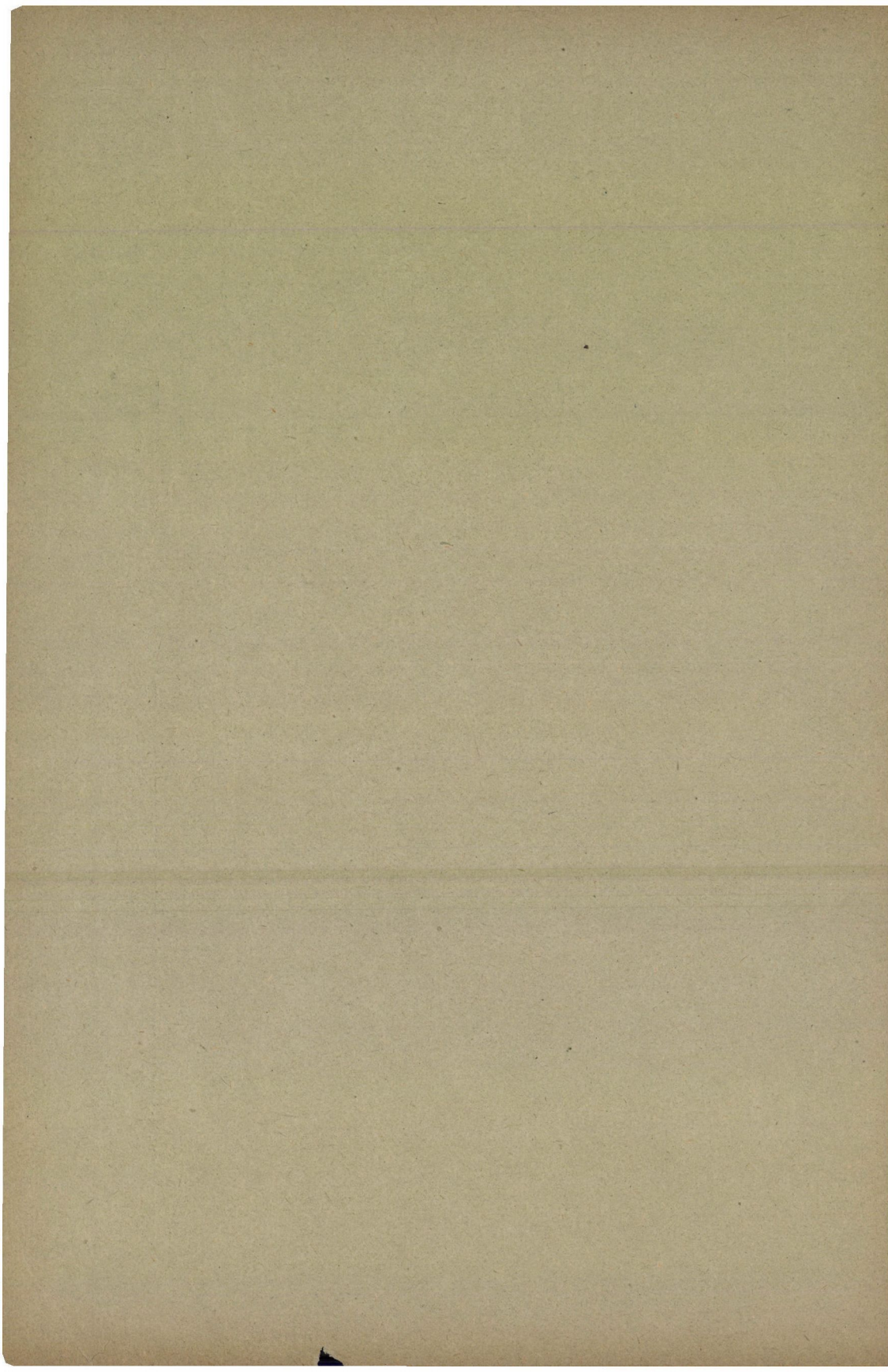
RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. JÚNIUS 22-DIKI ÜLÉSÉN.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1885.

EMLÉKBESZÉD

BAINTNER JÁNOS

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA

FELETT.

APÁTHY ISTVÁN

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. JÚNIUS 22-DIKI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1885

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

BAINTNER JÁNOS EMLÉKEZETE.

Hazánk első tudományos társaságának, a magyar Akadémiának, democraticus szervezetét mi sem bizonyítja inkább, mint az ügyrend amaz intézkedése, a mely szerint az Akadémia elhunyt tagjai emlékezetét *kivétel nélkül* emlékbeszéddel tiszteli meg. Kifejezése ez intézkedés annak, hogy az Akadémia azokat, a kiket tagjai közé felvesz, egyaránt érdemeseknek tartja arra, hogy irántok a kegyelet adóját lerója; kifejezése annak, hogy az Akadémia a közélet és a tudományok körül szerzett érdemeket akkor is, ha azok egyszerű, de kötelességeiket hiven teljesített munkásokat illetnek, egyaránt méltányolja. És ez nemcsak helyes, hanem igazságos is. A közélet munkásai közül csak keveseknek jut az a kiváló szerenese, hogy alkotásaikkal világító szövétnekül szolgálhatnak a késő nemzedékeknek; hogy nevöknek a történetírás lapjain örök időkre helyet biztosíthatnak. Ennél sokkal szerényebb a pályabér, mely a szellemi munkások legnagyobb részének jut. Nekik életökben a hiven teljesített kötelesség tudata; haláluk után pedig gyászoló családuknak évenként megújuló kegyeletere és megemlékezése annak a körnek jut osztályrészeül, a melyhez nyilvános működésöknél fogva tartoztak. E kör a megemlékezést az elhunyt érdemeinek nagyságától függővé nem teheti; mert ezt téve, ellenkezésbe jőne önmagával és megtagadná a szerény, de becsületes munkásságtól az egyedüli elismerést, a melyre az a társadalom részéről méltán számíthatott.

A kegyelet és az elismerés ez adóját akarom a II. osztály megtisztelő megbízásából leróni, midőn emlékezetét

szándékozom felújítani egy férfiúnak, a kihez hivatásomnál fogva közel állottam; a kit mint embert és szakférfit egyaránt tiszteltem; a ki, mert a helyet, a melyre őt hivatása állította, becsülettel betöltötte, megérdemli, hogy róla e helyen megemlékezzünk. E férfiú BAINTNER JÁNOS volt.

BAINTNER JÁNOS született 1815. évi január hó 15-én Liptó-Ujvárott (Hradeken), a hol atyja kamarai orvos volt. Az első oktatást születése helyén, szülőinek közvetlen felügyelete alatt nyerte. A családi kör épűgy, mint a társaság, melyben BAINTNER kora ifjúsága idejét töltötte, teljesen alkalmas volt arra, hogy a gyermekben élénk érdeklődést keltsen minden szép és jó iránt. A Baintner család feje nemcsak állásánál, hanem főleg ritka műveltségénél fogva központja és eltetője volt a liptó-ujvári társas életnek, melyet a közszeretetben és tiszteletben állott WIESER praefectussal, a kis városokban honosnál sokkal magasabb színvonalra emelt. BAINTNER mindig kellemesen, sőt a kegyelet bizonyos nemével emlékezett meg a liptó-ujvári társas életéről, melynek előnyeit és kellemeit, a gymnasialis tanulmányok megkezdése után, csak a szünidők alatt élvezhette. Maradandó befolyással volt BAINTNER lelkületére és gondolkozásmódjára, a szűkebb családi körben töltött idő is. Az a ragaszkodás, melylyel édes anyja és testvérei iránt azok élete végeig viseltetett; a gondoskodás, melyet anyagilag kedvezőbb állásra vergődve, édes anyja és testvérei iránt tanúsított, csak kifolyása volt a családi életben nyert nemes impressióknak.

Nem lévén Liptó-Ujvárott gymnasium, a szülői házat korán kellett elhagynia, hogy tanulmányait Rozsnyón, Miskolczon és Lőcsén bevégezhesse. E tanulmányok folyama alatt kettős csapás érte BAINTNER 13 éves korában. Elvesztette atyját és ezzel együtt a szülők anyagi támogatását. Édes anyja vagyon nélkül jutott szomorú özvegységre, a kinek elég gondot adott a BAINTNER-nál fiatalabb gyermekek neveltetése. BAINTNER e szerint már 13 éves korában ura lett sorsának, melyet azon túl magának kellett

intéznie. A ki soha szükségét nem szenvedett; a kinek az önfentartás nehéz gondjaival soha sem kellett megküzdeni, az nem képes felfogni, hogy mennyi lelkierő, mennyi önmegtagadás kell 13 éves korunkban ahhoz, hogy a becsületes megélhetés ezerféle akadályával sikerrel megküzd-hessünk. A sikert a világ megtapsolja és készségesen adó-zik elismerésével azoknak, a kik semmiből, önerejükkel küzdöttek fel magokat; a kiket az éhség kínjai, a meg-aláztatás és a mellőztetés keserőségei meg nem törhettek; a kik évek hosszú során át küzdenek és küzdve a sikert és a jutalmat a sorstól kierőszakolni képesek. De ki je-gyezte föl valaha számát azoknak, a kik ifjúságukban az anyagi gondok terhe alatt összetörtek, vagy a megkezdett pályáról letérni, az álmodott sikerről lemondani kénytele-nek voltak; a kik kétségtelen hivatásuk és fényes tehet-ségeik daczára, súlyos gondok terhe alatt, a megélhetésre szükséges eszközök megszerzésével töltik el egész életüket; a kiknek a legjobb esetben az a szomorú, és a mai kor felfogása szerint kétes értékű tudat jut osztályrészül, hogy szegénységük mellett becsületesek maradtak.

BAINTNERT az önfentartás nehéz gondjai nem gátol-ták megkezdett tanulásában; tanítva tanult tovább és ki-tünő sikerrel bevégezte a gymnasiumi tanfolyamot. Az akkori tanulmányi rendszer mellett lehetséges volt, hogy BAINTENER már 15 éves korában, 1830-ban, a pesti egyete-men megkezdhetette a bölcsészeti tanulmányokat, melyeknek sikeres bevégezése után 1832-ben a jogi pályára lépett. Ifju-ságának, mely jövőre pályája megválasztásánál természet-szerűen ingadozott, tulajdonítandó az, hogy sem a bölcsé-szeti tanfolyam alatt, sem annak bevégezésével jövője iránt végleges megállapodásra nem jutott. Az ifjúkor egész he-vével kezdett ugyan a bölcsészet tanulmányozásához; de úgy látszik, reményében esalatkozott. Maradandó érdeklő-déssel csak a mennyiségtan iránt viseltetett, a melylyel ta-nulmányainak későbbi éveiben is előszeretettel foglalkozott.

A habozás, az ingadozás bizonyos nemével lépett te-hát BAINTENER a jogi pályára, mely csakhamar kijelölte részére a választás irányát. Már a jogi tanfolyam első

évében határozott alakot nyert jövője, tiszta fölismerésére jutott annak, hogy tehetségeinek és hajlamának a jogi pálya felelhet meg egyedül. Nagy befolyással volt kétségen kívül e fölismerés megérlelésére, már akkor nagy hírű tanára, egyetemünknek örökké nevezetes büszkesége FRANK IGNÁCZ. Ehhez járult kitérő tanuló társainak példája, melynek buzdító hatása a szorgalmas és minden nemes iránt fogékony BAINTNERT érintetlenül nem hagyhatta. A jogi pályán kötött barátságot Akadémiánk nagytudományú *mátsodelnökével*, a ki iránt élete utolsó perczéig határtalan tisztelettel és az őszinte ragaszkodás teljes önzetlenségével viseltetett. E barátság képezte BAINTNER egyik büszkeségét, a nélkül, hogy azzal valaha kérkedett, vagy azt saját céljaira bármiféle formában felhasználta volna.

A jogi tanfolyam befejezése után BAINTNER az akkor szokásos patvariára lépett, melyet SZTAROK tabularis ügyvéd oldala mellett befejezve, 1837—38-ig a kir. ítélő táblánál juratusi minőségben működött.

Habár 1838-ban a censurát sikerrel kiállotta s az ügyvédi diploma birtokába jutott, az ügyvédi pályára nem léphetett. Ehhez a kellő ismeretségen kívül, anyagi eszközök kellettek volna, és ilyenek felett BAINTNER nem rendelkezhetett. A helyett tehát, hogy a gyakorlati pályára lépett volna, a megélhetésnek más alkalmas módja hiányában, a mint azt addig is tette, mások oktatásával foglalkozott; miközben alkalmá nyílt ORCZY FERENCZ báróval *Ausztriában* és *Bajorországban* egy körutat tenni. Ilyetén elfoglaltatása mellett elég módot talált arra, hogy magát a jogtudományokban elméletileg tovább képezhesse, és 1839-ben a pesti egyetemen a jogtudori oklevelet megszerezhesse. A jogtudori oklevél ezen időben csak az egyetemi tanári pályának lévén szükségképi előfeltétele, — több mint valószínű, hogy BAINTNER szemei előtt mint végeztél a tanári pálya lebegett akkor, midőn magát a szigorlatoknak alávetette. O, ki ifjúkora óta mások oktatásával foglalkozott, és lelkületénél fogva a gyakorlati élet zajosabb természetű teendőitől idegenkedett, csakis a *tanári pályát* tekinthette olyannak, a mely természetének, hajlamának és

gondolkozásmódjának megfelellhetett. Az évek hosszú sorának kellett azonban eltelni, míg BAINNER az óhajtott czélt elérhette. Akarata ellenére is a gyakorlati élet terére kellett lépnie; de a czélt, a mely felé törekedett, soha szem elől nem tévesztette, annak lehető eléréséről soha le nem mondott.

A jogtudori oklevél megszerzése után BAINNER egyelőre a nem mindig hálás privát oktatást folytatta, és többet egy esztendőnél a gróf ANDRÁSSY család körében töltött el, MANÓ és GYULA grófoknak tartván előadásokat a jogtudományokból.

Állandó és legalább az anyagi gondoktól ment existencia nyílt meg BAINNER részére 1841. ápril 10-ikén, a midőn ESZTERHÁZY hg. jószágigazgatóságához *Kismartonba* titkárnak neveztetett ki. Ezen állásában, melyet 1848-ig tartott meg, úgy a polgári, mint a bűnügyeket referálta és az úriszékeken mint ülnök működött. A herczeg Eszterháznál töltött szolgálati ideje alatt érte őt az a megtiszteltetés, hogy Sopronmegye *táblabírájává* választotta meg.

A mondottak után nem szükséges hangsúlyoznom, hogy BAINNERT a hg. Eszterháznál viselt hivatal ép oly kevésbé elégíthette ki, a mint a kisvárosi élettel és annak viszonyaival kibékülni nem tudott. Foglalkozása sokkal kevesebb szellemi erőt követelt, mint a mennyi felett BAINNER rendelkezhetett; és a kisvárosi élet mindennapi eseményei ép oly kevésbé bírtak benne érdeklődést költeni, a mint nem nyújthatott neki kellő szellemi kielégítést az a kör, a melylyel hívatásánál fogva állandóan érintkeznie kellett. Nem csoda tehát, hogy daczára anyagilag kellően berendezett helyzetének, minden kínálkozó alkalmat felhasználta arra, hogy hajlamának és tehetségeinek inkább megfelelő állást szerezzen; hogy a czélt, a mely felé mindig törekedett, elérhesse. E végből 1844. márczius 21-én és ápril 1-én a *pesti egyetemen*, illetőleg a *győri jogakadémián* a *statisztika* és a *bánya jog* tanszékére pályázott; de ez alkalommal, habár „*dicséretesen versenyzett*“, czélt nem ért; mert sem az egyik, sem a másik tanszéket el nem nyerhette.

Vége az 1848-iki esztendő, mely a népek millióinak életében örökké emlékezetes marad, BAINNER életében is jelentékeny forduló pontot képez, a mennyiben 1848-ban neveztetett ki a statisztika és a bányajog tanárává a pozsonyi kir. jogakadémiához. Az absolut kormány úgy lát-szik nem respectálta e kinevezést; mert BAINNERT 1850. márczius 2-án az osztrák magán- és büntetőjog, nemkülömben a politikai és a törvénykezési rendeletek előadásával csak ideiglenesen bízta meg. Ez ideiglenes alkalmazást azonban csakhamar, vagyis május 20-án követte a végleges alkalmazás; a midőn BAINNER a magyar magánjog, a váltó-, és kereskedelmi jog és a törvénykezési eljárás tanárává, egyúttal pedig a pozsonyi akadémia igazgatójává nevezetett ki. Anyagilag ekkép biztosítva, megvalósíthatta már régebben táplált szándékát és 1850-ben nőül vette özv. PERMAYER MAGDOLNA kismartoni gyárosnőnek KAROLIN nevű leányát, a kivel még kismartoni hivatalos működési ideje alatt ismerkedett meg. E házasságból két fia: HUGÓ és ARNOLD született; az első jelenleg a kolozsvári egyetemnek tanácsjegyzője; a másik pedig Nógrádmegyének aljegyzője.

BAINNER kiválóan gyakorlati jelentőségű tantárgyak előadásával lévén megbízva, csakhamar constatálhatta, hogy a gyakorlati téren szerzett ismeretei, az előadásoknál nevezetes előnyére voltak. Ismerve a törvények gyakorlati alkalmazásának módját és jelentőségét, könnyen beletalálta magát az újonnan keletkezett jogrendbe, melynek intézményeit csakis elméleti szempontból kellett tanulmánya tárgyává tenni, hogy előadásai harmonicus egészet képezzenek. Ennek a fölismerése vezette BAINNERT kétségen kívül akkor, midőn UMLAUFNAK a pozsonyi főtörvényszék elnökének felhívására, mint kisegítő referens ismét a gyakorlati térre lépett, a nélkül, hogy tanári és igazgatói működését megszüntette volna; sőt az utóbbi állást akkor is megtartotta, midőn 1854-ben a pozsonyi cs. kir. országos főtörvényszékhez tényleg tanácsossá neveztetett ki. Innét kezdve 1862-ig kiválóan a gyakorlati téren működött; majd az *urbéri főtörvényszéknél* (1855), majd a pozsonyi *földtehermentesítési bizottságnál* (1856) lévén alkalmazva.

Az 1860-iki októberi diploma folytán a helytartótanács újra szerveztetvén, BAINNER 1861. jan. 22-én annak tanácsosává neveztetett ki, és a tanügyi osztály vezetését vette át. E minőségében az egyetemi ügyek előadása is hatásköréhez tartozván, az ő tapintatos és alkotmányos felfogásának köszönhetőek nagy részben azok az intézkedések, melyek az említett időben az egyetemi *autonomia* helyreállítása, a *tanítási* és a *tanulási szabadság* megvalósítása érdekében történtek, és a későbbi reformoknak egészséges alapját képezték.

Daczára fényes és kétségen kívül nagy jelentőségű állásának, BAINNER csakhamar visszatért valódi hivatásához, melyhez azontúl élete végéig hű maradt. Az egyetemi autonomia helyreállításával, a magyar nyelv mint oktatási nyelv kötelezőleg behozatván, a pesti egyetemen az osztrák magánjog és a polgári törvénykezési eljárás tanszéke megüresedett. BAINNER e tanszékek elnyeréseért folyamodott, és 1862. évi május 25-én nyilvános rendes tanárrá, egyzersmind sokoldalú hasznos szolgálatai elismeréséül *kir. tanácsossá* neveztetett ki.

A most említett kitüntetésen kívül egyetemi működése folyamában, BAINNER egyéb kitüntetésekben is részesült. Így *Akadémiánk* őt 1865. decz. 10-én levelező, a középtanodai *tanáregylet* 1866. márcz. 24-én tiszteletbeli tagjává, az egyetem jogi kara pedig az 1870/1. tanévre *dekánjává* választotta meg.

BAINNER mindig óvatosan és mértékletesen élt; és szikár testalkatánál fogva kétségtelenül magas életkorra számíthatott. És mégis már 1866-ban komolyan volt élete veszélyeztetve; a mennyiben a most mondott év tavaszán szélhűdés érte, melynek folytán egyelőre minden komolyabb foglalkozástól tartózkodnia kellett. A nyugalom és a gondos ápolás, a melyben részesült, a veszélyt elhárította ugyan; de sem előbbeni egészségét, sem munkaképességét többé vissza nem adhatta. Mint a jó katona azontúl is megállta helyét, és nem akarta elhinni, hogy azt neki hová hamarabb el kell hagynia. Buzgón mint mindig, hanyatló egészsége daczára is, megfelelt kötelességének, míg végre

testileg megtörve, az 1879/80. tanév végén, szabadságot kért és falusi magányába vonúlt. De sem a falusi magány, sem övéinek gondos ápolása nem adhatta vissza neki egészségét. Az idő, melyet Nógrádmegyében *Pusztá-Berkiben* töltött, állandó szenvedésben folyt le, melytől őt a halál 1881. aug. 14-én mentette meg. Ott, a hol szünidejét tölteni szokta, a hol távol a zajos városi élettől mindig üdülést és enyhülést talált, nyugosznak földi maradványai, s a sírt, melyben a föltámadást várja, gondosan ápolja a szeretet, fentartja a hála, melyet hozzátartozóinak szívében mint férj és atya egyaránt biztosított magának.

A mi BAINTNER-nak nyilvános működését illeti, az különösen két irányban érdemli meg a kellő méltatást. Érttem ez alatt *hivatalos működését és irodalmi tevékenységét*.

Már volt szerencsém jelezni azt a befolyást, a melyet BAINTNER, mint az egyetemi ügyek előadója, a helytartótanács intézkedéseire gyakorolt. És habár e részben működésétől elismerésemet nem tagadhatom meg, sokkal több fontosságot tulajdonítok annak, hogy az akkori nehéz viszonyok közt elég erkölcsi bátorsága volt, az actualis politikai kérdések tekintetében, véleményét ép oly őszintén, mint határozottan kifejezni. Szolgáljanak e részben bizonyítékul egyes töredékei ama fölterjesztésnek, melyet BAINTNER az 1860. okt. 20-iki diploma és az 1861. február 26-iki nyílt parancs alkalmából a helytartótanács nevében szerkesztett. BAINTNER a nemzet akkori magatartását illusztrálva, annak alapját a nemzetnek történelmi jogaiban és ezeken alapuló meggyőződésében keresi. „E kútforrások — úgy mond — megingathatlan tudattá fokozták a nemzetnek azt a hitét, hogy követelései teljesen jogosak. Oly nemzet pedig, mely erkölcsi hiteért annyit kész áldozni, mint e hazának népei, lehet ugyan nehezen kormányozható, de fejedelme bizalmára nem méltatlan; mert azt még nem tomptá el az anyagi érdekek hideg és szívtelen számítása, még arról föltehető, hogy valamint maga önnön szabadságát féltékenyen őrzi, úgy fejedelme jogait, hatalmát, tekin-

télyét, mint közös tulajdonát megvédeni, sőt ha kell, legbecsesebb földi javainak feláldozásával is biztosítani képes leend. Így bírálván meg e nemzetet azon eseményekben is, melyek folytán egykori alkotmányát el kellett vesztenie, a Fölség meggyőződve lehet, hogy fejedelmi széke éppen általa lehet leginkább szilárd és hatalmas.“ A diplomáról és a nyiltparancsról, a melylyel az akkori birodalmi államférfiak Magyarországot boldogítani akarták, a következőkbe foglalta nézetét: „Ettől reménylenek némely birodalmi államférfiak mindent, valamint nélküle a birodalomra nézve mindent kockáztatva látnak. Legyen szabad erre megjegyezni, hogy a történet bizonyítása szerint ezen államférfiak hite csak akkor üdvhözó, ha azt velök a nép nagy többsége is osztja; kockáztatva pedig addig semmi sincs, míg annak hite mellettök van. Magyarország népeinek nézete szerint tehát, ezen, némelyek által óhajtott új alkotmányt az idő hamarabb felbonthatja, mintsem megszilárdíthatná.“ Kiterjeszkedve a honvédelem kérdésére, a nemzetnek az önálló hadsereghez való jogát következőleg igazolja: „Kétségtelen, hogy a nemesi fölkelő sereg, mely a nemességből és a zászlói alá gyűjtött egyéb hadnépből állott, csakugyan egy önálló nemzeti haderőt képezett, mely hadi szervezet mellett, a birodalom több századig fennállott, a nélkül, hogy arra veszélyt hozott volna. Nemesak nem hozott veszélyt, sőt ellenkezőről nyújt tanúságot a történet, mert éppen a magyar korona alatti nemzeti fölkelő seregek menték meg dicső Mária Terézia fejedelmi trónját. Ezen hadi szervezet később alkalmatlanná levén, mi csoda tehát, hogy a nemzet a fölkelő sereget egy más időszerű szervezettel bíró nemzeti hadsereggel pótolni óhajtotta. Ha pedig a birodalmi katonaságnak jelen szervezetét tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy az több, magokban egy egészet képező hadtestre van osztva, melyek sorszámokkal különböztetnek meg egymástól. Úgy látszik tehát, hogy ezen szervezet mellett nem volna éppen lehetetlen, a magyar nemzet alkotmányos igényeit kielégíteni, ha az általa megajánlandó hadilleték egy testté alakíttatnék s a katonaság másik részével, ő Fölsége legfőbb parancsnoksága alá helyezve, a

magyar hadtest szervezetét viselné.“ Végre nem lehet érdektelen tudnunk, hogy BAINNER a törvényhatósági önkormányzat szervezetét tárgyalva, kétségtelenül a virilis intézményt tartotta szem előtt, midőn ezeket mondotta: „Tekintve pedig azt, hogy a magyar országgyűlés két főtényezőből áll, t. i. a képviselőház és a főrendi táblából, melynek elseje a népet, utóbbi pedig főleg a nagy birtokot képviseli: nem szenved kétséget, hogy a megyei bizottmányok alakítása a jelenlegi magyar alkotmány szellemének csak akkor fog megfelelni, ha annál is az említett országos két főtényező igényeinek elég tétetik. Különben azon anomalia állana be, hogy a nagy birtoknak az ország összes ügyeire döntő, ellenben saját megyéje körében úgyszólván semmi befolyása sem volna, — a mi sem az igazsággal, sem a méltányossággal meg nem férne.“

A most mondtak azt hiszem nemcsak BAINNER-nek erkölcsi bátorságát helyezik minden kétségen felül; hanem ép oly mértékben igazolják az ő hazafiságát és politikai belátását is, igazolják nem mindennapi tájékozottságát és azt, hogy őt az ország actualis politikai ügyeinek megítélésénél, a közönséges burocrata felfogását messze túlhaladó szempontok vezérelték.

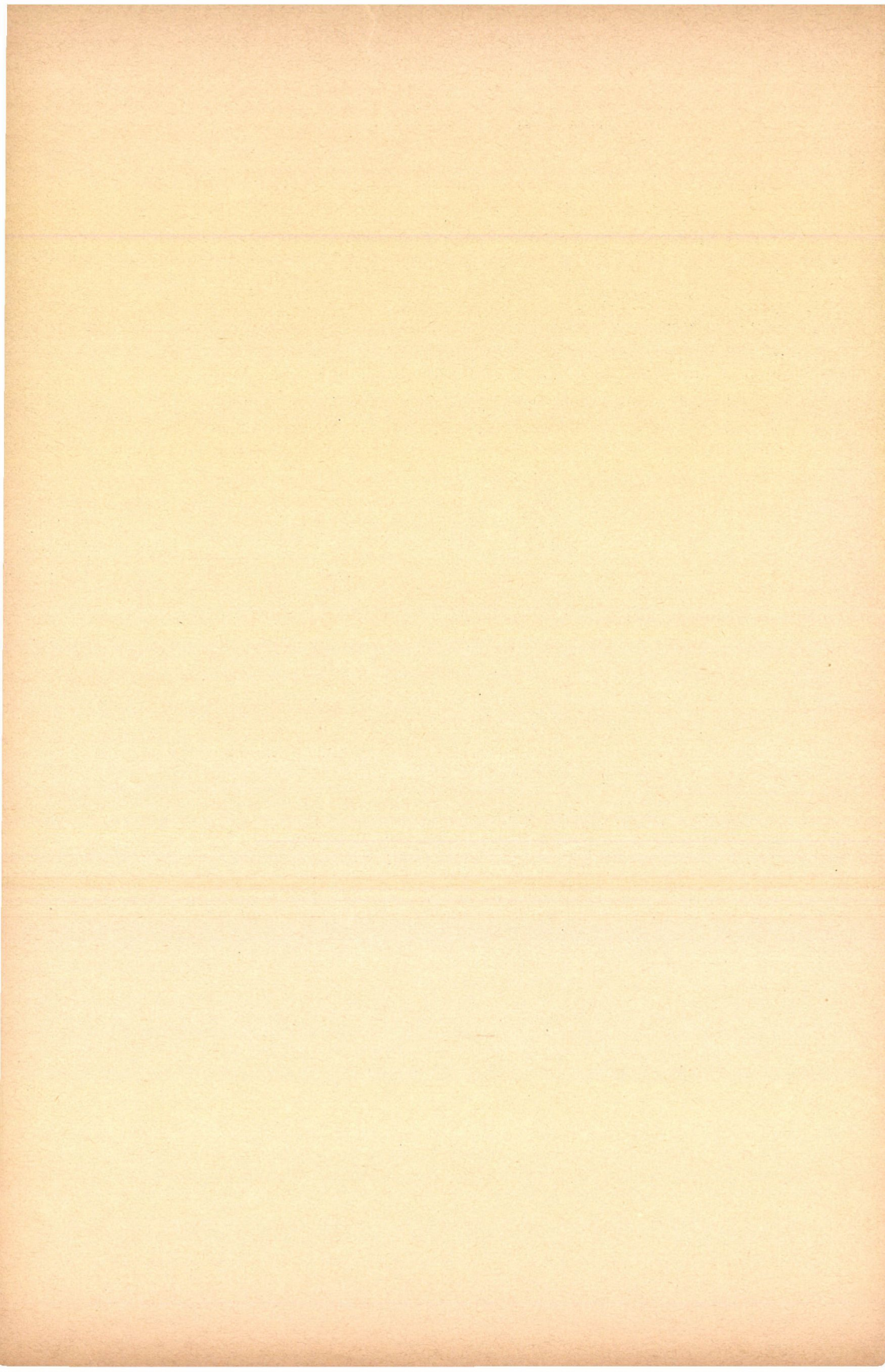
Mint tanár BAINNER nemcsak az oktatást tartotta hivatásszerű kötelességének; nem szorítkozott arra, hogy ismereteit és tudományát hallgatóival élőszó útján közölve, azokat jövőendő életpályájokra előkészítse, — ő tudta, hogy kötelessége azok közé sorakozni, a kiktől a nemzet az irodalmi munkásságot első sorban várhatja és követelheti. A *bíróági szervezetet* tárgyzó székfoglaló és a *jogi tanulmányok rendezéséről* szóló értekezésen kívül különösen „*Az általános ausztriai magánjog alaptanai*“ című nagyobb terjedelmű, önálló munkája az, mely szerzőjének a jogügyi irodalom terén méltó elismerést biztosított. Mert habár azt, a mit BAINNER írt, nem sorozhatjuk is jogi irodalmunk kiválóbb termékei közé, egy irányban az érdemet tőle meg nem tagadhatjuk, és ez az, hogy utóbb említett munkájával kijelölte az irányt, a melyben a magánjog egyes intézményeinek tudományos tárgyalását kezelni kell.

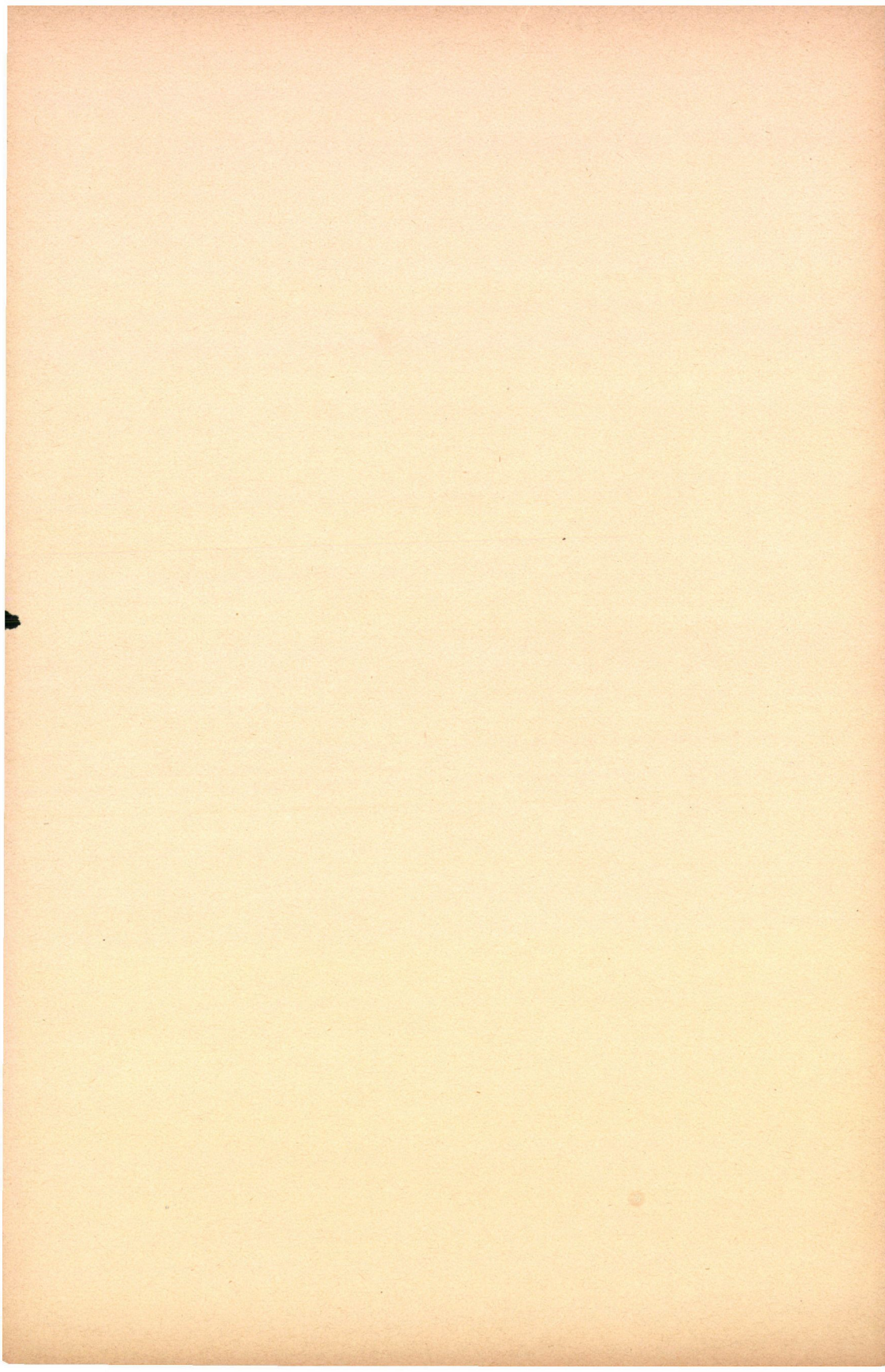
Munkája, mint azt a czíme mutatja, csak alapelveit öleli fel az osztrák polgári törvénykönyvnek; de e kereten belül is kiterjed a magánjog minden fontosabb intézményére, és ezeket nemcsak a nevezetesebb külföldi törvények rokon intézményeivel, hanem a kiválóbb magánjogi írók nézeteivel is megvilágítva, akkép állítja az olvasó elé, hogy ez BAINNER munkájában, az önképzésre nézve, maradandó értékű útmutatást találhat. Mint minden munkának, mely alapelveket, alaptanokat tárgyal, úgy BAINNER munkájának is bizonyos tekintetben maradandó értéket tulajdoníthatunk. A nézetek változása, a felfogás módosulása természetesen kizárva nincsen; de e változás, e módosulás, mert az közvetlenül a haladás eredménye, nem az alapelvek és az alaptanok értékét csökkenti; hanem azt bizonyítja, hogy azok képviselője valódi szolgálatot tett a tudománynak; mert a haladást vagy lehetővé tette, vagy biztosította. E mellett nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy BAINNER-nek az *úttörő* nehéz szerepe jutott. E körülmény nem menti ki ugyan munkája hiányait; de azt követeli tőlünk, hogy igazságos ítéletünk meghozatalánál bennünket ne az eredmény abszolút, hanem a fenforgó körülmények által igazolható mértéke vezessen. *In magnis et voluisse sat est.*

A ki életében annyit tett, a mennyit tehetségei és körülményei szerint tehetett; a ki életében tiszteletünket és becsülésünket kiérdemelte, méltó volt arra, hogy róla e helyen megemlékezve, igazat adjunk a római nagy szónoknak: *Non debet mors eorum, quorum vita laudatur, silentio praeteriri.*

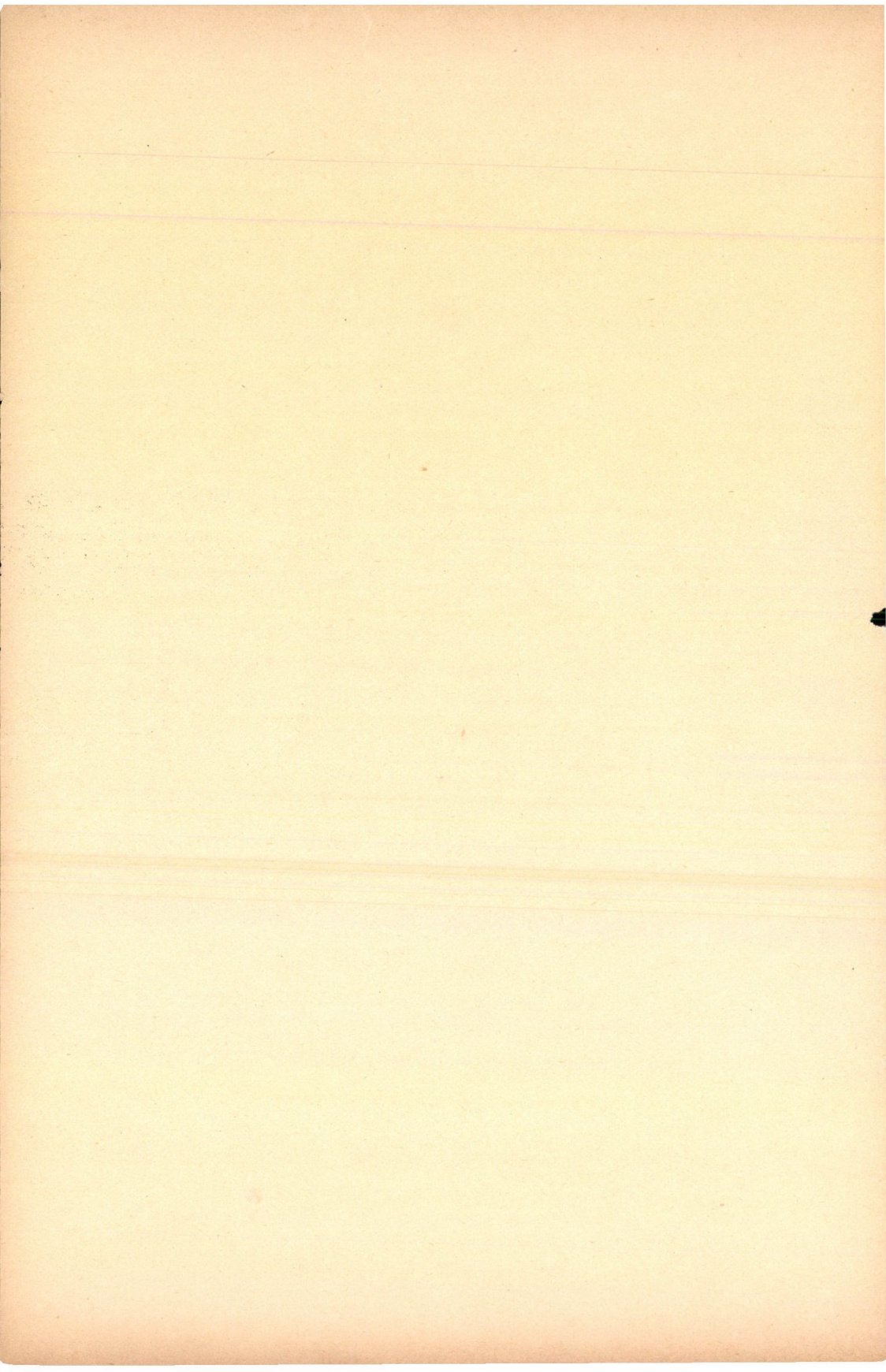

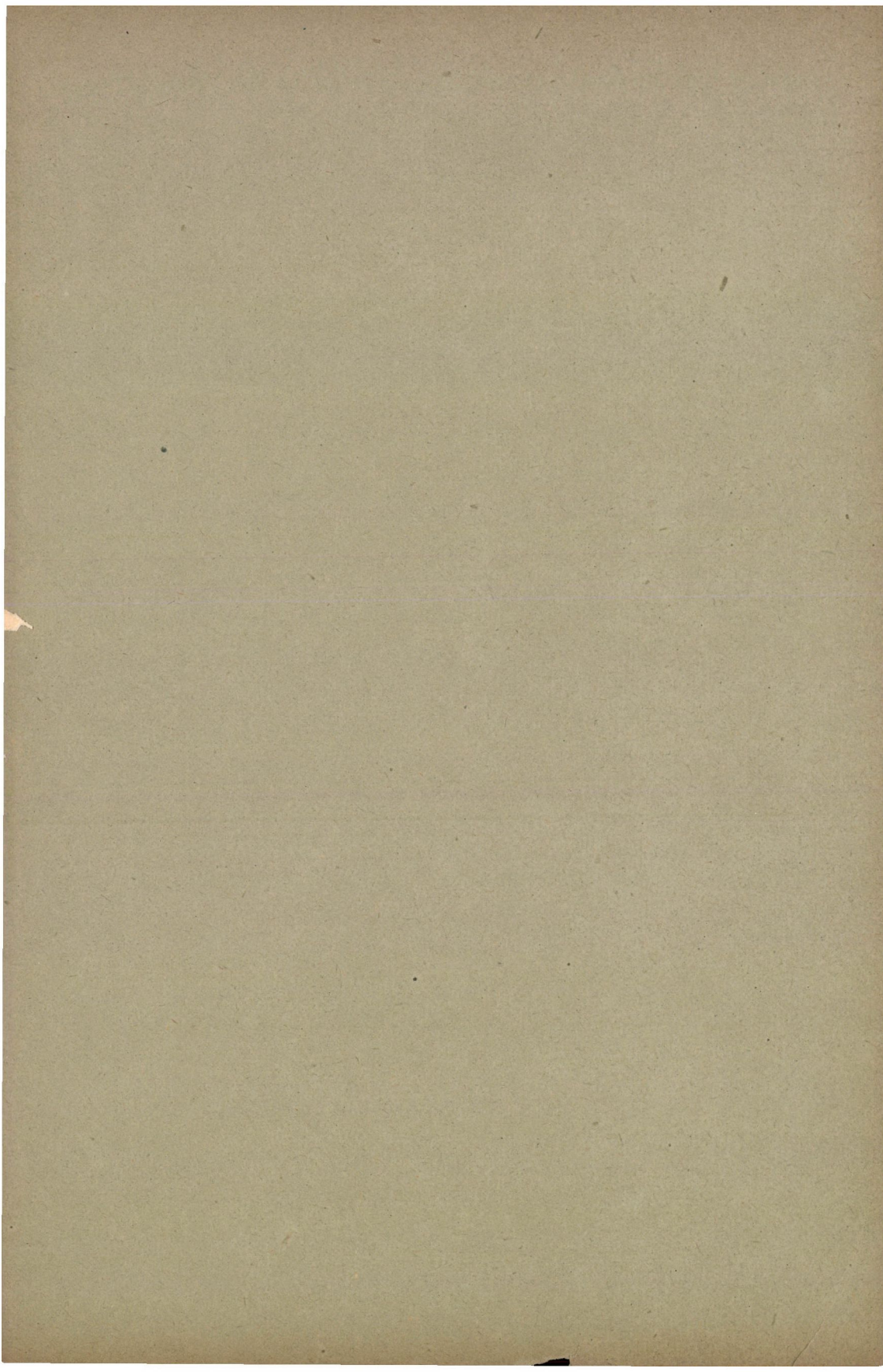

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I.	Emlékezéséd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékezéséd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III.	Emlékezéséd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV.	Emlékezéséd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V.	Emlékezéséd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI.	Emlékezéséd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII.	Emlékezéséd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII.	Emlékezéséd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX.	Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X.	Emlékezéséd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET, 1885.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	„ 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tisztt. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot Illés k. tag felett. Hunfalvy Pál r. tagtól	„ 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

III. Köt. — 5. Szám.

EMLÉKBESZÉD
GUIZOT FERENCZ

A M. T. AKADÉMIA KÜLTAGJA FELETT

TREFORT ÁGOSTON

TISZTELETI TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. OKTÓBER 26-DIKI ÜLÉSÉN.)

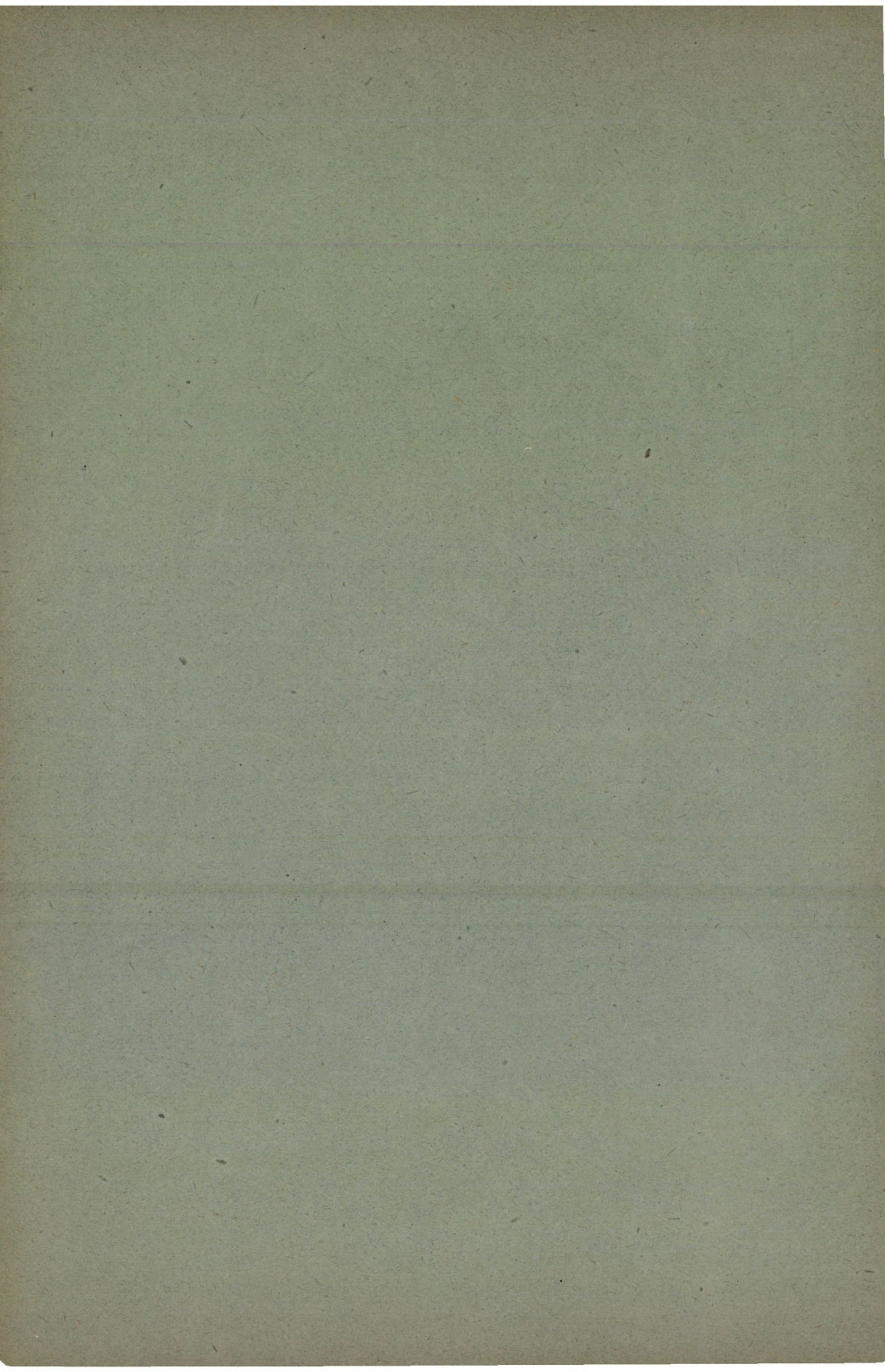

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1885.

EMLÉKBESZÉD

GUIZOT FERENCZ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÜLTAGJA

FELETT

TREFORT ÁGOSTON

TISZTELETI TAGTÓL

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. OKTÓBER 26-DIKI ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

BUDAPEST. HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

GUIZOT EMLÉKEZETE.

A természettudományok igazságai rögtön hódítanak s behatnak az életre; nem így az erkölcsi, társadalmi s politikai tudományok igazságai; ezek lassan haladnak s a „gutta cavat lapidem“ módjára lassan foglalnak tért, s azért kell azokat folyvást ismételni, mert csak ezen az áron lehet nekik érvényt szerezni.

Hosszú élet, sok tanulmány s tapasztalás után abstraháltam magamnak azon három nagy igazságot, hogy a forradalom cultusával szakítani kell, ha egészséges fejlődést óhajtunk; hogy az alkotmányosságot az absolut hatalommal szemben erősen kell védeni, végre, hogy az állami alakulásoknál a vallás és egyház mozzanatait a számításból nem szabad kihagyni.

Ezen igazságok illusztrációjával foglalkoztak Mignet és Thiers feletti emlékbeszédeim, s hasonló cél lebeg szemem előtt Guizot emlékezetének megünnepelésénél; minthogy Akadémiánk ezen nagynevű kültagjának egyéniségében a jelezett igazságok megtestesülését látom.

GUIZOT éppen úgy mint Thiers nevezetes író, szónok, s államférfiú volt, de hiszem, hogy életének s működésének tisztább képét fogom nyújthatni, ha azt chronologikus rendben adom elő; szólván róla születésétől kezdve 1830-ig, midőn tevékenysége főleg az irodalomban pontosúl össze. 1830-tól fogva 1848-ig GUIZOT a francia politikában főszerepet játszott, s itt az államférfiú működése a szónok szerepével összefoly; — 48-tól haláláig GUIZOT ismét nagy

irodalmi tevékenységet fejtett ki, s államböleseleti jelleme által tűnik ki.

Végre röviden ecsetelni fogom GUIZOT-t mint embert s családfőt, kedélye melegségével.

I.

GUIZOT FERENCZ 1786-ban született Nimesben, a római régiségeiről híres városban, mely a déli francia protesztánsok egyik főhelye volt. Atyja hugonotta családból való fiatal ügyvéd, a rémuralom alatt végeztetett ki. Guizot özvegy anyja által gondosan neveltetett s ezzel korán Genfbe költözködött, hol középiskolai tanulmányait végezte. A jogi pályára készülvén, Párisba ment, hol tanulmányait befejezve, korán az irodalmi pályára lépett. A császárság idejében tanárrá neveztetett; később államszolgálatba lépett s már 1818-ban államtanácsos lett. Ez időben írta meg, illetőleg mint tanár adta elő az európai civilisatio, valamint a francia civilisatio történelmét, mely szoros összefüggésben van az „Essay, sur l’histoire de France” s a képviseleti rendszer történetével. Ennek mintegy folytatása volt az angol forradalom története s az arra vonatkozó művek kiadása.

E tiz kötetben tette le Guizot azon történelmi, politikai és socialis igazságokat, melyek természeti dispositiónál fogva, értelme s kedélye mélyében keletkeztek s a melyeknek egész hosszú életén át híve maradt, s melyek őt a gyakorlati életben vezérelték, mert nehezen találni más államférfiút, kinek nézetei s tanai annyira összhangzásban volnának politikai cselekvéseivel, mint Guizot-ban. Ha könyvet írnék Guizot-ról, a fennidézett munkák mindegyikéből lefordítanám a legjellemzőbb s legkítőnőbb szakaszokat, hogy az olvasót e munkák sajátásaival megismertessem. Egy essay-szerű emlékbeszédben azt nem tehetem; de ha tehetném is, a hallgató vagy olvasó nem kapná meg Guizot-ról azon képet, melyet nyújtani akarok. Más módon fogom tehát jellemezni s ismertetni GUIZOT-nak

e korszakban kifejtett irodalmi működését s ez időben írt munkáit.

A civilisatio, mondja Guizot, oly tény, melyet mint bármely más tényt szintén tanulmányozni, leírni s elbeszélni lehet. A haladás és fejlődés eszméje a *civilisatio* fogalmának lényegét képezi; maga a civilisató két főtényben áll: az emberi társadalom s az ember kifejlődésében. Guizot nem adja elő a civilisatio történelmét általában; az új európai civilisatióra szorítkozik, mely lényegesen különbözik a régi világ civilisatiójától. A régi civilisatiók egy eszmére voltak fektetve. A társadalom egy erőnek kizárólagos tulajdona volt, mely más erőt maga mellett nem tudott eltűrni.

Minden eltérő irányzat ki volt zárva. Az uralkodó elv nem engedi meg más elv nyilatkozását s működését.

A modern európai civilisatio másképp van alkotva. A társadalmi szervezet mindennemű alakjai s elvei egymás mellett léteznek: a világi s egyházi hatalom, a theocratia, monarchia, aristocratia, democratia, a társadalmi osztályok s helyzetek vegyülnek s nyomják egymást; a szabadságban, vagyonban, befolyásban számtalan lépcsőzet létezik, a nélkül, hogy az egyiknek sikerülne a másikat elfojtani s a társadalmat kizárólag birtokába keríteni. A régi világban minden nagy korszakban, minden társadalom ugyanazon formába van öntve — az majd tiszta monarchia, majd theocratia, majd democratia — mindegyik tökéletesen dominál a maga idején. Az új európai civilisatio minden rendszer példányait, minden társadalmi szervezet kísérleteit mutatja. A monarchia korlátolt s korlátlan — a theocratia, az aristokratikus respublicák külön fokozatokon ugyanazon időben egymás mellett élhetnek, s minden különbségek daczára hasonlítanak egymáshoz, — van bizonyos családi közös vonásuk, a melyet lehetetlen félreismerni.

Az eszmékben s érzelmekben ugyanazon különbség és küzdelem. Az irodalmakban ugyanazon jelleg.

Az európai civilisatio ezen sajátságai annak eredetére vezethetők vissza.

Az európai civilisatio forrásai: a római cultura s annak maradványai; a keresztény egyház s végre a bar-

barok, vagyis a nyugati római világ elfoglalása a német népfajok által, mely utolsó mozzanat kifejezést nyert a feudalitásban. Ezen új civilisációnak első közös manifestációját képezik a keresztes háborúk. Az ezeket megelőző időkben nem lehetett látni Európát közös érzelemből kiindulva, közös érdekekben mozogni; az az Európa nem létezett. A keresztes hadak revelálták a keresztény Európát. Egy második manifestációja az új civilisációnak a városok s a polgári elem keletkezése, mely a királyság erősítésére szolgált, Olaszországban pedig republicanus alakot vett fel.

Egyrészt a városi élet, másrészt az udvarokban divatozó jobb ízlés s szabadabb felfogású élet, a nyomdászat feltalálása s annak következtében a sajtó működése, nem különben a római egyház művészeti törekvései, az új világ fölfedezése s a görög irodalom terjesztése megteremtették a renaissance korszakát, mely ismét előőrse volt a reformatciónak.

A régi európai társadalom minden eleme, minden ténye két lényeges tényhez jutott el, a szabad vizsgálathoz, s a hatalom összpontosításához. Az előbbi érvényesült a vallási társadalomban, a másik a polgárban. Ugyanazon egy időben diadalmaskodott Európában az ember szellemi emancipációja, s a korlátlan monarchia; oly ellentétek, hogy a harcznak be kellett állani s az először is Angliában tört ki: azzal a kísérlettel, mely e korlátlan hatalmat polgári és szellemi tekintetben megszüntetni célozta. Az angol forradalomnak szüleménye volt a XVIII. század bölcselete s felfogása, mely egyenesen a francia forradalomra vezetett.

Guizot, miután az európai civilisáció keletkezését nagy vonásokban előadta, ugyan e szempontokból tárgyalja Franciaország civilisációjának történetét, abban találván föl mind azon elemeket, melyekből az európai civilisáció alakult. E munka két részből áll: az elsőben a francia civilisáció történelmét a X-ik századig; a másodikban a X-től a XV-ik századig adja elő. — 1856-ban a hatodik kiadás jelenvén meg, Guizot szellemes előszót írt hozzá:

„Az idő növeli azt, a mit meg nem öl; — így szól

Guizot; — tudjuk tehát biztosan, hogy midőn szabad kormányzatot óhajtunk megállapítani, távol van tőlünk meghazudtolni a korábbi századok Franciaországát; ezt folytatjuk, törekvéseink meghiúsulása nem vonja el tőlünk a siker reményét.

„Ezen felbátorító bizonyossághoz történelmünk két tanuságot fűz.

„A felső társadalmi osztályok versengése buktatta meg nálunk a szabad kormányzat kísérleteit.

„A helyett, hogy egyesültek volna a despotismus elleni védelemre, a szabadság megállapítása s gyakorlására; a nemesség s a polgárság elkülönítve maradt, azon fáradozva, hogy egymást kizárják s egymás helyét foglalják el, az egyik nem akarván elismerni semmi egyenlőséget, a másik semmi felsőséget. Méltatlan követelések a jog szempontjából, s tényleg hasztalanok. A nemesség frivol büszkesége nem tudta megakadályozni a francia polgárság fölemelkedését az állam magasabb niveaujára. A polgárság gyermekes féltékenysége nem tudta megakadályozni a nemességet, hogy megtarthassa az előkelő származás s a kiváltságos helyzet hosszú birtoklásának előnyeit. Nem akartak kezét fogva szabadok és hatalmasok lenni; saját sorukat s Franciaországot átengedték a forradalmaknak.

„A második tan, melyet történelmünkől elvonhatunk az, hogy a politikában olyanok vagyunk, mint a hadviseletben; a furia francese elragad bennünket. Egy elv, egy érdek, egy érzelem korlátlanul uralkodik felettünk. Ha a szabadság ügye a napirenden van, feláldozzuk neki a rend legsürgösb föltételeit, a kormányzás legvilágosabb szükségzeit, a jelen nyugalmát s a jövő biztosságát. S ha az ily eljárás elkerülhetlen következményei beállanak — s beáll az anarchia — akkor lemondunk minden biztosítékról, s vakon engedjük át magunkat a hatalomnak.“

E rész, melyet 30 leczke alakjában adott, a szerző nyomán röviden resumálva, körülbelül a következő:

A modern civilisációnak általában s különösen a francia civilisációnak lényeges alapelemei: a római világ, a keresztény világ s a germán világ, a régiség, a kereszténység s

a barbárság. E három elem az V-ik s a X-ik század közt nagy átalakulásokon ment keresztül. A római világ feloszolván, három nagy tény *maradványait* hagyta a jövőnek: 1-ször a központi s egységes hatalmat, az imperiumot s az absolut királyságot; 2-szor a császári adminisztrációt, a tartományok kormányzatát a központi hatalom megbízottjai által; 3-szor a municipalis rendszert, a mint az Róma existenciájának s a legtöbb országoknak, melyekből fokozatosan alakult a római birodalom, eredeti formája volt.

De lássuk, mily viszontagságokon mentek keresztül e tények az V-ik s a X-ik század közt.

A mi az egységes központi hatalmat illeti, az az invasiók közepett elveszett. Nagy Károly iparkodott azt fölleveníteni s kezelni, de a siker csak pillanatnyi volt. Utána ismét a chaos következett. Mindazáltal az emlékezet a szellemekben megmaradt. Az imperium mély nyomokat hagyott. Császár — császári hatalom — souverain felség — e nevek bizonyos erővel birtak, emlékeztettek a kormányzat bizonyos típusára, — mind az csak szó volt, de vannak hatalmas szavak, melyek képesek adott alkalommal a tények világába visszatérni. Valami hasonló történt a császári adminisztráció tekintetében. A mi a municipalis rendszert illeti, mind a mellett, hogy a városok rendkívül sülyedtek, a mennyiben adminisztráció létezett, ez római neveket, római formákat viselt s a polgári élet viszonyait a római jog szabályozta.

Lássuk, milyen értelmi örökséget hagyott nekünk a régi társadalom, s milyen állapotban volt az a X-ik század végén.

A szabad gondolkozás elve minden bölcsélet elve; az ész a kiindulási pont s vezető. Ez eszme a régi világ szülöttje, melyet a modern társadalom Görögországtól s Rómától örökölt. Nem kaptuk azt sem a kereszténységtől, sem a barbárságtól; nem található az sem az egyik, sem a másik elemében civilisációnknak. Ellenben hatalmas és uralkodó volt az a görög-római civilisációban; ez a legdrágább hagyaték, mely a régi világból a modern társadalomra átszállt.

Második hagyatéka a római civilisációnak a szép művek összessége. Daczára az általános tudatlanságnak, a nyelv romlottságának, a régi irodalom mindig feltűnt, mint a tanulmányozás, utánczás és csodálat méltó tárgya, mint minden szépnek typusa.

Az egyházban győzött az aristokratikus elv, — a püspök nyerte meg a hatalmat papjai s hivei felett, de a püspökök közt kimagaslott a római püspök vagy pápa monarchikus hatalmával. Az egyházi hatalom befolyást nyert az államban a világi dolgok vezetésében, s a gondolat fix formákat nyert s e formákban a mai napig a szabad gondolatokkal szemben akarja befolyásolni az államot.

A germán világ meghozta az új civilisációnak a közös tanácskozás emlékét, a jog s szabadság bizonyos eszméjét az aristokratikus társadalomban, de főleg az individuális szabadság s függetlenség érzékét. De a legnagyobb s legerősebb elem az új civilisációban a római elem; s az új civilisáció főleg a nyugati országokban mintegy átalakítása a réginek.

E dolgokat két kötetben adván elő, érdekessé tudja azt tenni a szerző anecdotikus, de jellemző dolgokkal. Például csak azon részekre utalunk, melyeknek tárgya: a római praefectus háztartása, Ambrosius püspök megválasztása Milanóban, a Bollandisták, Eginhardt s kalandja Nagy Károly leányával.

Mind oly mulatságos dolgok, hogy sajnálnom kell, hogy azokat itt, röviden sem adhatom elő.

Midőn Guizot 1829-ben megkezdette előadásait, melyek a francia civilisáció történelmének második részét képezik, szándéka volt azt folytatni minden viszontagsága közt, hosszú és dicső fejlődésében, napjaink előestéjéig. A sors azonban másképp döntött, mert az 1830-ki forradalom folytán, ő azt csak a XIV-ik századig adhatta elő s azzal a művet befejezte. A tizenkilencz előadásban a francia történelem három nagy phasisát fejté ki: a hűbériséget, a királyságot s a harmadik rendet — tiers état.

A hűbériség saját jelleme: a nép s a hatalom feldarabolása sok apró népek s apró souverainekre, az általános nemzet s minden központi kormány hiánya.

Milyen ellenségek buktatták meg a feudalismust? kérdi a szerző. Két erő — válaszol — egyrészt a királyság, másrészt a községek. A királyság által alakult Franciaországban a központi kormány, a községek által képződött a nemzet, mely a központi kormány körül csoportosult.

A hűbéri kor az új társadalmak s új erkölcsök bölcsője. Onnan eredtek 1-ször a modern nyelvek, különösen a francia nyelv, 2-szor az új irodalmak, 3-szor az új műemlékek, templomok, városházak, 4-szer a történelmi családok, 5-ször nagy számú nemzeti eredmények, mint a keresztes hadak; tehát majdnem minden a mi századokig foglalkodtatta a francia nép képzelődését.

Ezen tényekkel szemben tagadhatatlanul léteztek más tények, melyek folytán a középkor társadalmi állapota folytonosan s különösen Franciaországban türhetetlenné s gyűlöletessé vált. Minden tényező, mely ez állapotokat megtámadta; a királyok, jogászok, valamint az egyház népszerű volt; maga a despotismus is, ha annak megtörésére törekedni látszott, elfogadtatott mint jótétemény.

A XVIII-ik század s a francia forradalom utolsó hatása, utolsó kifejezése volt ezen ellenszenvnek. A középkor társadalmi állapota régóta megváltozott; mégis következményei s emlékei éltek a nép gondolataiban, azok benyomása alatt ment véghez a nagy megrázkodtatás. A társadalom, mely akkor megbukott, ugyanaz volt, melyet a germán invasió a nyugaton létesített, s melynek első s lényeges formája a hűbériség volt. Tanulságosan és szakszerűen fejt ki Guizot a hűbériség s a birtokviszonyok külön phasisait.

A hűbériségről a nép által táplált érzület, kedvező talaj volt a királyság fejlődésére.

Miután Guizot a francia királyság genesisét kifejté, szól azon elemekről, melyeknek közreműködésével erősödött. Első sorban áll a „harmadik rend“ — tiers état. Ez volt, mondja Guizot, a francia civilizáció legtevékenyebb, legeldöntőbb eleme, mert végső elemzésben ez adta meg neki az irányt s a jellemet. Társadalmi szempontból tekintve, s vonatkozásban a többi társadalmi osztályokkal, melyek

a francia területen léteztek — az, melyet a harmadik rendnek neveznek, hatalmasan terjeszkedett, emelkedett; majdnem absorbeálta valamennyit. Politikai szempontból tekintve s viszonyaiban a kormánnyal, hat századon keresztül szövetségese volt a királyságnak; fáradhatatlanul dolgozott a feudális arisztokratia elpusztulásán, hogy helyette érvényesülhessen a központi hatalom; a tiszta monarchia közel állván a korlátlan abszolutismushoz. De miután ez irányban diadalmaskodott, egy másik győzelem után törekedett; megtámadta a korlátlan monarchiát s átalakította alkotmányos monarchiává; s ez is sikerült. Községek, városok mindeütt léteztek, de harmadik rendje csak Franciaországnak volt. Azon harmadik rend, mely 1789-ben a francia forradalomhoz érkezett, az oly végzetszerű hatalom, mely csak Franciaországban létezett, s melyet másutt hasztalanul fognánk keresni.

Az európai s a francia civilizáció történelmének mintegy kiegészítését képezi Guizot következő két műve: „Essays sur l'histoire de France“, és „Histoire des origines du gouvernement représentatif en Europe.“ Az első essay az előbb nevezett könyvben a római birodalombeli municipális rendszerről szól. Lehetetlen oly kevés lapon a nyugati római birodalom felosztását elevebben leírni. A nyugati római birodalom bukása sajátságos egy tüneményt mutat, mondja Guizot. Nemesak hogy a nemzet nem istápolja a kormányt a küzdelemben a barbárok ellen, de a nemzet magára hagyatva, az ellenállást meg sem kíséri. Érdekes a könyv utolsó értekezése azon okokról, a melyeknél fogva Angliában a parlamenti rendszert sikerült, Franciaországban pedig nem sikerült létesíteni.

Guizot legbecesebb munkáinak egyike a képviselői rendszer története, a mint az Franciaországban és Spanyolországban keletkezett, fejlesztett és bukott, Angliában pedig fönmaradt. — A politikai institúciók történelme Európában négy általános időszakra oszlik, melyekben a társadalom külön formákban s külön elvek szerint kormányoztatott. A germán népek, miután a római birodalmat elfoglalták, magokkal hozták szabadságukat, de oly intézmé-

nyök, mely a szabadságot szabályozza s biztosítja, nem volt. Az egyének szabadok voltak, a társadalom nem, mert az csak később fejlődött. Az egyének küzdöttek, hogy szabadságukat megtartsák; a kik erősek voltak, azoknak ez sikerült s azok hatalmasok lettek; a gyengék szabadságukat elvesztették s az erősek járma alá kerültek. Ez a harcznak ideje volt, mely a XI-ik századig tartott, midőn a harczból kijegeczesedett a hűbéri rendszer, melynek jellemző vonásai a népességnek a szolgaságba, vagy oly állapotba sülyedése, mely megközelítette a szolgaságot, a hűbéri aristocrata hierarchikus szervezése és a souverainitás feloszlása, s az így tartott a XIII-ik századig. A harmadik időszakban emelkedik a királyság, képződnek az új nemzetek; föltűnik a képviseleti rendszer, mely habár harczok közt, de mindenütt, Anglia kivételével, elnyomatott s az absolutistikus monarchia a XVI-ik században győz. Ekkor kezdődik a negyedik korszak, mely tart mai napig, midőn a nemzetek, intelligentia s vagyon által erőhöz s öntudathoz jutnak, a képviseleti rendszer testet nyer s az absolutistikus administratív monarchia elnyomatik.

A repraesentatív rendszer mindezen phasisait fejt ki Guizot; különösen az angol alkotmány fejlődésének egy egész kötetet szentel.

Ezen tanulmányok után mi sem természetesebb, mint-hogy Guizot figyelmét azon harczra fordította, mely Angliában megörökítette az alkotmányt, s a politikai institutiók jövőjét a keresztény világban eldöntötte. E műnek az első két kötetét, mely az angol forradalom történetét a király háláláig s a királyság eltörléseig tartalmazza, Guizot 1830 előtt írta meg. Guizot e műve sokban különbözik előbbi történelmi műveitől; az előbbieket *raisonirozó*, okoskodó történelmek; ez leíró s nemesak magyarázza az alkotmányos harczot, de le is írja; s ha Guizot Macaulay vagy Augustin Thierry phantasiájával nem bir is, de tiszta, folyékony előadásában világos képét adja az eseményeknek. I. Károly, Buckingham, Strafford, Cromwell jelleme híven le van írva. Nagy elvek harcza volt ez, de az elveknek és eszméknek, kell hogy legyenek képviselői, kik az ese-

mények alakulására is hassanak. Ha Károly másféle ember, az eredmények talán kevesebb áldozatokkal is elérhetőek lettek volna; de a király oly álnok volt, hogy senki sem bizott benne, s midőn Strafford halálos ítéletét jóváhagyta, saját halálos ítéletét írta alá. Cromwell jól tudta, hogy ha a király győz, őt felakasztatja, s azért ő íteltette halálra a királyt.

Guizot 1848. után folytatta a történelmet s írta a nevezetes bevezetést, mely azon kérdést fejtegeti: miért sikerült az angol forradalom? Erről maga helyén fogok szólani, most csak annyit jegyzek meg, hogy a magyar történetíróknak, kikben megvan a hajlam a már létező anyagot feldolgozni — mert az eddigi historiai művek nem felelnek meg korunk magasabb igényeinek, — tanulmányozhatnák Guizot munkáit. Ezekből láthatják, hogy nem elég csatákat leírni, ismerni kell az állapotokat, melyeknek szüleményei a társadalom s az állam mai állapota. A mi culturánk s alkotmányunk sem keletkezett mint Minerva Jupiter fejéből; mi is a classikus világ iskolájában nevedtünk; minket is vezetett az egyház; reánk is hatott a germán világ középkori institutióival; mi is keresztül mentünk a reformáción; nálunk is volt feudalismus és városi élet. Mind-ezen tényezők idézték elő mai culturánkat jó és rossz oldalával. Csak ha ily szempontok szerint fogjuk nyomozni és tanulmányozni a mult idők emlékeit, lesz történelmünk, a szó valódi értelmében.

Azon tíz kötetben, melyekről szóltam, van letéve Guizot politikai doctrinája. Az európai s különösen a francia társadalom s civilisatió külön elemekből keletkezett s fejlődött, s ezen elemek minden összeolvasztásuk s homogeneitásuk daczára, ma is élnek s azokat ma is számba kell venni a politikában, mert csak ha mindenki érvényre juthat, a ki a társadalomnak élő eleme, lehet egészséges a társadalom; lehetséges a normális fejlődés, megrázkodtatás s forradalmak nélkül.

II.

A júliusi forradalom Guizot-t mint kész embert találta. Ő már 1818-ban államtanácsos volt; mint tanár működött a Sorbonne-ban, tagja volt a képviselőháznak, az európai nevű írók sorába tartozott. Neki nem volt szüksége forradalomra, hogy ismeretlen ügyvédből vagy journalistából a felszínre jusson. Ő nem óhajtotta a Bourbon királyság megbukását, de elfogadta a júliusi forradalmat; mert látta, hogy a Bourbonok idősebb ága nem tudja magát beilleszteni az új államba s új társadalomba; azt gondolta, hogy az angol példa nyomán az ifjabb ággal be lehet fejezni a forradalmat, habár tudta, hogy a forradalom által szült királyságot és kormányt egy új forradalom könnyen elsepri. Az új aera mégis 18 évig tartott, s minden árnyék-oldalai mellett a francziák nem tudnak más 18 évet történelmökben felmutatni, mely alatt Franciaországban olyan szabadság s prosperitás uralkodott. Ezen időszakban Guizot mint belügyminiszter, közoktatási miniszter, nagykövet Angliában, s mint külügyi miniszter szerepelt, és mint kormányelnök fejezte be 1848-ban politikai pályáját. Belügyi minisztersége a harc korába esik, midőn a júliusi korszak kitünőségei a forradalomnak hadat üzentek s azt leverték.

Legháládatosabb szereplése Guizot-nak, mint közoktatástügyi miniszternek volt; mert egy új korszakot tudott alkotni a közoktatásban.

Mint külügyi miniszternek azon nagy érdeme volt, hogy a békét fenn tudta tartani; bár a francia közvélemény mindig azon hitben volt, hogy az a francia nemzeti becsület rovására történt. De ez magában nem buktatta volna meg sem Guizot-t, sem a júliusi monarchiát. Alkalmat nyújtott erre, illetőleg a 48-ki februáriusi forradalomra, a parlamenti reform ügye.

Franciaországban választó volt mindaz, a ki 200 frank adót fizetett; e censust leszállítani, s az úgynevezett capacitásokat census nélkül a választók sorába felvenni — ez értetett a reform alatt. Ez idézte elő banquette-ek alakjában a mozgalmat, mely a februáriusi eseményeket szülte

meg. — Ha GUIZOT nézeteit a tiers état ról ismerjük, alig foghatjuk meg elfogultságát a reformmal szemben. Minden nagy elhatározásnak azonban van több indoka. Guizot-ban is tehát ily reform-idegenkedésen kívül más indokok is működtek; az aggály új elemek szereplésétől, de főleg engedékenysége a király iránt, a kiben meg volt a hajlam saját nézeteit s nem a miniszterek meggyőződését követni. Midőn Guizot a februári napokban lemondott s új kormány alakult, még akkor is ki lehetett volna a catastrophát kerülni, ha a király nem ragaszkodik oly makaesúl előítéleteihez intézmények s emberek dolgában, s ha az utolsó döntő perczen nem vesztí el bátorságát. A felelősség sokkal nagyobb mérvben terheli a királyt, mint miniszterét. Egyébiránt politikailag egészséges országban, a reform s a banquette-k s a király makaessága nem idézték volna elő a februári forradalmat. Angliában a reform 1830-ban, majd a gabnatörvények eltörlése nagyobb mérvű mozgalmat idéztek elő, mint a választási reform Franciaországban, s nem volt conflagratió.

A februáriusi forradalomnak mélyebb indokai voltak. Első sorban áll a forradalmi s a Napoleon-i legenda s azok cultusa, melynek a francia nép nagy része hódol, az egalitás s fraternitás hamis fogalmaival, melyeket még a miveltebb osztályokban Thiers s Mignet, később Lamartine, Michelet s Louis Blanc terjesztettek; melyek az alsóbb osztályokba a hamis apostolok útján, kiket Guizot igen helyesen nevez „la bande des malfaiteurs intellectuels“, communistikus s socialistikus alakot vettek; az ellentét az aristocratia s a bourgeoisie közt, valamint a katholikus egyház ellenséges magatartása a júliusi aera iránt; azon külpolitika, mely nem tudott Franciaországnak künn tekintélyt szerezni, nem kevésbé folyt be a politikai körök magatartására. A francia képviselő-kamarában a legitimista s republicanus párton kívül még három párt létezett, melyek lényegre nézve, elvek dolgában nem különböztek egymástól; de a személyes érdekek, rivalitások, hiúságok, ambíciók folyvást egymást üldözték, egymás ellen törekedtek s a normalis parlamenti életet lehetetlenné tették.

E pártok vagy inkább töredékek Molé, Thiers s Guizot körül csoportosultak. Ha é három töredék, szemben a legitimistákkal s republicanusokkal, egy táborot képezett volna, a júliusi dynastia a constitutionalis parlamenti kormánylyal, még ma is uralkodnék Franciaországban.

III.

Guizot-nak a februári forradalom után Londonba kellett menekülnie. Az nap érkezett meg az angol fővárosba, a melyen nyolcz év előtt mint nagykövet kikötött az angol parton. 1848-ik márczius 13-án a következő levelet írja Barante-nak: „Köszönöm néhány sorát. Számkivetésem oly jól rendeződik, a mint azt csak kívánhatom. Ha anyám megérkezik, kit néhány nap mulva várok, szeretetem első tárgyai mellettem lesznek. Jól fogadnak itten, mintha soha sem nehezteltek volna reám. De szomorú vagyok s az fogok maradni. Mily látvány, mily jövő! Optimismusom daczára lelkem mélyében a bajt mindig nagy-nak tartottam, s az volt buzgalmam oka a küzdelemben. De nem tartottam azt oly nagynak. Ide jöttem, hogy még jobban lássam, mennyire nagy. Ma Kensingtonban van egy chartista-meeting, 12—15,000 ember gyűl össze, kérni annak a felét, mit Párisban a communisták követelnek. A falak telve vannak a rendőrség hirdetményeivel, melyek minden összecsoportosulást és a tömeges fölvonulást a meetingre tiltják. Másolata ez Delessert párisi intelmének három hét előtt. De az egész világ, Norfolk herczeg, s Lincoln lord egyrészt, s másrészt 2000 köszén-szállító a Themséről, az egész aristocratia s a középosztályok buzgólkodnak a kormány körül s esküt tesznek, mint specialis constablerek a kravall ellen. Kensingtonban több önkéntes működik a kravall elnyomatásán, mint csinálásán. Azt szép, de fájdalmas látni. Nem mondok többet, igen sok mondani-valóm volna. De szellememet s szívemet egyaránt súlyos teher nyomja.“ Júliusban, 1849-ben visszatért Franciaországba; egy ideig maga s mások is gondolták, hogy

még részt vehet, s vennie kell a közéletben; Louis Bonaparte államszínja után e gondolattal végkép felhagyott, de élte végéig, 1874-ig, nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki.

Kiadta nyolcz kötetben emlékeit, öt kötetben beszédeit; folytatta az angol forradalom történetét a restaurációig négy kötetben. Kiadta Franciaország történetét unokái számára négy kötetben; egyházi s vallási kérdésekről két kötetet írt; Sir Robert Peel életét kiadta, s érdekes előszóval ellátta fiatalkori munkáit; Shakespeare s Corneilleről, tanulmányait a képzőművészetekről, akadémiai beszédeket s jellemrajzokat, melyek a „Revue des deux mondes“-ban jelentek meg; megírta Monk s Washington életrajzeit, nemkülönben az angol forradalomban szereplő nevezetes emberek jellemrajzeit. Munkáiról el lehet mondani, a mit egyik levelében írt Mrs. Austin-nak. „Örömöm ma — fennhangon gondolkozni.“ Guizot sohasem volt sem közönséges publicista, sem közönséges historikus; róla el lehet mondani, hogy politikai s történelmi bölcseő volt; mutatják azt főleg első munkái, melyeket angol földön írt. „De la démocratie en France“ és „Discours sur l'histoire d'Angleterre.“ Az előbbi irat előszavában mondja: „Merem hinni, hogy ez iratban teljességgel semmit sem lehet találni, a mi személyes helyzetem színezetét viselné magán. Ki oly nagy dolgokkal szemben magáról elfelejtkezni nem tudna, megérdemelné, hogy örökre elfelejtsék. Én csak hazánk helyzetére gondoltam. Minél többet gondolkozom, annál inkább megvagyok győződve arról, hogy legnagyobb baja — baj, mely minden bajának oka, baj, melyet én megátadok: a democratia bálványozása, mely kormányát, szabadságát mélyen aláássa s elpusztítja. Bonaparte Lajos Napoleon úr eljutása a respublica elnökségére — fog-e azon segíteni? Azt megmutatja a jövő. De a mit én ma Bonaparte Lajos Napoleon úr megválasztása után mondok, azt egyaránt mondanám minden változás nélkül, ha Cavaignac tábornok választatott volna meg. A nagy társadalmi igazságok nem intéztetnek semmiféle névhez, de a társadalomhoz magához.

A mit Guizot erre nézve a kérdésben lévő irat 49-ik lapján mondott, sajnos, ma 36 év után is betű szerint igaz. Szeretném ezen egész iratot önöknek felolvasni, szeretném, ha ez iratot valaki az eredetihez méltó módon magyarra lefordítaná, mert a mi közönségünknek ezen igazságokra nagy szüksége volna. Bár mennyire különbözik is hazánk állapota Franciaország állapotától, vannak azonban ma európai vagy talán világ bajok s kórságok, melyek mindezzel léteznek, melyeknek közös forrásaik vannak, s orvosságuk is közös. Miért veszett el annyi ország s társadalom? kérdi Guizot. Mert nem akarták tűrni, hogy a kormány teljesítse kötelességét s végezze dolgait. Ez nálunk is betegségeink egyike.

Mintán a demokratikus s socialis respublikának természetét s veszélyeit leirta, jelzi a társadalmi béke politikai s erkölcsi föltételeit. Ez a béke lehetetlen, míg a külön osztályok, vagy nagy politikai pártok, melyek társadalmunkban léteznek, azon reményt táplálják, hogy egymást megsemmisíthetik s magok birhatják a hatalmat. Ezen igazságot Guizot történelmi adatok nyomán kifejti, s habár azt a tapasztalás is világosan mutatja, mindamellett a szabadság barátait még sem felesleges arra figyelmeztetni, hogy a népek elsőséget adnak az abszolút hatalomnak az anarchiával szemben. Franciaország, Guizot hite szerint, a végleges békét csak az alkotmányos régimben fogja föltalálni. De csalódik, a ki hiszi, hogy a politikai gépezetnek souverain hatalma van; szellem kell hozzá, és pedig családi szellem, politikai és vallási szellem. Midőn a democatia s respublica veszélyeit kifejti, az ellenszereket előadá, azon erős hitének ad kifejezést, hogy Franciaország nem fog elveszni, mert a francia társadalom tele van erővel s étellel, s nincs arra alkotva, hogy annyi nagy események után az egalitás nevében lestülyedjen.

Említém már, hogy Guizot az angol forradalom történelmét folytatta, mely hat kötetre terjed, és II. Károly restauratiójáig ér. Nem végezhetvén azt be Oraniai Vilmos uralkodásáig, mint tervezé, kiadta Monk s más nevezetes emberek jellemrajzait az első angol forradalom idejéből.

Mind ahhoz mintegy bevezetésül írta meg azon dolgot, melynek czíme: „Miért sikerült az angol forradalom?” s a melyet t. barátom Somssich Pál magyarra lefordított. Ebben Guizot hat kötetes történelmének kivonatát adja, sőt folytatását is, mert a restauratióra s III. Vilmos trónfoglalására kiterjeszkedik. Anglia megszerezte azt a tanulságot, hogy a forradalom magában egy véghetetlen s ismeretlen rendetlenség, mely a társadalomra nagy szenvedéseket, bűnöket s veszélyeket áraszt, melyet okos népek kényszerűségből egyszer elfogadhatnak, de melyet az abszolút szükség órájáig vissza kell utasítani.

Anglia megemlékezett arról újabb szenvedései s megpróbáltatásai közt. Sokat tűrt, sokáig ellenállt, hogy új forradalom elől menekülhessen, s csak az utolsó szélsőségben engedett, mikor hite, jogai s becsülete megmentésére nem látott más módot. Az 1688-ki forradalom dicsősége, hogy tisztán elmellőzhetlen védelmi cselekvény volt, s ez sikerének első oka. Voltak sikerének egyéb okai, egyebek között az, hogy a társadalom minden osztálya részt vett benne. Ennek daczára 70 év kellett, míg a forradalmak természetes bűneit legyőzni sikerült, a béke a társadalomba visszakerült és kifogástalan uralommá vált. Csak is ekkor, György trónra léptével volt a mű befejezve.

Guizot Angliának nemesak multját, de jelen állapotát is ismerte; sok angol kitünőséggel összeköttetésben állott. Ezért Peelről írt könyve a közvetetlenség jellegét viseli magán. E könyvben főleg három momentum veszi igénybe figyelmünket: a katholikusok emancipatiója, a parlamenti reform, a gabnatörvények megszüntetése s a vele járó kereskedelmi szabadság.

Csodálatos az, hogy a katholikusok emancipatiója oly későn jött létre, s jellemző a teljes uralkodásra jutott protestantismus szellemére. Valamint ezen kérdésnél, úgy a reform kérdésénél is látható, hogy a korszerű reformot a felsőház sehol sem képes lehetetlenné tenni. Nem bocsátkozhatom Guizot minden egyes munkája elemzésébe; de mégis szólnom kell francia történelméről, emlékiratairól és beszédeiről.

Nagy tehetség, tudomány és reputáció nem zárja ki a kedélyességet; ezt bebizonyította GUIZOT, midőn unokáinak Franciaország történetét elbeszélte. Természetes, hogy ez nem maradt titokban. Mások is akarták élvezni vonzó előadásait, és kiadók is jelentkeztek azoknak méltó módon való közrebocsátására. GUIZOT tehát feldolgozta a munkát és megkezdette kiadását, de befejeznie már nem sikerült. Az ötödik kötetet XIV. Lajos halálától 1789-ig, leánya Madame de Witt, atyja jegyzetei szerint állította össze. Az öt vastag kötetre terjedő munka, a mint azt mostani formájában bírjuk, nem éppen gyermekek, de inkább a mívelt közönség igényeinek megfelelő olvasmány.

Akár a rómaiak uralmát Franciaországban, akár a keresztes hadakat, vagy IV. Henrik s XIV. Lajos korát elbeszélő részekben lapozunk, az előadás mindig érdekes s eleven. A francia irodalom valóban írgyülésre méltó, hogy ilyenmű munkákat bir.

GUIZOT megírta mémoires-jait. De nem akarta azok példáját követni, kik emlékeiket haláluk után bocsátják közre, mikor senki sem bírálhatja meg, senki nem czáfolhatja meg. Ezen emlékiratokat nyugalom, elfogulatlanság, tárgyilagosság jellemzi. Tartalomdúsak és nem csak az ő saját működésének történelmét adják, de sok nem tisztán politikai élményeket is közölnek. Az első kötet az első császárság s a restaurációról szól. A sajtószabadságról a restauráció idejében szólva, e pregnans megjegyzést teszi: „Kormányoknak és szabad népeknek csak egy tisztességes s hatályos módjok van a sajtó szabadsággal megélni: ha azt őszintén elfogadják s nem bánnak vele pajtáskodva. Nem szabad belőle sem martyrt, sem bálványt csinálni. Meg kell hagyni a maga helyét, de nem kell rangján fölül emelni. A sajtószabadság nem hatalom az államban, nem a közértelem képviselője, nem az állami hatalmak legfelsőbb bírója; egyszerűen a polgárok joga az állam ügyeiről s a kormány eljárásáról véleményt mondani; tiszteletreméltó és hatalmas jog, de természeténél fogva arrogans, a miért hogy üdvös maradjon, nem szabad a közhatalomnak megálázni magát előtte, és szükséges, hogy éreztesse vele a

felelősséget, melylyel minden jog össze van kötve. Az emigráció viselt dolgait előadván, megjegyzi, hogy a szerencsétlenség henyeségében az emberek mindenféle ábrándoknak átengedik magokat s a szenvedélyes tehetetlenség megszűli az örültséget.

A harmadik kötetet legnagyobb részben a közoktatásról, irodalmi s tudományos intézetekről szóló fejtegetései töltik be. Az ötödik kötetben: követsége Angliában s az angol társaság van mesterileg ecsetelve. Érdekes az orleans-i herezeg halála s a régence feletti vitának elbeszélése.

A nyolczadik kötetben összeállítja a júliusi kormány összes tényeit. A mémoirekkal szoros összeköttetésben állnak Guizot beszédei. Öt vastag kötet 192 beszédet tartalmaz. A gyűjtemény bevezetéseül írta a külön is megjelent ily című dolgozatát: „Trois générations 1789, 1814, 1848.” Mesteri kézzel s bámulatos luciditással fejti ki e műben, miért nem sikerült az első forradalom, miért bukott meg I. Napoleon. A restauráció s a júliusi epochára nézve, mintegy matematikai módszerrel elő vannak adva az okok, melyek ezen epochák dissolutióját és a catastrophákat előidézték. A 48-ik év eseményeire vonatkozólag, ecseteli az illusiókat, melyek a dictaturát s annak bukását idézték elő. Guizot beszédei híven visszatükrözik Franciaország politikai érettségének niveau-ját s a francia nemzet temperamentumát. Bámulatos, mennyi ész, tudomány, szellem lett elfecserélve politikai futilitásokkal. Az adressedebatte-ok, a rendelkezési alap feletti viták töltik be az öt kötet nagy részét.

Vannak azonban Guizot beszédei közt, a melyek forma és tartalom tekintetében ma is teljes figyelmet érdemelnek. Jules Simon szerint Guizot imposans szónok volt, sőt a júliusi epocha briliáns szónokai közt őt illeti meg az elsőség.

IV.

GUIZOT nem csak nagy író, szónok s államférfiú, hanem nemes kedélyű, szeretett és szeretni tudó férfiú volt. Viszonya anyjához, a ki 1848-ban, 84 éves korában Londonban, fia házánál múlt ki, megható; házasságai romantikusok, költőiek; ragaszkodása gyermekeihez határtalan. Viszonyaiban barátaival, kiket többnyire túlélt, mint Brogliet, Barante-ot, Witt-et, meleg s odaadó volt.

De éppen azért a sors csapásait is mélyen érezte. Korán vesztette el mind két feleségét, 1837-ben pedig nagy reményű 21 éves fiát, élte utolsó évében másod született leányát, Paulinet, Mme de Witt-et.

GUIZOT élete össze van olvadva családjá tagjainak életével, velök örült, velök szenvedett, s legnagyobb tevékenysége közepette ráért gyermekeinek, később unokáinak írni, születési s névnapjaikon számokra ruhát és szalagokat vásárolni. De Guizot szerette a társas életet is, s e tekintetben érdekesek jellemzései azon kíváló nőkről, kikkel társasági viszonyban állt. Igaz, hogy erre nézve Páris az első helyet foglalja el a világon, s a francziák azért tudnak conversálni, regényt s színdarabot írni.

GUIZOT élete utolsó éveinek nagy részét normandiai jószágán, Val-Richer-ben töltötte, egyháza dolgaival is sokat foglalatoskodva; ott is végezte pályáját 1874. szeptember 12-én, élte 87-ik évében, végelgyengülés következtében. Vele kimult a 30-as korszak legnevezetesebb embere, a ki magáról soha sem hitte, hogy nem tévedett; de tévedéseinek s talán — erős jelleme daczára — gyengeségének, a király iránti engedékenységének büntetését Franciaországgal együtt 26 évig viselte, a ki a szenvedett nagy vereségeknek s arra következő szomorú eseményeknek tanúja volt, a ki egyébiránt Franciaország jövője felett soha sem desperált. Ohajtjuk mi is, hogy Európa érdekében reményei teljesüljenek.

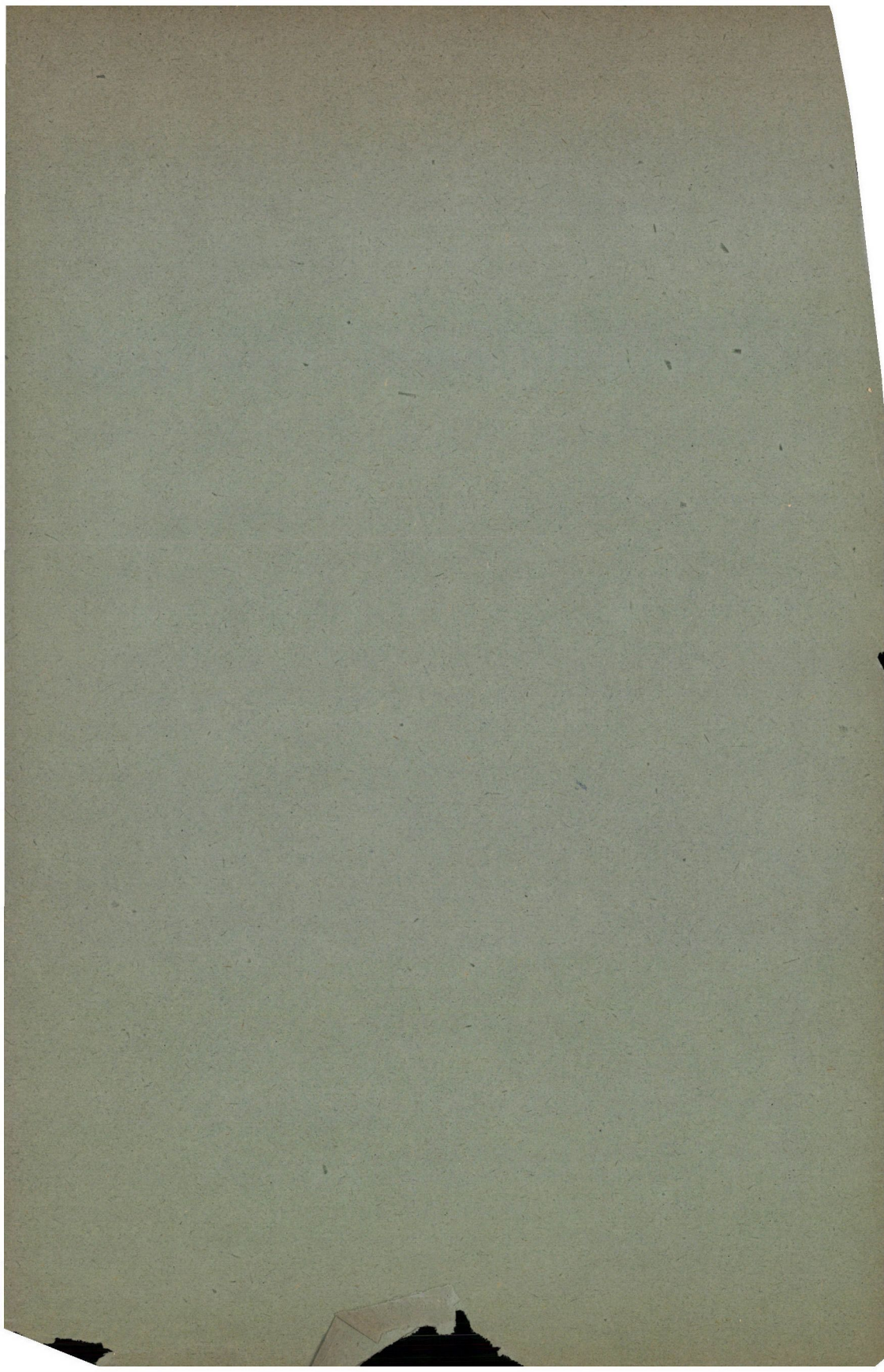
Guizot élete nem csak államférfiak s írókra nézve tanulságos ; tanulságos az mindenkire. Abban láthatjuk, hogy a közélet feladatait a családi élet feladataival összhangzásba lehet hozni. Kétségen kívül álló igazság az : hogy a ki családját nem képes szeretni, s az iránt kötelességét nem tudja teljesíteni, az nem képes hazáját szeretni s hazafiúi kötelességeinek eleget tenni.

EMLÉKBESZÉDEK

A. M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	" 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	" 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	" 10 kr.

III. KÖTET, 1885.

I. Emlékbeszéd Tarczý Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	" 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tisz. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot Illés k. tag felett. Hunfalvy Pál r. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól	" 10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÜLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

III. KÖT. — 6. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
HORVÁTH CYRILL

A M. T. AKADÉMIA TISZT. TAGJA FELETT

DR. PAUER IMRE

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. NOV 23-DIKI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1885.

EMLÉKBESZÉD

HORVÁTH CYRILL

A M. TUD. AKADÉMIA TISZTELETI TAGJA

FELETT

DR. PAUER IMRE

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. NOV. 23-DIKI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója.

HORVÁTH CYRILL EMLÉKEZETE.

Ama nevezetes szellemi mozgalomban, melyet évezredek előtt indított meg, és azóta szakadatlanul szít az öntudatra ébredt emberi gondolkodás — az eszmék harcában, a melynek összes mai intézményeinket, egész civilizációnkat és minden tudományunkat köszönhetjük: nemcsak azon ismeret-ágak művelői és terjesztői tettek fontos szolgálatokat a kulturának, a melyek többé-kevésbbé gyakorlati érdekeknek szolgálnak és közvetetlen hatásukban az élet céljaira vonatkoznak; hanem még nehezebb küzdelmeket vívtak azon szellemi óriások, kik nem elégedve meg a tapasztalati ismeretek pusztá összegyűjtésével, tekinteteket a dolgok végső okaira irányozták és a lét problémáit önmagokba mélyedten, elvont gondolkodással igyekeztek megfejteni.

A világ-irodalomban az eszmék e bátor harcosai léptek először síkra a tudomány lét-jogáért, és az ő fáradhatatlan munkásságuk által megteremtett *első tudomány*, a *philosophia* szolgált hosszú évszázadokon keresztül, egyedüli világító szövétnek gyanánt, abban a chaotikus sötétségben, melyben a magára hagyatott, tapasztalatlan és a tudományos vizsgálódás és mélyebb gondolkodás szövevényesebb műveleteiben még gyakorlatlan emberi észnek eleinte csak tapogatóznia lehetett, hogy itt-ott rátaláljon egy-egy gyöngyszemre — egy alapigazságra; és megfejthessen egy-egy

tűneményt ama jelenségek roppant halmazából, melyekkel lépten-nyomon kell vala találkoznia.

Ma már, miután évezredek teltek el azóta — ez a helyzet természetesen egészen megváltozott!

A komoly tudományban megedzett emberi értelem, évezredek tapasztalatainak okulva, ma már egészen más apparátussal dolgozik, mint a hogyan ezt eleinte tette; és jóval kisebb térre szorítja a *speculációt*, mint a milyen mértékben azt, az időközben egyoldalúlag fejlődött philosophia alkalmazta és tényleg még ma is szeretné alkalmazni.

Mindazáltal ez a reactió a modern tudományok részéről a philosophiával szemben csak arra szolgál, hogy siettesse azt a reformot, melyre a philosophiának, saját jól felfogott érdekében van legnagyobb szüksége, hogy merő *luxus-czikké* ne váljék, hanem a többi tudományokkal karöltve szolgálhassa az igazság ügyét.

Ime a philosophia *jelene*: küzdelem saját léteért. A míg *multja*: küzdelem volt a tudomány létjogáért.

Diadalmasan megállta a küzdelmet a multban, nem fog az elől meghátrálni ma sem. Legalább az utolsó évtizedek eredményekben gazdag kutatásai, párhuzamba állítva a régi iskolák speculativ irányainak elméleteivel — semmi kétséget sem engednek az iránt: hogy a philosophia emez újabb formájának teljes diadala immár csak rövid idő kérdése lehet, és tudományunk újlag számot-tevő factorrá lesz az igazság nyomozásának nehéz munkájában.

Hazánkban ez a küzdelem nem öltött nagyobb dimenziókat!

„Philosophiai műveltség dolgában — jól mondja ERDÉLYI JÁNOS *) — más nemzetekhez valánk és vagyunk támaszkodva. Másokra hallgatás fegyelme és szemérme alatt fejlődött előhaladásunk, habár olyan volt ez mégis, hogy nem nyomaikba léptünk, hanem oldalukra, nem utánok mentünk, hanem velők. Hogy éreznünk kelle valamely kényszert, bizonyos; de ez nem volt több, mint a párhuzam szüksége, mikor az idegentől vett hatásra önfen-

*) A bölcsészet Magyarországon.

tartási erélyünkkel feleltünk, mint kölcsönhatással, s a belső felé irányult szótlán elmélődés tudományára nyilvános politikai életünk ildomával.

De ha saját fölfedezésekkel, újításokkal, aprónál-apróbb rendszerek hamaros előállításaival nem is dicsekedhetünk; annyi mégis tettünk, hogy mindenha beletaláltuk magunkat az idők tudalmába, meggyőződéseibe, és ma is tudunk, még *e téren* is, felmutatni annyi, hogy a philosophia újja-alakulása nem talál készületlenül.

Hála érte azon kis csoport szellemi munkásainak, a kik a mint átültették, azontúl a legnagyobb gonddal is ápolták a gyöngye csemetét, mely imígyen mindegyre mélyebb és mélyebb gyökereket vert a nemzeti gondolkodás talajában, míg végre életképes fává fejlődött.

A magyar philosophia történelmének lesz a feladata, hogy ez első úttörők érdemeit kellőképen méltányolja és megörökítse mindazok neveit, a kik annyi odaadással és önzetlenséggel szolgálták a komoly tudomány ügyét, s jutalmul csak teljesített kötelességeik érzetét és lelkiismeretök nyugodtságát vitték sirjaikba.

A mai emlékünnap csak *egyiköknek* legyen szentelve e kis csoport szellemi munkásai közül, az *utolsónak* azokból a nehéz időkből: HORVÁTH CYRILL emlékének a kiben a Magy. Tudom. Akadémia egyik legrégibb tagját, a philos. tudomány felkent bajnokát, a m. kir. tudományegyetem egyik oszlopát, a kath. egyház és kegyes tanítórend egyik disztét, ezerekre menő tanítványai szelíd mesteröket, édes hazánk egy, a hazaszeretettől lángoló keblű fiát vesztette el!

Éppen akad. taggá történt megválasztatásának félszázados jubileumát akarta megülni az Akadémia, midőn mult évi nov. 5-én, reggel 9^{3/4} órakor, élete 81-ik évében bekövetkezett halála . . . az élőnek szánt örömtünnetpét hirtelen halotti gyászünneppélylyé változtatta, a melyen a kegyelet, hála és elismerés koszorúit már csak koporsójára helyezhették az elhunynak s a különböző üdvözlöket, melyekkel hálás tanítványai, kartársai és tisztelői érdemeit akarták méltatni: már csak éppen a tervezett jubileum

napján, nov. 8-án, a kegyes tanítórend kápolnájában bemutatott engesztelő szent mise-áldozat tömjén-füstje vihette meg az elköltözöttnek !

Életéről csak száraz, de sokoldalú tevékenységéről és érdemeiről annál fényesebben tanuskodó adatok állanak rendelkezésünkre.

Ő maga a megtestesült szerénység, a zajtalan, csendes munkásságban találta minden örömét, és nemcsak hogy sohasem kereste, de nem is óhajtotta hogy ünnepeljék. Még annak a szigorúbb kornak a szülötte, a melyben a ridegebb erkölcsöt, lelkesedést és jutalomra nem leső munkát nem nyugózta le az „auri sacra fames“ hanem az emberek önzetlenül is tudtak dolgozni és lelkesülni: nem ismerte — habár egyébkint egyetlen lépéssel sem maradt hátra korától — azokat a mozgató-okokat, melyek manap szokták az emberek cselekvéseit vezérelni. Neki a tudomány nem kenyér volt, a melylyel éhségét csillapítja a koldús és gazdag egyaránt, hanem szellemi táplálék, mely után az örök igazság szeretetétől ösztönöztetve áhitozott. És az a szakadatlan komoly munka, a mely kora ifjúságától késő agg koráig minden idejét efoglalta: neki nem eszköz volt, hogy talán gazdagságra vagy hírnévre, hiú dícsőségre tegyen szert, hanem belső szükséglet, a mely ellenállhatatlan kényszerrel hatolt lelkületére. Valóban ritka typusa az önzetlen characternek ; követésre méltó példány-képe a munkaszeretetnek !

Született Kecskeméten 1804. okt. 17-én. Atyja: JÓZSEF és anyja: szül. VÉGH ERZSÉBET, szintén kecskeméti születésűek, fiokat a leggondosabb nevelésben részesítették. Nem kiméltek sem költséget, sem fáradságot, hogy belőle tisztalelkű, honszerető polgárt neveljenek, a ki természet-adta tehetségeinek megfelelőleg tudjon szolgálni Istent és Hazát ; és már kora gyermekségétől kezdve megszokja a lelkiismeretes munkát s kötelességeinek teljesítésében a legszigorúbb pontosságot.

Az elemi iskolákat és a gymn. első osztályt a kecskeméti kegyesr. gymnasiumban végezte, a miután szülői Budára

küldötték őt a német nyelv elsajátítása végett, s ez a helyi változtatás rendkívül kedvező befolyással volt tehetségeinek kifejlődésére. Figyelme egészen új, eddig ismeretlen ingerekre irányult, és szunnyadó hajlamai határozottabb formában kezdenek jelentkezni. A fővárosi élet tarkasága és látványosságai, a katonai és templomi zene mélyen megragadták idealisticus lelkületét. Valamint nagy vonzóerővel hatott reá a színház, a hol kivált a színművek és operai előadások gyönyörködtették, de a vígjátékot nem szerette. Itt olvasott először egy német színművet. És ez volt talán az az első erjesztő-anyag, mely elég korán nyilvánuló hajlamát és előszeretétét a színművek iránt még fokozta és őt később a drámairásra ösztönözte.

1818-ban újlag Kecskeméten találjuk őt a gymn. 4-ik osztályban KOVÁLTSIK TAMÁS kegyesrendi tanár vezetése alatt, a kinek valamennyi tanára között, legtöbbet köszönhetett. Ettől kapott könyveket olvasásra; általa jutott be először a kegyesrendiek könyvtárába s a komoly foglalkozás iránti szeretetet is e kitűnő paedagog ébresztette fel benne és érlelte meg lelkében állandó hajlammá.

Majd ismét Privigyére küldötték szülői a gymn. osztályok folytatása és a tót nyelv elsajátítása végett; mig nem elérkezett a pálya-választás ideje s az ifjú HORVÁTH JÓZSEF, ösztönöztetve vallásos érzülete és komoly tudományszeretete által, 1820. okt. 10-én a kegyes tanító-rendbe lépett s keresztnéve mellé szerzetesi melléknévül a CYRILL nevet nyerte.

Alkalmasabb légkört alig találhatott volna ébredő tehetségeinek kifejlődhetésére, mint azt a komoly tudományos szellemet, mely ez érdemes rendet mindenkor annyira jellemezte, és annak, hazánk oktatás-ügyének történelmében, a legkiválóbb helyek egyikét biztosította.

Az egészséges légkör nem is maradt reá hatás nélkül. Teljes odaadással készült a nehéz, de áldásos pályára, a melynek egész életét volt szentelendő. Résztint mint probaéves tanár: Podolinban és Váczott, résztint mint a philos. és theologiai tanfolyamok hallgatója: Váczott, Nyitrán és Szt.-Györgyön, egyképen kizárólag csak tanulmányainak

élt, és alapos készségének fényes jeleit is adta a pesti egyetemen kiállott philos. szigorlatain, a minek elismerésül 1820-ban az egyetem bölcészeti kara őt tudori oklevéllel tisztelte meg. 1828-ban pedig áldozárrá szenteltetvén, az annyi áhitattal óhajtott egyházi rendet és fokot nyerte el.

Ezzel a pálya-végzett ifjú tudor és áldozár, immár kettős hivatásának küszöbén állott, hogy innentől egy egész ember-életen keresztül, teljes odaadással és önzetlen buzgósággal, pusztán eme kettős feladatának éljen: fejlessze a vallásos érzületet, és ápolja a munka- és tudományszere-tetet a reá bízott ifjak szívében, s ez által tetterős, munkabíró és vallásos nemzedéket neveljen hazájának! Kétségkívül szép és dicső hivatás! S a ki mindkettőnek derekasan megfelelt, megtette kötelességét és méltán kiérdemelte nemzete háláját. De a sok meghívott közül, mennyi a választott? Multi vocati, sed pauci electi! És a választottak közül is hánynak adatott meg, hogy több mint félszázadon keresztül késő aggkorában is még, teljes erővel és lankadatlan buzgósággal szolgálhassa a szent ügyet, a melylyel lelke-szíve összeforrott? HORVÁTH CYRILL ezek közé a kiváltságos Isten-kegyeltjei közé tartozott. Majdnem 60 évre terjedő tanárkodása alatt, melyből két évet Vácztott a grammatikai osztályokban (1828. és 1829.); huszonegyet (1830—1849. és 1859—1861.) Szegeden, részint mint a philosophia tanára, részint mint az ottani lyceum és főgymnasium igazgatója; kilenczet (1850—1859.) Budapesten, mint a kegyesrendi főgymnasium igazgatója, és huszonnégyet a budapesti m. kir. egyetemen mint a philosophiának helyettes, majd rendes tanára töltött; úgyszólván éjjelét-nappalát és minden tehetségét kizárólag e pályának szentelte, és még életének már-már beállott alkonyatán is, annyi szellemi rugékonysággal és fáradalmat nem ismerő kitarással csüngött hivatásán, hogy mi, ifjabb generáció csak bámulni tudtuk szellem-erejét és lelkesedését.

Immár egy éve mult, hogy az ő napja is leáldozott! De bucsú-sugárainak fénye, még ma is bearanyozza a hosszú pályát, a melyet megfutott, és ragyogó színben tüneti elénk azokat az eltörölhetetlen nyomokat, melyeket

maga után hagyott . . . . Induljunk e nyomokon. A melyen vezetnek : az ösvény — az igazság és szeretet útja. A hová pedig emez ösvényen jutunk : az idealisabb erkölcsök birodalma ; a melyben „nem jutalomért, de pietásból imádják az Istent“, s a manap annyira divatos anyag-cultus helyett, az eszme cultusa uralkodik.

Tanári működésének legnehezebb ideje az *ötvenes* évekre esik ; a mikor a szerencsétlenül végződött szabadságharcz után, rendjének budapesti gymnasiumában, mint igazgatót alkalmazták s a magyar nyelv és irodalom tanításával is megbízták. Az állás, melyet ilyképen be kellett töltenie, egyike volt a legkényesebbeknek. Az absolut német kormány, politikájának zászlajára egyik jelszó gyanánt az ország germanisatióját is írta, és e törekvésének megvalósítására legezélravezetőbb eszköz gyanánt az iskolák elnémetesítését tekintette . . . . a készséges támogatást főleg a tanfériaktól várva, esetleg annak kierőszakolásától sem riadván vissza. Főképen pedig nagy súlyt helyeztek a főváros tanintézetaineinek megtörésére, mint a melyek után a vidéket is — úgy hitték — sokkal könnyebb lesz megszelidíteni.

HORVÁTH CYRILL páratlan tapintattal és hajthatatlan erős akarattal állott e törekvés útjában. Nem a passiv ellenállást, de az okszerű cselekvést tartván előnyösebb eljárásnak ; magatartásában is ezen elv szerint járt el. Nem szegült ellen ott, a hol az erőszak nyomban megsemmisíthetvé legüdvösebb intentióit ; hanem meghajolva a *formalitások* előtt, az iskola néma falai között dolgozott nemzetének és hazájának érdekében.

Ez időbeli tanítványai ma is lelkesedéssel beszélnek arról a lángoló hazaszeretetről és buzdító enthusiasmusról, melylyel e lelkes férfiú nemzeti irodalmunk történelmének egyes nevezetesebb korszakainál, fejlődésünk vagy hanyatlásunk okait ecsetelte ; s hogy ne csak tanítson, de ébresszen és honszeretetre lelkesítsen, a történelem megmásít-

hatatlan adataival bizonyította be, hogy *nemzet, dicstelenül és örökre csak úgy enyészhetik el, ha önmaga mond le életéről és jogairól s tunya tespedéssel állja útját önerői kifejlődhetésének és megizmosodhatásának!*

Nem is kimélt se időt se fáradságot, hogy a vezetésére bízott ifjúság lelkében az önbizalmat és csüggedni nem tudó munkásságot még az iskola falain kívül is ápolja és gyámolítsa. Önképző-kört nem alakíthatott; ezt megtiltották. Saját magán-lakásán gyűjté tehát maga körül olykor-olykor tanítványait, hogy az iskolai élet követelte munkán kívül mindegyikük önerejéből is próbálkozzék valamely dolgozattal, a melynek tárgyát ki-ki saját tetszése és hajlama szerint választhatta s a melyet aztán az ő vezérlete alatt, kölcsönösen bíráltak és fejtegettek s ő maga is éber figyelemmel kísért, serkentve és lelkesítve, kitartásra és bizalomra intve, nehogy valamelyikök, talán a kijelegt fogyatkozások vagy csekélyebb siker miatt eleve-korán elcsüggedjen.

Ezerekre menő tanítványai közül hányan köszönik később felmutatott sikereiket emez első impulsusnak, melylyel már idejekorán munkásságra és folytonos tevékenységre ingerelten: később annyira megszokták a komoly munkát, hogy azt nem tehernek, de élvezetnek, szellemi szükségletnek kell vala tekinteniök, mely jóval többet ér az üres hivalkodás- vagy kábitó kéjelgés nyújtotta gyönyörnél.

Hajoljunk meg az igénytelen szerzetes előtt, a kinek láng-buzgalma még e gyászos korszak alatt is talált utat-módot arra nézve, hogy ifjúságunk lelkében szítsa a hazafiúi szeretet égő tüzét, és a helyett, hogy hazája sorsa felett való aggodalmában tétlenül töprenkednék nemzete jövője felett, egész odaadással az új nemzedék erkölcsi jellemének megszilárdításán és szellemi képességeinek kifejlesztésén munkál, hogy ha majd netalán eljönne az idő, a mikor nemzetünket végveszély fenyegetendi: munkához szokott és szigorú erkölcsökben növekedett generáció álljon készen a haza védelmére!

Mindez természetesen szálla volt a hatalom embereinek szemében! Egymást érték ellene a följelentések, míg végre a rend kormánya, a folytonos zaklatásnak véget vetendő, kénytelen-kelletlen hódolt az erőszakoskodásnak és HORVÁTH CYRILL-t más két tanártársával: SOMHEGYI és BARANYAI derék rendtagokkal együtt (1859-ben) Szegedre helyezte át. Itteni működése azonban alig két évig tartott. Mert midőn az időközben beállott politikai fordulat következtében, a nemzet kezeiről lehullottak a rabság bilincsei, s a szabadabb légkörben újra felszabadult hazafias szellem széttrökte a lenyűgöző korlátokat, a nemzet kormánya a pesti egyetemen is visszahelyezte a magyar nyelvet a maga törvényes jogaiba: HORVÁTH CYRILL volt az első egyike, kik az egyetemen alkalmaztattak. 1861-ben már itt találjuk őt, mint a philosophiának eleinte helyettes és később rendes tanárát. És ez időtől kezdve, munkás életének utolsó pillanatáig emez első főiskolánknak szentelte minden idejét és tehetségét, s még késő aggkorában is fiatal hévvel s a legnagyobb pontossággal és lelkiismeretességgel felelt meg hivatásának.

Pedig ez a hivatás egyike volt a legnehezebbeknek! A philosophia egyike a legkényesebb természetű disciplinának. Avatatlan kéz, ki nem forrott, nyugtalan értelem, általa iszonyú pusztításokat okozhat az ifjúság lelkében és helyrehozhatatlanul megmételyezheti annak erkölceit. Vagy ha beletéved a különböző rendszerek útvesztőjébe: nem egyhamar fogja megtalálhatni a fonalat, a melynek segélyével újlag rátalál az igazság ösvényére.

HORVÁTH CYRILL nemcsak érezte e hivatás fontosságát és nehézségét, de a mint egy pillanatra sem tévesztette szemei elől az elsőt; éppen úgy képes volt leküzdeni az utóbbit. Előadásait a legszigorúbb logika és komoly higgadt bírálat jellemezte. Problematikus tételeket vagy elveket sohasem állított oda, mint igazságokat, bármily kedvencz témái lettek légyen azok egyik vagy másik népszerűbb iskolának. Mert nem akarta, hogy kétes-értékű elméletek kategorikus felállításával útját állja a szabad kutatásnak

s az elfogadott, de talán merőben téves irány kijelölésével hosszú időre megakasztja a valódi előrehaladást.

Annál részletesebb és lelkiismeretesebb kritikával bonczolta és ismertette ama különféle nézeteket és kísérleteket, melyek egy vagy más oldalról felállítottak és valamely új irányban próbálták meg egyes még meg nem fejtett kérdések megoldását. Előadásainak kiváló érdeket főképen ezek a kritikai reflexiók kölcsönöztek; mert általok nemcsak teljes tájékoztatást nyert a hallgatóság a fölvetett kérdésre vonatkozó kontroversiákról, hanem biztosan eligazodhatott a különböző rendszerek által felhozott érvek tudományos értéke iránt is, és saját subjectiv meggyőződésének szilárd alapot és biztos támpontokat szerezhetett.

E mellett rendkívül finom tapintattal tudta felhasználni tudományának egyes helyeit és problémáit — főleg az etikában — arra nézve, hogy necsak kutasson és bonczolgasson, de fejleszse és ápolja a nemzeti és erkölcsi érzéket; necsak az értelmet művelje, de az akaratot is edzze és fegyelmezze, hogy így erkölcsileg is képzett s szilárd elvek által vezetett, munkabíró ifjúságot neveljen hazájának.

Becsülték és szerették is őt, a páratlan jóságú tanárt, összes tanítványai. S habár eleinte, míg nem ismertük közelebbről, bizonyos sajátzerű myst. nymbus vette őt körül, ez idegenkedő tiszteletet csakhamar a legőszintébb ragaszkodás váltotta fel, a mint valakinek alkalmá nyílt, hogy vele az iskola falain kívül is érintkezzék; s a komoly mester helyett jóakaró, önzetlen barátot látott maga előtt, a kinek minden szavából csak biztatást s ezáltal új erőt meríthetett tanulmányaihoz.

Pedig nemesak hogy nem hajhászta, de nem is kereste a népszerűséget! Egyformán igazságos mindenki iránt, egyforma előzékenységgel és készséggel nyújtott felvilágosítást vagy tőle telhető bármilyen támogatást mindenkinek, a ki ügyes-bajos dolgában hozzá fordult. Egyforma pontossággal és változatlan komolysággal jelent meg minden tanóráján, és ugyanilyen lelkiismeretességgel felelt meg vizsgálóbiztosi tisztének a szigorlatokon, s a középiskolai tanár-vizsgáló-bizottságban. Türelmét és nyugodtságát soha egy

pillanatra sem vesztette el; paedagogiai tapintatával pedig minden legkisebb rendzavarásnak vagy izetlen kihágásnak elejét vette. Testestül-lelkestül tudós és tanár — sohasem üzött egyéb, mint tanári állásából folyó vagy azzal járó foglalkozást, de a magára vállalt kötelezettségnek aztán emberül is megfelelt.

Ime a tulajdonságok, a melyek önkénytelenül is minden tanítványában tiszteletet és ragaszkodást keltettek, s az igénytelen szerzetest, a legnépszerűbb tanárok egyikévé tették.

Vajha a nemes példa minél számosabb követőre találna; hogy mindinkább növekednék azon önzetlen és önmegtágadó munkások száma, kik e terhes és roppant fontosságú hivatásnak szentelik egész életüket, és erejüket, s ez áldásos munkájokkal, saját-maguk kezeikkel hordják össze saját emléköket, a „monumentum aere perennius-t.“

HORVÁTH CYRILL valóban ilyen maradandó emléket emelt magának hosszú tanári pályáján. Koszorúzza meg a nemzet halála e becses emléket kegyelete koszorújával!

Hazájának és nemzetének tett szolgálatai azonban nemcsak a tanári pályára szorítkoztak. HORVÁTH CYRILL mint író és tudós, mint költő és philosoph is előkelő helyet vívott ki magának jeleseink között.

Első irodalmi föllépésével — a melynek szint' úgy, mint akad. taggá történt megválasztatásának a mult évben ülhette volna meg félszázados jubileumát — a szépirodalom mezején tett kísérletet, és pedig oly fényes sikerrel, hogy mindjárt első műve, a „*Tyrus*“ (szomorújáték 5 felv.), melylyel 1834-ben az akadémiai jutalomért versenyzett, csaknem elütötte a jutalomtól VÖRÖSMARTY „*Vérnász*“-át. DÖBRENTAI GÁBOR és pártja határozottan a *Tyrus* mellett nyilatkozott, mint a mely a francia classicismus nyomain haladtan, az Akadémia szempontjából méltóbb a jutalomra, mint a „*Vérnász*“, melyen a német romantika hatása érzik. A jutalmat ugyan a „*Vérnász*“ nyerte el, de a „*Tyrus*“-t is megkoszorúzták.

Az elért siker nem maradt hatás nélkül HORVÁTH CYRILL munkásságára. Egymást érték innentől a különböző drámái, melyeknek tárgyát nagy előszeretettel az antik és főleg a magyar történelemből vette. Im ezek: *Kuthen*, kún király (5 felv. 1838.); *Jolánta* (5 felv. a „Buda“ című zsebkönyvben 1839.); *Vetélytársak* (5 felv. az Alföldi Színműtárban I. 1850.); *Kupa* (5 felv. töredék a Szikszói Lapokban 1853.).

E művek mindegyikében, minden színszerűségtől távol, tisztán magasabb irodalmi tekinteteket tartott szeme előtt, s a művészi belalkotás helyett, inkább a gondosan kimért kültechnikára fordított figyelmet. Gazdagabb drámái cselekvény és színpadi hatás helyett pedig, inkább költői fenségre, és tanszerű elmélkedő dictióra törekedett.

Ez a két véglet: a költői és színi hatás keresése, melyeknek pedig műkritikusaink egybehangzó véleménye szerint minden valódi drámában egyesülniök kell, hevesen küzdött ezen időben egymással. Míg nem hosszú időre az utóbbi törekvés győzött, s KATONA JÓZSEF „*Bánk-Bán*“-ja, SZIGLIGETI EDE, CZAKÓ ZSIGMOND színművei egészen leszorították az ellenkező iskola termékeit a színpadról, és lassankint az irodalom teréről is. Ekkor vett HORVÁTH CYRILL is bucsút a drámaírás s általán a szépirodalomtól, a melynek pedig említett drámáin kívül még alkalmi ódái és egyéb aesth. czikkei által is nem megvetendő szolgálato-
kat tett: hogy immár kizárólag a tudományos irodalomnak, nevezetesen a philosophiának szentelje minden tehetőségét; a mely iránt különben is legtöbb hajlamot érzett magában, és a melyet szépirodalmi tevékenysége közben is nagy sikerrel művelt.

Éppen félszázaddal kell visszamennünk, hogy megérthessük és kellőképen méltányolhassuk azt a munkásságot, melyet HORVÁTH CYRILL a philos. irodalom terén félszázaddal ez előtt kezdett meg, és fáradhatatlan szorgalommal és kitartással, életének utolsó három hetéig folytatott.

Ez a kor nemzeti irodalmunk történelmében az *Aurora* és *Athenaeum* — s a nemzeti költészet aranykora; melyben azonban a komoly tudományok is nevezetes emelkedést tüntetnek fel, s a bölcelet terén is elevenebb mozgalom keletkezett.

Külföldi iskolákat járt ifjaink indították e mozgalmat, midőn mestereik rendszereit importálva, heves küzdelmeket kezdettek — az iskolában és irodalomban egyaránt — amaz elvek és egyes böcseleti kérdések felett, melyek a különböző rendszerek között választó fal gyanánt szolgáltak. KANT és KRUG, SCHELLING és HEGEL, HERMES, illetén módon lesznek nálunk is közkeletűekké, és ingerlik mélyebb elmélkedésre a speculációhoz még eddig nem igen szokott magyar gondolkodást, hogy lassan-lassan majd nálunk is tért foglalhasson a philosophia.

NYIRY ISTVÁN, sárospataki tanár, SCHELLING tántoríthatatlan híve; MÓCSI MIHÁLY, természet-philosoph; FEHÉR GYÖRGY, SZILASSY JÁNOS, ALMÁSI BALOGH SÁMUEL és PÁL buzgólkodtak leginkább e tekintetben. Míg ez alatt a *Tudományos Gyűjteményben* s az *Athenaeumban* HEGEL philosophiája mellett és ellen folyt meglehetősen heves irodalmi harc, egyfelől a Krügista VECSEI JÓZSEF debreczeni tanár, másfelől SZEREMLEI GÁBOR, WARGA és TAUBNER KÁROLY között. HETÉNYI JÁNOS és SZONTÁGH GUSZTÁV pedig — az első *Magyar Parthenonjának* *Előcsarnokaiban* (1853.), az utóbbi *Propylaeumaiban* (1839) az általok úgynevezett „egyezményes“ vagy „magyar philosophiában“ egy egészen új irány megalapítására törekedtek, mely a tiszta speculáció helyett inkább gyakorlati téren mozogjon s a német elméletek ellenében az ókori philosophiában annyiszor hangoztatott: szépnek, igaznak és jónak összeegyeztető megvalósítását tűzte czélul.

HORVÁTH CYRILL nem vett tevékeny részt e mozgalmakban. Az ő nyugodt, specifikus philos. temperamentuma idegenkedett minden fajta polémiától. S ez időtájt még különben is inkább a szépirodalom felé fordult tekintete. Egyes akad. értekezéseiben azonban már ekkor is feltűnő jeleit adta kiváló talentumának a philosophia iránt, melyet több mélységgel és alaposabb készültséggel nem is tárgyalt előtte

senki. De zajtalanúl, minden tüntetés és feltűnési vágy nélkül fog a munkához. Egész csendben dolgozik, bámulatos kitartás és szorgalommal gyűjtögeti az anyagot megalkotandó rendszeréhez, melynek alapeszméjét már eleve formulázta; melyet azonban nyíltan, csak egyes töredékekben és egyetemi előadásában hézagosan ismertet, de egészében kifejtve magával vitt a sirba.

Első philos. dolgozata ama székfoglaló értekezése volt, melyet a M. T. Társaság nagygyűlésében 1837. aug. 31-én olvasott fel: *A philos. rendszerek méltatásáról* (M. Akad. Évkönyv 1837. IV.). Ezt követték nemsokára: *Az isten és világ közti viszony* (Akad. Évk. 1842. V.); *Az isteneszme eredete* (Akad. Évk. 1846. VII.); *A bölcsészet eszméje* (Akad. Értesítő 1850—1853); *A positiv és negativ philosophia* (Akad. Értesítő 1855—1858) ezimen tartott theol.-metaph. értekezései. Majd ismét *Schelling philosophiájának időszakait* ismerteti (Akad. Értesítő 1862—1863.) és DES CARTES-nak három cikket is szentel: *Cartesius bölcsészeti föelve* (Akad. Ért. V. köt. 1865.); *C. ismerettana* (U. o.); *C. dualismusa* (U. o. 1866. 2. füz.) címek alatt. *A philos. módszerek jelen állapota* (Akad. Értek. 1867. 1. sz.); *Subjectivismus és objectivismus a philosophiában* (Egyházi Lapok 1867—1868.); *A philos. módszerek akadályai* (Akad. Értek. 1868—1869. VIII. IX. sz.); *Apáczai Csere János mint bölcsész* (Pest, 1869.) című dolgozataiban pedig methodologiai és systematologiai kérdéseket tárgyal. Azonkívül írt még több bírálatot és ismertetést egyes philosophiai művekről, és egy *emlékbeszédet Beély Fidélről* (M. Akad. Értesítő 1864. IV. köt. 1. füz.) Utolsó műve a „Magyar Philosophiai Szemlében“ jelent meg (1881—1883.) ily czim alatt: *A philosophálás akadályai*. S ez az egyetlen dolgozata, a melyen bizonyos keserű animositás vonul keresztül; különben valamennyi a legobjectivebb hangon tartott, s minden subjectiv színezettől ment komoly, tudományos mű, melyek mindegyike számtalan becses adalékot, kritikai megjegyzést, utbaigazító észrevételt tartalmaz, s tárgyát részint a metaphysika és logikából, részint a philos. történelméből s a systematologia köréből veszi, a szerint, a mint majd az egyik, majd a

másik probléma öltött aktuálisabb jelleget . . . de a mi különös: HORVÁTH CYRILL sajátos rendszerével, mint talán e rendszernek egy-egy részdarabja vagy vázlata, *valami bensőbb szerves összefüggésben* egyikök sem áll. S ha egyik-másikban közülök találunk is egyes reflexiókat, itt-ott direct ráutalást is a „készülő“ rendszerre, melyet HORVÁTH CYRILL „concretismus“-nak nevezett, és minden részletében — hír szerint — főmunkájában volt kifejtendő: ezek a reflexiók és ráutalások koránsem öleltek fel annyit a rendszer egészéből, hogy belőlök alapos itéletet is formálhatott volna magának az olvasó amaz anyag-készletről — logikai és metaphysikai apparátusról, a melyből és melylyel az agg tudós rendszerét fel volt építendő.

Nagy vesztéségnek tartom philos. irodalmunkra, hogy e főmunka nem készült el. Egyes részleteiben kifejtve, egyes disciplinákban feldolgozva, több olyan oldala tűnhetett volna elő az alapeszmének, mely esetleg nagyon alkalmas leendett tovább-fejlesztésre — az egyes problémáknak e rendszer értelmében való kidolgozása pedig önkénytelenül is kritikát provocált volna, talán bővebb eszmecserét indít — és oly erjesztő fermentum gyanánt szolgál, mely egészséges mozgásba hozta volna tespedő philosophiai irodalmunkat.

Sajnos, hogy nem így történt. Az agg tudós annyira elvonultan és magának dolgozott, hogy munkálatainak tartalmáról és irányáról — legalább alaposan — nem értesülhetett senki. Minden, a mi az ő rendszeréről eleddig ismertetésképen megjelent, alig egyéb egyetemi előadásainak jól-rosszúl reproducált részleteinél, melyekből nagy tévedés lenne eligazodni akarni. Mint egyik tanítványa s azontúl is bizalmas embere, a ki nemcsak sürű magánlevelezés, de többszörös személyes érintkezés által is folytonos összeköttetésben állottam az elhunyttal — magam is nem egyszer kértem tőle felvilágosítást e dolgozatáról, és iparkodtam eszme-cserét indítani a rendszer alapeszméje- és annak keresztülviteléről . . . de a jóságos mosoly mellett, mely mindannyiszor ott ült ilyenkor barátságos arczán, soha semnyerhettem sürgető kérdésekre határozott választ.

A mi bennem már akkor azt a sejtelmet gyökereztetette meg, hogy a mű, mely a *fáma szerint*, egy egészen új, eredeti philosophiai rendszert volt létesítendő, még koránt sincs betetőzve, sőt talán még alapjában sem áll ingathatatlanúl, részleteiben pedig még mestere elméjében sincs formulázva.

És sejtelmem nem csalt. Alig hogy elhúnyt az agg tudós, s a Magy. Tud. Akadémia megtisztelő megbízásából nekem jutott szomorú osztály-részemül, hogy emléket ünnepeljem, nyomban egész buzgósággal siettem tudomást szerezni a boldogult szellemi hagyatékáról — a melynek nagy tudományos értékéről máris a legkülönfélébb hírek keringtek — ; s a kegyes tanítórend kormányának lekötelő szíveségéből — a melyért itt ünnepélyes köszönetet mondok — módomban is volt, hogy a legkisebb részletekig áttanulmányozhassam ez iratokat: *de kész rendszert nem találtam sehol.*

A nagy halmaz kézirat-csomag — kézzelfogható bizonyítéka állhatatos munkásságának — számtalan apró jegyzetet, kivonatot, idézetet tartalmaz az összes philos. disciplinák köréből, nevezetesen: a gnoseologia-, logika-, psychologia-, ethika-, philos. történelme-, systematologiából . . . de teljesen befejezett, részeiben összefüggő fejtegetés, kész értekezés vagy tanulmány, egyetlen egy sem fordul elő köztök. Sőt magáról a „concretismus“-ról is csak egy helyütt találtam és itt is csak három oldalra terjedő fejtegetést, ily cím alatt: *Mi sajátképen a concretismus?* S ez a rövidke vázlat az egész, a mit e rendszer lényegéről, ez iratokból megtudhatunk. Ime a szószerinti szöveg: *A concretismus.*

„§. Oly philos. rendszer, melynek lényege az ellentétek kiegyenlítésében áll. Mondatik synthetismusnak és speculációnak is. Ezen utóbbtól azonban, távol tartandó azon felfogás, mely őt az üres elmefuttatással azon egynek veszi.

§. Mint philos. rendszer, tartalomnak és formának egysége, melyek közül mindenik mozzanat fel tartozik tűntetni az ellentéteket és azok kiegyenlítését.

§. Tartalmát illetőleg az özszerű vagyis a közvetetlen és közvetett igazság egysége.

§. Mint tudomány a tartalom és forma egységét az általa érvényesített ismeretek egészében tükrözi vissza. Oly tudomány tehát, mely özszerű ismeretekből, vagyis a közvetetlen és közvetett ismeretek, vagyis a hívés és tudás egységéből áll.

§. Az ellentétek előhatását és kiegyenlítését a dialectikai módszer eszközli.

§. E módszer is oly egész, mely ellentétet foglal magában. Alkatrészei: az analt. és synth. módszerek.

§. Mikből világosan láthatni, hogy e rendszer határain belül mindenik tárgy fejlesztése három elven nyugzik. Ezen elvek az azonság, a különbség és az okszerűség.“

Eddig a tulajdonképi fejtegetés. A többi pontozat már csak messzebről érinti a kérdést, a következő czimek alatt: 2. *Minden ismeretnek föltéte az ellentét.* 3. *Miben áll az ellentét mivolta?* 4. *Mi létesíti a speculatio által kiegyenlítendő különbségeket?* 5. *Miben áll tulajdonképen a dialectikai kiegyenlítés?* *) S csak az utolsó pont foglal-

---

*) A szó szerinti szöveg im ez: „2. *Minden ismeretnek föltéte az ellentét.*

§. E tétel által oly igazság van kifejezve, melyet a tudományokkal való foglalkodáskor soha sem kell szem elől tévesztenünk. Minden más előtt megóv az ürességek ellen.

§. Az ismeret két tényezőnek, a subjectumnak t. i. és az objectumnak közös előhozványa.

§. Minden ismeretnél meg kell különböztetni az ismerő tétkedést és a megismerendő tárgyat. Ezt még az idealismus subjectivus sem tagadhatja. Innen az én által saját hatáskörén belül előhozott nem-én. Még azok is, kik a szellemet az ismerés folyamtlásakor merőben szenvedőnek állítják, megengedik, hogy a rá ható, külső tárgyakat vissza kell tükröznie.

§. Általában mondhatni, hogy valamely ismeret csak úgy tudatoltatik meg mint ismeret, ha vele egy ellenkező összetartatik. E törvény ilyképen is kifejezhető: Minden csak a maga ellentétében, vagy csupán az által lesz nyilvánossá, tudatosan megismertté.

§. Folyományok: a) nincs ismeret, mely bizonyos ellentét által nem volna föltételezve. b) Az ismereteknek egymással ellentét-

kozik ismét a concretismussal, midőn az általa érvényesíthető irányokról beszél. E szerint a concretismus:

„Három irányt érvényesít. I. Az első a léti igazságnak ad túlnyomóságot a gondolkodási igazság fölött.

A reál-idealismus, melyhez szítottak: 1. ANAXAGORAS. 2. PYTHAGORAS. 3. ARISTOTELES. 4. ABÄLLARD PÉTER. 5. SPINÓZA.

II. A második a gondolkodási igazságnak ad túlnyomóságot a lét fölött.

Az ideal-realismushoz szítottak: 1. FICHTE. 2. SCHELLING. 3. HEGEL.

III. A harmadik az előbbi két igazságot összhangzásba hozza.

A concretismus concretushoz szítottak: 1. FICHTE az ifj. 2. ULRICI. 3. WIRTH. 4. WEISSE.“

Részletesebb fejtegetést, a rendszer elveinek a philosophia egyes ágaira való alkalmazását és következetes keresztülvitelét nem találtam sehol.

ben kell állniok; hogy, mint olyanok, a tudatba befogadtathassanak.

§. Nincs általános azonság, valamint nincs általános különbség.

3. *Miben áll az ellentét mivolta?*

A következő tételek felfogják deríteni:

a) Az ellentéti tagok egymást kölcsönösen föltételezik.

E tétel az ismeretek határain belül közérvényű, de közérvényű a tárgyakra nézve is, a mennyiben ismereti tárgyak. Mert mi más az ismeret, ha nem szellemi előállítása, vagyis tudatunkba való befogadása valamely tárgynak? Továbbá az ismeret akkor igaz, ha hí képe a tárgynak. Az igazságnak lényege pedig, ha nem is egészen, de főleg mégis abban áll, hogy a subjectivum az objectivummal megegyezik.

b) Az ellentéti tagok ellenkezése egységet tesz fel.

Bármennyit különböznek egymástól a tagok, valamiben meg kell egyezniök. Úgy hozza ezt magával a viszonylagosság természete.

Az egység, melyről itt szó van, nem üres előtét, hanem közös, általános, érzékfeletti gyöke az érzékileg felfogható tagoknak, mint amaz egység nyilatkozványainak. Lényegileg tekintve az ellentéti tagok egyek, de tüneményre nézve különbözők. Különböző alakjai a különböző fokokon keresztül megnyilatkozó egységek.

A miből azon határozott meggyőződést kellett merítenem: hogy az elhunyt tudós, még utolsó éveiben sem látta elérkezettnek az időt, a melyben a *concretismust* mint rendszert szabatosan formulázhatja, és véglegesen megte-remtheti.

A rendszer alapeszméje ott lebegett folyton szemei előtt egyetemi előadásában, ott a hol csak alkalom kínálkozott, érvényesíteni is törekedett annak alapelveit és főbb tantételeit, a nélkül azonban, hogy irataiban is igyekezett volna azokat alkalmazni és így a rendszert, részeiben is kifejteni.

Úgy látszik, hogy előbb keresztül akart törni minden nehézségen, hogy aztán annál akadálytalanabbul folytathassa és minden fönnakadás nélkül be is fejezhesse a stylszerű épületet, a melynek tervét elméjében régen meg-készítette . . . ha egyszer hozzá fogott az építéshez.

Ez a folytonos tűnődés és önmagával való tanakodás volt az oka — nézetem szerint — hogy annyi időn keresztül minden munkaerejét pusztán az anyaggyűjtésre fordí-

---

c) Az ellentéti tagok egysége olykor csak elválaszthatatlansága, vagyis azok kölcsönös áthatottsága által nyilatkozik meg.

d) A világon minden a mi egyenlő, képes a meghasonlásra és minden, a mi meghasonlott, törekszik a kiegyenlítődéstre.

e) A sokféleség is a fejlődés által tétetik, a fejlődés pedig az ellentét által föltételeztetik.

4. *Mi létesíti a speculatio által kiegyenlítendő különbségeket?*

Az értelem, mely magában véve mozdulatlan lévén, az első, közvetlenül adott képzeleteknél megállapodik. E képzeletek, mint olyanok, előitéletek. Saját lényegénél fogva, mely a negativitásban áll, tiltakozik ugyan ő itt a közvetlenül adott tartalom, amott a közvetlenül adott forma ellen; de a nélkül, hogy első esetben az adott forma, másodikban az adott tartalom ellen tiltakoznék és így itt is, amott is, a közvetlenül adottnál maradoz, midőn a másik ellen tiltakozik.

5. *Miben áll tulajdonképen a dialektikai kiegyenlítés?*

§. Minden igazságnak és minden ismeretnek adott tényezők: a lét és a gondolás. De velők együtt adatik valamely viszony is, melyben egymáshoz állanak.

totta, és tevékenységének főcélját, nem — mint hirtelt — egy eredeti rendszer megalkotása, hanem — mint hátrahagyott iratai bizonyítják — egy olynemű dolgozat elkészítése képezte, melynek a maga saját belértéke mellett, még az a haszna is meg legyen, hogy a *concretismus* fölépíthetőségét is megkönnyítse. S ez a mű egy teljes *philos. műszótár* leendett, a melyben minden *philos.* fogalom és elmélet kimerítő értelmezést volt nyerendő és történelmi fejlődésében is méltatandó.

Iratainak egész berendezése, a tömérdek apró jegyzet, reflexio; a *philos.* fogalmaknak szótárszerű feldolgozása és alphabetikus összeállítása, határozottan e tervezetere vall; s habár e művet sem fejezte be, s a roppant anyaghalmaz, mely hosszú félszázadon át, lankadatlan szorgalommal folytatott munkásságának gyümölese gyanánt „szellemi hagyatékul“ ránk szállott, oly kevéssé van még feldolgozva, hogy annak az eredeti terv szerint való felhasználása csak roppant munkával és fáradságos kiegészítésekkel lenne eszközölhető: mind ez csupán arra mutat, hogy a munka hevében, a fáradhatatlan agg tudósnak *nem jutott arra ideje*, hogy életével és erejével is számoljon, és tekintettel előrehaladt korára, immár betetőzni is siessen az épületet, a melyen oly hosszú időn keresztül, szakadatlan erélylyel dolgozott.

Még néhány héttel halála előtt, betöltött 80 évvel, úgy beszélt terveiről, mintha java-férfi korát élné, és még csak most akart — mint mondogatta — igazán hozzá fogni a munkához, hogy az eleddig nagy szorgalommal gyűjtögetett anyagot végleg feldolgozza, s mint *kész egészet* adja át az utókornak.

Ám ez a tervezetése már csak utolsó fellobbanása volt lángoló munkaszeretetének, mely még akkor sem engedte őt nyugodni, a mikor már életének nemcsak napjai, de órái is meg voltak számlálva.

Betegsége a mily váratlanúl jött, épp oly rohamosan haladt előre, és rövid három heti szenvedés után véget vetett munkás életének.

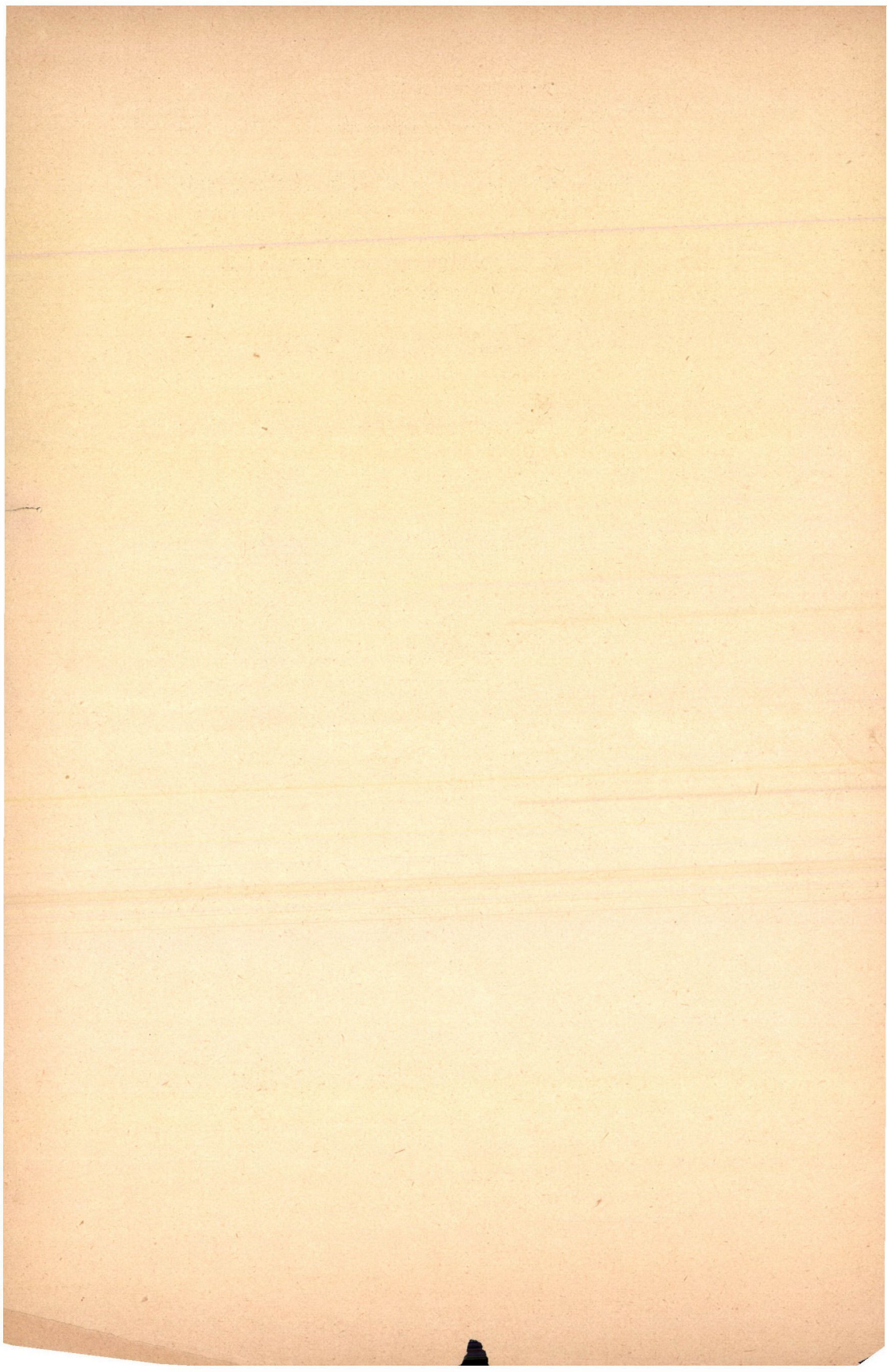
Neve immár ki van törölve az élők neveinek sorából . . . . a kegyeletes emlékezet azonban meg fogja örökíteni érdemeit, és őt-magát, még a késő utódok szemei elé is, mintaképeül fogja oda állítani az egyszerű, puritán erkölcsöknék, a fáradhatatlan munkásságnak és emberszerető vallásosságnak.

Egész életét az egyház és tudomány önzetlen szolgálatában töltötte. Kutatva-kutatta az *igazságot* és megnyugdott a vallás *világosságában*!

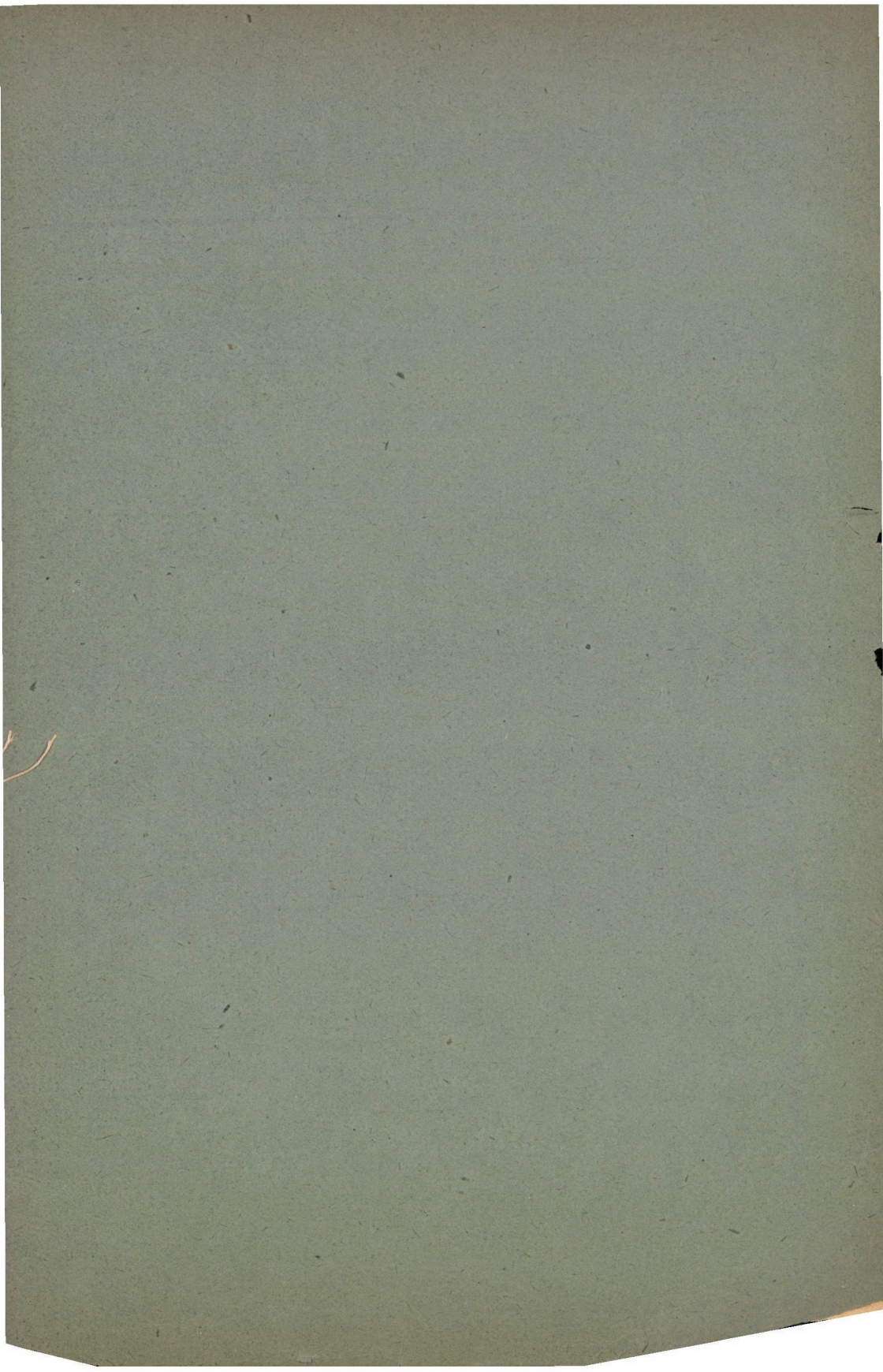
Legyen neki az ő hite szerint!

EMLÉKBESZÉDEK

A. M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT

I. KÖTET. 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Kónék Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól.....	20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. ag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól.....	10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól.....	10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól.....	40 kr.
V. Emlékbeszéd Wühler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól.....	20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól.....	10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól.....	20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól.....	30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól.....	30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól.....	10 kr.

III. KÖTET, 1885.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tiszt. tagtól	10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot Illés k. tag felett. Hunfalvy Pál r. tagtól	20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól	10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól	10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

III. Köt. — 7. Szám.

EMLÉKBESZÉD
DAVIS JÓZSEF BERNÁT

A M. T. AKADÉMIA KÜLSŐ TAGJA FELETT.

LENHOSSÉK JÓZSEF

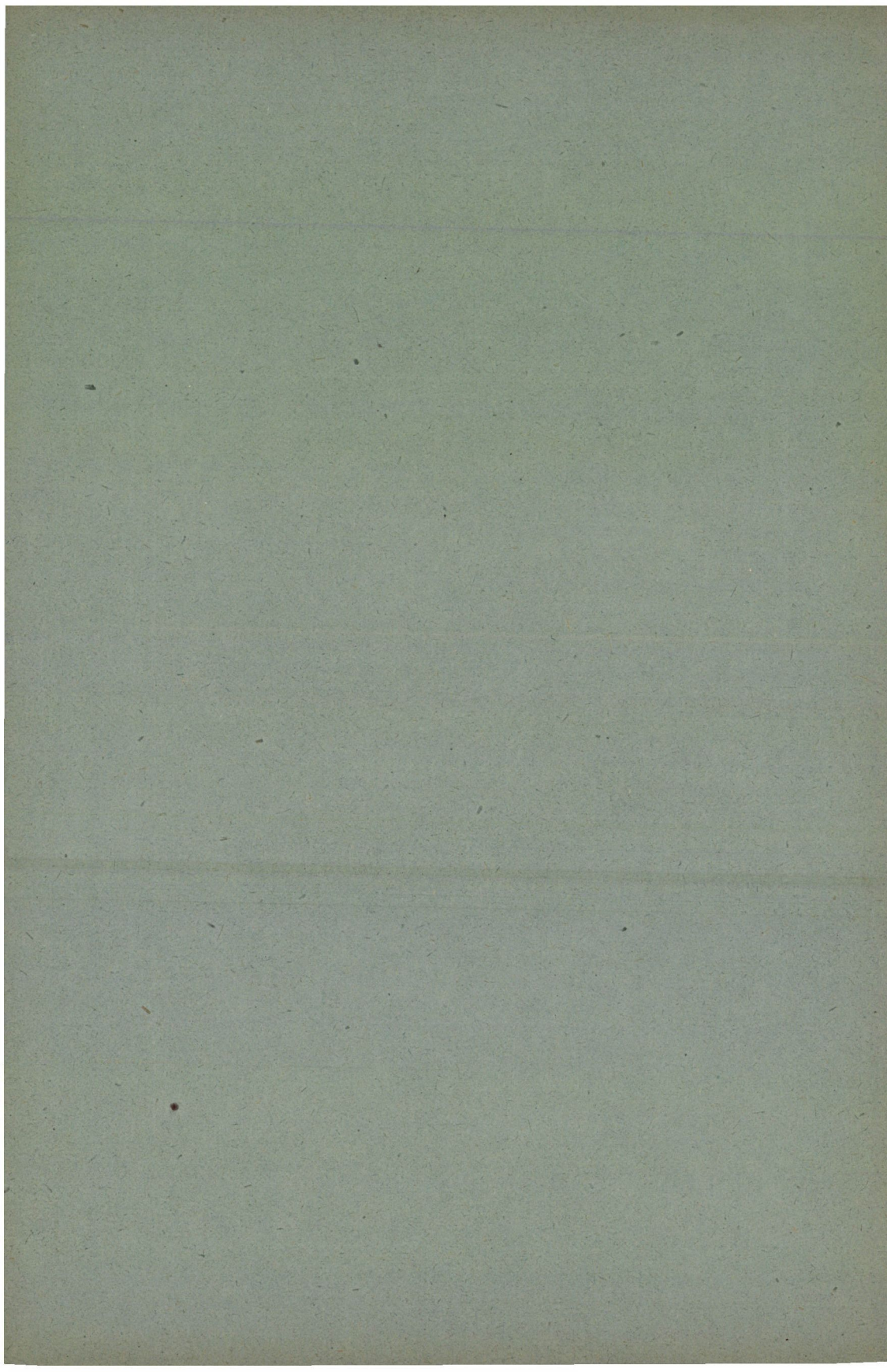
RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTTA A M. T. AKADÉMIA 1885. NOV 23-DIKI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 20 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1885.

J. Barnard Davis.

EMLÉKBESZÉD

DAVIS JÓZSEF BERNÁT

A M. TUD. AKADÉMIA KÜLSŐ TAGJA

FELETT

LENHOSSÉK JÓZSEF

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. NOV. 23-DIKI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.

III. K. 7. SZ.

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója.

DAVIS EMLÉKEZETE.

1. §.

Minden Akadémiának joggal büszkeségét képezi az, hogy nemcsak a hazai tudósokat teszi munkásságának részeseivé, hanem körébe választva a külföld hirnevesebb tudósait, ezeknek is némikép az elismerés adóját igyekszik leróni, s egyuttal látható kifejezést adni azon kapocsnak, mely a különféle nemzetek tudományos buvárait egy közös cél felé való törekvésben egyesíti.

Igy történt, hogy 1880. május 29-én, szerény ajánlatomra a III. szakosztályban, a Magyar Tudományos Akadémia választó összes ülésében DR. JOSEPH BARNARD DAVIS-t kültagjává választotta.

De fájdalom, e megtiszteltetésnek, mely által felette kitüntetve érezte magát¹⁾, csak rövid ideig örvendhetett, mint-hogy már a következő évben, 1881. május 19-én Palmall nevű, Hanley²⁾, angolországi város közelében fekvő mezei jöszágán néhány napi betegség után munkás élete kialudott³⁾.

¹⁾ Köszönő levél a M. T. Akadémia akkor volt elnöke LÓNYAI MENYHÉRT grófhhoz. 1880. június 15.

²⁾ Staffordshire grófságban város 32,000 lakossal.

³⁾ J. B. DAVIS halálát özvegye, DAVIS EMMA által 1881. május 26-án küldött gyászjelentésből tudtam meg, mely a következőképen hangzik:

„Shew us thy mercy,

O Jehovah, and grand us thy Salvation.“

Psalm. LXXXV. 7.

Sacred to the Memory of

JOSEPH BARNARD DAVIS, M. D., F. S. A., F. R. S.,

Of Shelton, Hanley,

Born June 13 th, 1801, at York;

Died at Shelton May 19 th, 1881.

Midőn a Magyar Tudományos Akadémia összes ülésében bejelentettem a csapást, melyet halálával a tudomány és szűkebb körben társulatunk szenvedett, engem ért a megtisztelő föladat, hogy e nevezetes férfiú felett emlékbeszédet tartsak.

De DAVIS élettörténete megírásánál szükséges adatok megszerzése, mint később elő fogom adni (lásd a 28. lapot), oly rendkívüli nehézségekkel járt, hogy legjobb igyekezetem daczára sem felelhettem meg előbb a megtisztelő feladatnak.

2. §.

JOSEPH BARNARD DAVIS 1801. június 13-án Yorkban ¹⁾ született. Atyjáról csak annyi ismeretes, hogy Yorkban élt, családja pedig Welsh Hayból ²⁾ származott. Első neveltetését egy yorki magánintézetben nyerte. Atyját korán elvesztette; az utána reá maradt kis jószágot és házat pénzzétette gyámja beleegyezésével, hogy kiképeztetését folytathassa. Középiskolai tanulmányai befejeztével Londonba ment, hol a „Society of Apothecaries“ czimű sebészeti tanfolyam hallgatói sorába lépett. Ezen éveiről csak annyit tudunk, hogy 20 éves korában már elnyerte volt az ezen intézet által nyújtott „licenciatus“ czímet. Csakis szerény anyagi körülményei gátolták, hogy az orvosi tanfolyamot nem végezhesse be, és így az orvos-sebésztudori fokot el nem nyerhette; később azonban 42 éves korában, miután már anyagi jólétét megalapította, beiratkozott hallgatónak a „College of Surgeons“-ba Londonban. De DAVIS az élete delén túl levő férfiú meggondoltságával nehezen szánta reá magát az Angolországban nagy szigorral vezetett vizsgálatok letételére; úgy hogy csak 61 éves korában lett fölavatva

¹⁾ York Anglia hasonnevű grófságának főorvosa, a második angol érsek székhelye 41,000 lakossal. Van itt nagyszerű székesegyház, 23 templom, 2 tébolyda, több tudományos és jótékony intézet és jól kifejlett iparral bír.

²⁾ Welsh Hay, Brecknok grófságban falu 2000 lakossal.

a londoni St. Andrews egyetemen orvos- és sebésztudorrá, mely czimére büszke is volt és ezentúl sohasem írta nevét máskép, mint J. B. DAVIS Dr. med. Esq ¹⁾.

Ezután Hanleyban telepedett meg, egyuttal Stoke-upon Trent helység községorvosává lett és itt élt élete végeig, mint e városban és annak környékén legkeresettebb gyakorló orvos.

DAVIS náromszor nősült volt meg. Első nejéről mitsem tudhattam meg. Második neje JANE MOORHOUSE, egy igen gazdag yorki családból származott, igen mivelt nő volt és férjének, kit forrón szeretett, meglehetősen vagyont hozott, mi által lehetővé tette, hogy tudományos tevékenységét kiterjedtebben, szélesebb alapon folytathassa, másrésről e házasság összeköttetésbe hozta sógora, MR. MASTHEW MOORHOUSE-val, ki igen vagyonos dél-ausztráliai, Adelaideben lakó telepítvényes és jó hirnevű anthropolog volt.

Halála előtt egy évvel harmadszor ismét megnősült DAVIS 79 éves korában; e nejéről csak annyit tudunk, hogy fiatal német nő ³⁾, kit legbensőbb barátai sem ismertek. Ezen harmadik házasságát rosszalották barátai s valóban egyedül ez az oka, hogy DAVIS számtalan följegyzése és tudományos hagyatéka, mint később látható lesz (28. lap), elveszett.

DAVIS gyermekeivel nem volt szerencsés. Két fia volt első házasságából; egyik mint elmebeteg halt meg, a másik nagyobb reményekre jogosított és a Pottery kerületben, hol Hanley is fekszik, mint igen keresett gyakorló orvos és különösen ügyes sebész, szerencsését megalapítani látszott; nemsokára azonban vétkes könnyelmű életmódja miatt állását el kellett hagynia. Ez időtől kezdve teljesen elzüllött;

¹⁾ Az Esquire czim angol törvény szerint csak Anglia valamely egyetemén felavatott tudorokat illeti meg.

²⁾ DAVIS harmadszori nősülését 1878. szept. 5-én hozzám intézett levelében a következő szavakkal tudatta: „I had the tall misfortune, that my second dear wife, Jane, in November died, and I have now married again, for the third time, and I am now hoping that life may be spared to me, to enjoy with my third wife, my dear Emma.

sem ismerősei, sem barátai, sem a mélyen sujtott apa többé róla hirt nem hallott.

Ez DAVIS rövid élettörténete. Hogy azonban, mint egyszerű, vidéki városban élő gyakorló orvos, ki e mellett a községorvosi teendőket is végezte, miként küzdötte fel magát egy elsőrangú craniolog jól megérdemlett és halhatatlan hírnevére, azt megfejtani a következők feladata.

3. §.

Már korán mutatkozott DAVIS-ban az érdeklődés idegen népfajok iránt, a vágy ezek sajátságaival közvetetlen tanulmányozás útján megismerkedni.

A véletlen, midőn a sebészi tanfolyamot elvégezte, már 19 éves korában kedvező alkalmat szolgáltatott neki, mely ezen érdeklődésének gazdag tápot nyújthatott.

E mozzanatot voltaképen életleírásánál kellett volna említenem, de minthogy tudományos fejlődésére befolyással volt, legyen szabad itt felhoznom.

Egy nagyobb hajó, mely az éjszaki tengerre czápa-vadászatra volt menendő, sebészt keresett ez utra. DAVIS kapva kapott ez alkalmon és elfogadtatott. Ezen, aránylag rövid utazása alatt, a komoly irányú ifjú látköre erősen szélesbedett, tapasztalatai nevezetesen gyarapodtak, s a mi érdeklődésének főtárgyát illeti, alkalma nyílt Európa éjszaki partjainak és szigeteinek lakóit bár még gyakorlatlan, de élesen látó szemmel tanulmányozni. Ezen útjának tudományos eredménye még nem lehetett, de hathatósan előmozdította szeretetét az anthropológia iránt.

Csak jóval később, évtizedek múltán nyert impulsust azon irány követésére, melynek később úttörője lett. Midőn 20 éves orvosi gyakorlata után Londonban az egyetemi tanfolyamot látogatta, SIR JOSHUA BROOKES, boncztanár, kinek előadásait nagy előszeretettel látogatta, hallgatóinak több ízben mutatott ásatag, praehistorikus és érdekes fajkoponyákat. DAVIS, a ki előszeretetének az anthropologia iránt, egyhangu és fárasztó működése körében, a világtól távoli tartózkodási helyén eleget nem tehetett, rendkívüli

érdeklődéssel fogadta e néhány koponyát s megfogamzott lelkében az elhatározás, hogy tudományszomját e téren elégíti ki.

Ujabb tápot nyert ezen elhatározás, midőn barátjának SIR WILLIAM LAWRENCE-nek, ki BLUMENBACH és PRICHARD iskolájának volt lelkesült követője, klasszikus könyvét: „Lectures on comparativ Anatomy, Physiology and natural history of man“ olvasta; midőn csak elmélkedés közben minden tényleges észlelet nélkül kételyei támadtak az iránt, helyes-e az emberi nemet, mint egy egységes egészet fogni fel?

Élénk vágya támadt közvetlen vizsgálatok által megismerni az egyes népfajokat jellemző physikai sajátságokat.

Állása, családja és körülményei által egy helyhez kötve hosszabb utazásra nem is gondolhatott, s így a kutatás ezen módja el volt zárva előtte; ekkor visszaemlékezett a mély érdeklődésre, melyet a BROOKES által mutatott koponyák keltettek benne; vágya alakot nyert, szilárdná lett benne az elhatározás, ilyen koponyákat rendszeresen gyűjteni és tanulmányozni.

Végképen döntő e tekintetben, mint ezt „Thesaurus craniorum“ című híres műve előszavában maga mondja, egy barátjával folytatott beszélgetése volt, melynek tárgyát a craniologia képezte, melynek folyamán megállapította azon nagyjelentőségű vizsgálati eljárást, melyet később kizárólag követett, t. i. a koponya alakviszonyainak részletes és pontos méretek által való meghatározását és feltüntetését.

E módszer, melynek kimerítő leírását „Crania britannica“ című művében adta, mai napig, némi módosításokkal, széles körű alkalmazásban van.

4. §.

DAVIS belátta, hogy a tudományos craniologia hasznos műveléséhez nagyszámú és a legkülönbözőbb eredetű koponyákra van szüksége s Albion valódi fiaként fogott egy nagyszabású craniologiai gyűjtemény megalapításához. Sem fáradságot, sem pénzáldozatot nem kimélt, hogy az élő

fajok és praehistorikus ősemberek csontvázait vagy legalább koponyáit megszerezze; mert DAVIS éleselméjűleg belátta, hogy mindkettőnek összehasonlítása különösen fontos a craniológiára, valamint hogy egy rendszeres koponyagyűjteményben nem hiányozhatnak sem a mesterségesen eltorzított, sem a kórfolyamatok által eltorzult koponyák.

Bár már korábban szerzett DAVIS kisebb gyűjteményt, ezen időtájra, ugymint 1845-re esik a csontvázak, koponyák és régiségek fáradhatatlan gyűjtésének kezdete, melyet élete végeig folytatott és melynek kedvéért sűrű levelezésben állott úgy barátaival, mint az utazókkal és főleg idegen országok gyűjtőivel.

Gyűjteményeit falusi lakhelyén, Palmall nevű birtokán, háza legszebb termeiben állította fel s a lehető legnagyobb gonddal, a legminutiosusabb pontossággal rendezte be.

Gyűjteményeiről kimerítő és mintaszerű leltárt vezetett, melyben minden egyes tárgyra vonatkozólag fel volt jegyezve, honnan, kitől és mily körülmények közt szerezte; melyek a jellemző, fő ismertető jelei, a főbb méretek, valamint tudományos megjegyzései, s a mennyiben a talált eredmények megengedték, az ezekből vont következtetések és elméletek.

A koponyagyűjtemények közül, melyeket megszerzett, ki kell emelni JOSHUA BROOKES-ét Londonban, kinek gyűjteményében volt több történelmi nevezetességű koponya is, a melyeket csak annak halála után vásárolt meg idegen kezekből; meg kell továbbá említenünk a híres phrenolog JAMES DEVILLE-nek 1861-ben megszerzett koponyagyűjteményét, végül VAN LIDTH DE JEUDE, utrechti tanár gyűjteményét.

Az első idegen földrésről való koponya, melyhez jutott, két dél-ausztráliai benszülötté volt, ezeket az Adelaideben lakó MOORHOUSE-tól, később sógorától kapta. E két koponya értékét és nevezetességét emelte azon körülmény, hogy sajtószzerű módon ivóedényekké voltak átalakítva és mint ilyenek soká használatban állottak.

Az átalakítás olyképen történt, hogy a nyílások kagylótöredékekkel és eucalyptus gyantával be voltak tapasztva,

ezenkívül körülfontva egy dél-ausztráliai fűnemből készült kötéllel úgy, hogy csak a nyakszirtlik maradt szabadon s szolgált az ivóedények nyílásául.

Ezen úgy ethnographiai, mint craniológiai szempontból érdekes küldeményt követte egy a maori törzsből származó férfi és nő koponyája, majd a legkülönbözőbb koponyák érkeztek egész haláláig a legkülönbözőbb és Európától igen messze eső vidékekről is.

Ennek daczára eme ajándékba kapott koponyák aránylag csak egy kis részét képezték ama nagy koponyagyűjteménynek, a melynek beszerzésére fordította DAVIS mind jelentékeny keresetét, mely gyakorló orvosi állásával járt, mind alább említendő műveinek busás jövedelmét és részben második nejének, JANE MOORHOUSE-nek nem jelentéktelen hozományát, ki nemeslelkű, fölvilágosult asszony léteére tökéletesen DAVIS-nak szentelte magát és boldog volt, hogy oldala mellett észrevétlenül élhetett.

A gyűjtemény közvetlenül DAVIS halála előtt több mint 1700 koponyából állott; képviselve voltak úgy a már kihalt, valamint a még élő fajok és nemzetek, első megjelenésüktől a legujabb korig.

Ezenkívül nagy számban tartalmazott e gyűjtemény mesterségesen, különféle készülékekkel eltorzított koponyákat, melynek például a makrocephalok, másrészt a varratok megcsontosodása, vagy egyéb kóros folyamatok következtében eltorzult vagy megváltozott koponya-alakokat, ezeken kívül számos koponya-öntvényt.

Voltak még a gyűjteményben nagy számmal más igen érdekes és értékes régiségek is.

Felemlítjük végre nagybecsű porcellán-tárgyakból álló gyűjteményét, mely iparághoz igen jól értett, mert a Potteries kerületben, hol Hanley fekszik, még Stokes-upon Trent, Longton, Laneed, Newcastl, Under-Lyme, Tunstall és Tamworth városokban is híres porcellángyárak vannak.

Miután már DAVIS széleskörű levelezései, később művei, valamint a tárgyak katalógusának kiadása által gyűjteményét világhírűvé tette, úgy Anglia, mint az egész művelt világ anthropológjai nagy számmal keresték fel falusi magá-

nyában, hogy múzeumát tanulmányozzák s tőle magától utmutatást nyerjenek.

Igy vergődött a Hanley név valóságos történeti nevezetességre, mert a bel- és külföldi tudósok mint valamely búcsúhelyet úgy látogatták.

5. §.

Minél inkább szaporodott a gyűjtemény, minél több lett benne a bővebb tanulmányozást és leírást érdemlő anyag, annál erősebben meggyökeredzett DAVIS lelkében az aggodalmas gondolat, hogy előhaladott kora miatt nem lesz már képes az itt fölhalmozott kincseket, különösen melyeket utolsó időben szerzett be, tudományosan értékesíteni és úgy feldolgozni, mint azt gyűjteménye egy részével már tette.

Bántotta a gondolat, hogy e nagy gyűjtemény, melyen annyi szeretettel és lelkiismeretes gondnal fáradozott, melyről tudta, hogy még számos rejtett kincset tartalmaz, halála után esetleg idegen, nem szakértő kezekbe kerül, szétforgácsolódik.

Arra gondolt tehát, hogy még életében átadja gyűjteményét oly tudományos intézetnek, melynek már neve biztosítékot nyújt arra nézve, hogy az ő szándéka szerint fog felhasználtatni; elhatározta egyszersmind, hogy, mint igaz angol hazafi, gyűjteményét honában helyezi el.

DAVIS tehát hosszabb megfontolás és némi belső küzdelem után érintkezésbe lépett a londoni Royal college of Surgeons tanácsával craniologiai és régészeti gyűjteménye eladása végett.

Ajánlatát a legnagyobb örömmel és köszönettel vették, s feltételeit minden részletükben szó nélkül elfogadták. Az agg tudós tehát egyrészt fájó szívvvel, másrészt azon megnyugtató gondolattal, hogy jó munkát végez, hogy fáradozása gyümölcsét a legjobb kezekbe helyezi, gyűjteményétől végképen megvált. Azt a fentnevezett híres tanintézetnek 1000 livre sterlingért (a mi pénzünkben 10,050 frt) adta el, mely összeg, tekintve a gyűjtemény tartalomgaz-

dagságát, vagy csak a beszerzési költségeket, igen csekélynek mondható.

A Royal college of Surgeons tanácsa elhatározta, hogy DAVIS gyűjteménye az ezen tanintézet tulajdonát képező nagyhirű múzeumba kebeleztessek be, mely halhatatlan megalapítója után „Hunterian Museum“ nevet visel, melyről elmondhatjuk, hogy hasonló nincs a világon ¹⁾.

Mivel ezen múzeum termei azonban ezen DAVIS-féle gyűjtemény elhelyezésére kicsinyeknek bizonyultak, az épülethez egy új szárnyat csatoltak a szükséges helyiségekkel. A gyűjtemény felügyelete pedig a Hunterian-múzeum jelenlegi felügyelőjére, a nagyhirű Dr. WILLIAMS HENRY FLOWER-re bízott, ki e tanintézetben az összehasonlító boncztan és élettan tanára.

E nagy gyűjtemény becsomagolása és átszállítása Palmall-ból Londonba 1880-ban, május havában kezdetett meg. Hogy ez mily hosszadalmas és fáradságos munka lehetett, kiderül azon körülményből, hogy éppen egy évbe került, míg minden tárgy rendeltetési helyére érkezett.

Sajátságos módon DAVIS 81 éves korában, éppen azon a napon halt meg, midőn gyűjteményének utolsó darabja a Hunterian-múzeumba szerencsésen megérkezett.

Saját szemeivel láthatta még, mikép csomagolják be szorgalommal összehordott kincsei közül a legutolsót, mikép viszik azt el csöndes falusi lakhelyéről, s azután elhunyt azon öntudattal, hogy hirneve örök időre fönmarad, nemcsak irodalmi művei, hanem gyűjteménye által is, a mely hiánytalanul, minden bűvárnak hozzáférhetően, az enyészet-től gondosan megóva, szakértő kezek által rendezve helyezett el a világ legelső múzeumában.

Ezen gyűjtemény által a Hunterian-múzeum egyuttal gazdagságra nézve a világon második anthropologiai gyűj-

¹⁾ E múzeum tölem is tartalmaz 60, az emberi központi idegrendszerre vonatkozó góresövi készítményt, melyet 1857-ben londoni tartózkodásom idejében, 160 livreért vettem meg tölem e múzeum számára. Készítményeim, mint Dr. W. H. FLOWER ezen múzeum örének 1884. aug. 26-án hozzám intézett leveléből örömmel értesültem, még mai napig is teljesen változatlan és ép állapotban vannak.

teménynyel gyarapodott, minthogy e tekintetben egyedül az örök emlékű BROCA PÁL által alapított párisi, kizárólag anthropologiai múzeum múlja felül.

6. §.

Ámbár DAVIS nevét már gyűjteménye is, különösen hazája határain belül, igen ismeretessé tette, tulajdonképeni nagy hirnevét, mint craniolog-ét, megjelent művei alapították meg.

Legelső munkája egy népszerű egészségtan volt ¹⁾, melyet 36 éves korában, tehát oly időben, midőn még nem foglalkozott későbbi szaktudományával tüzetesebben, irt meg. Ez egyedüli szorosan vett orvosi irányú műve.

Egyéb dolgozatainak tárgyát kizárólag az anthropologia és különösen a craniologia képezik.

Ezen 1836-tól 1875-ig megjelent művei, eltekintve rendkívüli belbecsüktől, már nagy számuk által is tiszteletet gerjesztenek s élénk képét mutatják az általa kifejtett bámulatra méltó és fáradhatatlan szorgalomnak.

Nagyobb művei önállóan, terjedelmesebb kötetekben; kisebb értekezései pedig a „Philosophical Transactions of the Royal Society of London“-ban, valamint más londoni szaklapokban jelentek meg; de gyakran találkozunk közleményeivel külföldi, szakába vágó híres folyóiratokban is, így az edinburghi, philadelphiai, kalkuttai, párisi, stockholmi, haarleemi, turini és braunschweigi anthropologiai, archeologiai és ethnologiai közlönyökben, mindig megfelelő nyelven írva.

Nagyobb művei közül, különösen három nagyszabásu magaslik ki úgy jelentőségöket, mint a közölt eredmények fontosságát tekintve, u. m.: „Crania Britannica“, „The-saurus craniorum“ és „On synostotic Crania“ címűek.

Ezekről minden nagyítás és túlzott magasztalás nélkül elmondhatjuk, hogy a classicitas bélyegét viselik és egy sokoldalú, mély kutató szellem termékei.

¹⁾ J. B. DAVIS. A popular Mannel of Health. — London, 1836.

E művekkel kell első sorban foglalkoznunk, ha DAVIS tudományos egyéniségét megismerni, fellépésének és működésének teljes jelentőségét megérteni akarjuk.

7. §.

Könnyen érthető, hogy, midőn DAVIS figyelmét az emberi fajok testi sajátságaira, keletkezésükre, őstörténelmükre fordította, érdeklődését első sorban az emberiség hatalmas összegének azon töredéke keltette fel, melynek maga is tagja volt, s melyhez, mint igaz hazafi, egész lelkével ragaszkodott.

Igy mindenek előtt azon kérdéssel foglalkozott behatóan, hogy honnan eredtek, mikép fejlődtek mai physikai állapotukra Nagy-Britannia néemzetei s minő testi tulajdonságokkal vannak azok manap felruházva. Hogy mily kedvvel s kitartással foglalkozott e kérdésekkel, mutatja kisebb értekezéseinek egész sora ¹⁾; de főkép legelső nagyobb műve, mely 1865-ben Londonban „*Crania Britannica*“ cím alatt jelent meg ²⁾, s mely tartalmának gazdagsága és jelessége által a tudós világ körében rendkívüli föltűnést keltett.

DAVIS 1852-ben határozta el, hogy a már tekintélyesen fölszaporodott gyűjteményét tudományosan értéke-

---

¹⁾ J. B. DAVIS. On the forms of the Crania of Ancient Britons. British Association Report. London, 1854. — Part. II. 127. lap. — *Ugyanaz*: On the forms of the Crania of Ancient Romans. Ugyanott 1855. — Part. I. 142. lap. — *Ugyanaz*: On the forms of the crania of the Anglo-Saxons. Ugyanott. 1856. — Part. II. 108. lap. — *Ugyanaz*: On the Crania of the Ancient Britons, with remarks on the people themselves. „Proceeding of the Academy of Natural sciences of Philadelphia“-ban. Philadelphia, 1857. 40. lap. — *Ugyanaz*: Observations upon sixteen ancient human skulls found in the excavations made on Kirk-Hill St.-Andreas. „New Philosophical Journal of Edinburgh.“ Edinburgh, 1861. — Volume XIV. 191. lap.

²⁾ J. B. DAVIS. *Crania Britannica*, Delineations and Descriptions of the Skulls of the aboriginal and early inhabitants of the British Island: with Notices of their other remains. II. Volum. London, 1865. in folio.

síti. Első sorban a nagy szám- és változatosságban képviselt kelta-koponyákról akart részletes, kimerítő művet írni.

Még ugyanazon évben közzé tette „Crania Celtica“ cím alatt művének tervét; de alig jutott ez barátai és egyes angol szaktudósok kezébe, minden oldalról, s többek közt az akkori nagyhirű boncztanár és craniolog, Dr. DANIEL WILSON részéről, azon határozott tanácsot és felszólítást kapta, hogy adja föl e szűkebb körű munka tervét, s fogjon inkább egy nagyobb szabású, nemcsak a keltákat, hanem Nagy-Britannia összes jelenkori lakosait, valamint az ezekre beolvadásuk által befolyással volt népeket keretébe foglaló mű megírásához; vagyis a „Crania celtica“ helyett írjon „Crania Britannica“ című munkát. Egyidejűleg épp oly hivatott, mint mély tudományú munkatársa akadt Dr. JOHN THURNAM ugyancsak yorki születésű tudós személyében, ki a Royal Society részéről már előbb azon megbízást kapta, hogy az angol nép őskori s ethnologiai viszonyait tanulmányozza s foglalja egy terjedelmes munka keretébe. Midőn THURNAM-nak értésére esett, hogy DAVIS hasonírányú vizsgálatokkal foglalkozik s egy nagyobb művet szándékozik ez irányban létesíteni, ajánlkozott munkatársnak.

DAVIS örömmel fogadta a már akkor nagyhirű tudós ajánlatát, csak azt kötötte ki, hogy az általa már megállapított és kidolgozott terven ne változtassanak, másrésről az általa megállapított koponyamérési eljárás tartassék meg mindenütt.

THURNAM, miután meggyőződött DAVIS mérési módszerének jelességéről, a feltételeket készséggel elfogadta.

E közreműködés lényegesen előmozdította a művet minden részében, mint ezt maga DAVIS írja a munka előszavában; minthogy THURNAM fontos adatokkal szolgált a mű történeti, ethnologiai, geologiai és paleontologiai részeihez, míg a mű megírásához szükséges egyéb dolgokat, így a koponya- és czomb-csontméréseket DAVIS vállalta magára.

Ily módon már négy év múlva, 1856-ban teljesen készen adhatták át a művet a nyilvánosságnak, mely idő, tekintve a munka nagyszabású voltát, felette csekélynek mondható.

DAVIS ezen idő alatt a legnagyobb szorgalommal és kitartással dolgozott, s mert kiterjedett orvosi gyakorlata nappalai legnagyobb részét igénybe vette, álmát rabolta meg, sőt gyakran egész éjjelen át dolgozott íróasztalánál, koponyái között.

Hogy pedig a munka tartalmához méltóan, lehetőleg tökéletes és megnyerő alakban jelenhessék meg, nem kimélt semmi költséget, feláldozta e célra gyakorlatának összes jövedelmét, sőt az őt forrón szerető második nejének, MOORHOUSE JANE-nak belegyezésével, ennek jelentékeny hozományát is.

A munka VIKTORIA angol királynőnek van ajánlva és két kötetben, nagy negyedréthben jelent meg.

Legyen szabad most röviden felsorolni tartalmát fejezetek szerint.

Az első kötet 253 lapra terjed és az utolsó lapon FRIEDRICH BLUMENBACH és SAMUEL GEORG MORTON érem-alakú arcképeivel van díszítve.

Az előszóban művének célja-, feladata- és keletkezésére vonatkozó adatokról szól; megemlíti, hogy műve megírásánál SAMUEL GEORGE MORTON „Crania Americana” című nagy munkája lebegett szemei előtt ¹⁾.

¹⁾ S. G. MORTON. *Crania Americana*; or, a comparativ view of the skulls of various aboriginal nations of North and South America etc. Philadelphia. 1839. E művet magam is előszeretettel használtam e két munkám megírásánál: LENHOSSÉK JÓZSEF: A mesterségesen eltorzított koponyákról. Budapest, 1870., mely munka megjelent francia és német fordításban is. — LENHOSSÉK JÓZSEF: A szeged-öthalmi ásatásokról, különösen az ott fölfedezett ősmagyar, órómai és kelta sírokban talált csontvázokról, továbbá egy ugyanott talált sphenoccephal és katarrhin hyperchamaecephal koponyáról, végre egy Ó-Szőnyön kiásott, mesterségesen eltorzított makrocephal koponyáról. Budapest, 1878. E munka németül, úgy szövegben, mint táblákban tetemesen bővítve, a következő cím alatt jelent meg: „Die Ausgrabungen zu Szeged-Öthalom in Ungarn, nahmentlich die in den dortigen Uhr-magyarischen, alt-römischen und keltischen Gräbern aufgefundenen Skelete, darunter ein Sphenoccephaler und Katarrhiner hyperchamaecephaler Schädel, ferner ein dritter und vierter künstlich verbildeter Makrocephaler Schädel aus Ó-Szőny und Pancsova in Ungarn.” Budapest, 1884. Wien, 1886.

Ezen kötet 9 különálló egészet képező fejezetre van beosztva.

Az 1. fejezetben a koponyatan, craniologia, van általánosságban méltatva, valamint az erre vonatkozó művek éleselmjűleg, de igazságosan megbíráva.

A 2. fejezetben áttér DAVIS a történelem terére és felsorolja azon nézeteket, melyek a tudomány akkori állása szerint a germánok, teutonok, kelták, skótok, írlandiak és angolok eredete- és keletkezésére nézve fennállottak.

A 3. fejezet az emberi koponya rövid leírását tartalmazza, különös tekintettel azon eltérő sajátságokra, melyek a különböző népfajokat jellemzik és egymástól megkülönböztetik.

A 4. fejezetben a koponya mesterséges eltorzításáról szól, nevezetesen a már HIPPOKRATES által leírt makrocephal eltorzításról, továbbá a Franciaországban még mai napon is szokásban levő „déformation toulousaine“-ről, végre a JOHN THURNAM által fölfedezett és leírt posthum eltorzulásról, mely ősrégi, ásatag koponyákon észlelhető s mely az előbbiektől eltérőleg nem emberi kezek által idéztetik elő, hanem azon erős és tartós nyomásnak következménye, melyet eme koponyák az idők hosszú során át a felettük levő földrétegek részéről szenvednek.

Az eltorzítás e három neme illusztrálva van fél nagyságú, az angol művészetnek díszére való fametszetekkel.

Az 5. fejezet, melyet kizárólag THURNAM írt, Nagy-Britannia historiai népisméjét tárja elénk, melyet számos geológiai, palaeontologia és más adat egészít ki. THURNAM e fejezetben főleg azt igyekszik bebizonyítani, hogy Anglia első lakosai sem turániak, sem áriaiak, sem iberiaiak nem voltak, mint azt több oldalról felvették, hanem kelták. Fejtegetéseiben fokról-fokra követi ezen őslalókat és végül behatóan foglalkozik Nagy-Britannia lakóival a római uralom idején, leírva részletesen ezek szokásait, erkölceit, ruházatát, fegyvereit, művészetét stb.

A 6. fejezetben újra DAVIS veszi át a tollat; e fejezet az előbbeninek mintegy folytatását képezi, a mennyiben röviden vázolja és jellemzi a britt szigetek lakosait és ezek

letelepedését a rómaiak idejétől napjainkig; leírja azon idegen népelemeket, melyek beolvadásuk által befolyással voltak a mai angol nép keletkezésére. Vizsgálatai eredményét abban foglalja össze: „hogyan Anglia jelenlegi lakossága lényegileg két népfaj, a kelták és teutonok összevegyüléséből származik; bármily szoros lett legyen ezen összevegyülés, még ma is milliókra megy azok száma, kik e két népfaj közvetlen utódai gyanánt felismerhetők“.

A 7. fejezet tüzetesen tárgyalja Anglia egyes részeinek lakosait földrajzi kiterjedésük szerint, különös tekintettel eredetükre, viszonyukra az őslakókhoz; feltünteti, hogy hol találhatók külön-külön a kelták és teutonok közvetlen utódai, hol keresendők azon népfajok nyomai, melyek, mint pl. a skandináviak csak később telepedtek le Angliában és keveredtek össze ennek lakosságával.

A 8. fejezetben részletesen közli DAVIS a koponyaméréseknél követett eljárást; leírja Dr. BUSK craniometerjén alapuló készülékét, mely az eljárást lényegesen megkönnyíti; a készülék rajza is mellékelve van a szövegben $\frac{1}{4}$ nagyságban.

Ezen fejezetben vannak összeállítva azon felette érdekes eredmények, melyeket DAVIS a rendelkezésére álló angol koponyák ürterének meghatározása által nyert; e meghatározások a calaisi partokról származó finom homok segítségével történtek.

Végül a 9-ik fejezetben összefoglalja a főbb történelmi, ethnologiai és craniologiai eredményeket, melyekre THURNAM-mal egyetértőleg jutott.

Legyen szabad ezek közül csak ama nagyfontosságút felemlíteni, miszerint DAVIS bebizonyította, hogy az angol koponyák ürtere — a mely tudvalevőleg az agy nagyságának felel meg — a rómaiakkal való összekeveredés folytán tetemesen megnagyobbodott, sőt, hogy a műveltséggel lépést tartva, napjainkig fokozatosan növekedett.

Felemlítjük itt, hogy az első kötethez 8 tábla van mellékelve, a melyek nem kevesebb, mint 6140 méretet tartalmaznak. E méretek alapját 144 britt őslakos, 51 római időbeli britann, 61 anglo-saxon, 3 angolországi óskan-

dinav és végül az összehasonlítás kedvéért 46 svédországi és dán őslakos koponyája és czombesontjai képezik ¹⁾).

A II. kötethez a legremekebb könyvatos ábrák vannak mellékelve, melyek a híres G. H. FOND rajzai után W. WEST intézetében készítettek Londonban, melyekkel egy sorba legfőlebb csak ARMIN QUATREFAGES DE BREAN és ERNEST HAMY craniologiai művének rajzait állíthatjuk ²⁾); újabb időben természetesen a phototypia oly tökéletes képeket nyújt, minőket emberi kéz előállítani nem képes, melyekkel tehát a régebbi munkák a versenyt ki nem állhatják ³⁾).

A II. kötet említett ábrái a következők: természetes nagyságban 2 ó-hyberiai, 1 ó-orcadiai, 2 ó-caledoniai, 29 ősbritt, 9 római uralombeli britt, végre 3 őskandináv koponya, mindegyik állkapcsával együtt arczélben, némelyek ezenkívül a norma basilaris vagy frontalisban, némelyeknek állkapcsa pedig felülről tekintve különösen is föl van tüntetve.

Három táblán archaeologiai tárgyak vannak természetes nagyságban, u. m. diszitmények, melyeket egy ősbritt csontvázsal találtak; fegyverek, diszitmények és egy kard, mely utóbbi tárgyak egy anglo-saxon csontvázsal találtattak. Az ábrák magyarázata a felfedezésre vonatkozó érdekes adatokat és több méretet tartalmaz.

Meg kell még említeni, hogy a szövegben is számos fametszet van; így $\frac{1}{4}$ nagyságban igen sok koponya arczélben vagy homloki, tetői, nyakszirti, vagy végül alapi oldaláról tekintve, továbbá 16 kősir rajza, melyek közül

¹⁾ A táblázatokban elő vannak sorolva a lakhelyek, a kor, a koponya ürtartalma, kerülete, a koponyaív hossza, a homlok-, fal- és nyakszirtesont hossza, a csecsnyujtványok közti szélesség, a koponya hossza és szélessége, a homlok-, fal- és nyakszirtesont szélessége, a koponya magassága, a homlok-, fal- és nyakszirtesont magassága, az arcz magassága és szélessége, hossz-magassági és magasság-szélességi indexe a koponyáknak, és végül a czombesontnak, ha megvolt, hossza.

²⁾ A. QUATREFAGES et E. HAMY. *Crania ethnica, les crânes des races humaines*. Paris, 1876—77., első füzet.

³⁾ Ennek igazolására bátor vagyok utalni fennebb (15. lap) említett két művemre, különösen az utóbbihoz mellékelt phototypiai táblákra.

5-ben a csontvázak ülő helyzetben találtattak, ezután egy ós-britann, tölgyfából készült földalatti sir, valamint 4 ós temető és 3 sarcophag rajza, végre 8 helyrajz a felfedezett sirmezőkről.

E műnek, eltekintve nagy belbecsétől, főleg az kölcsönöz nagy jelentőséget, hogy első kísérlet egy nemzet keletkezésének kérdését nemcsak történelmi kutatások, nyelvelmékek, hagyományok és régészeti leletek alapján fejteni meg, hanem egyszersmind tekintetbe véve a jelen nemzedék testi sajátságait, nevezetesen koponya-alkatát és ezt őseik ásatag csontvázával hasonlítva össze.

DAVIS kezdeményezése által a kutató észnek a bűvarkodás egy új irányát tárta fel, a történelmi kutatásnak egy hatalmas segédeszközét mutatta meg, midőn először alkalmazta a gyakorlatban azt, mit e század legnagyobb szellemeinek egyike HUMBOLDT SÁNDOR egy rövid megjegyzésben így fejez ki: „a nyelvnek sem rokonsága, sem különbözőése nem képes megoldani a népek származásának nagy problémáját, de igenis a testalkat“¹⁾. Ugyanerről szól HORVÁTH MIHÁLY, nagy történetírónk, midőn mondja: „Népek eredeténél szükséges a physiologiai, vagyis a testalkati elemeket s idomokat is figyelembe venni, melyek bizonyára tartósabbak a nyelveknél. A nyelvet többféle külbefolyás könnyen megváltoztathatja: az csak az idő dolga; de nem a testalkatot. Idegenek jöhetnek valamely nép közé, azt meghódíthatják, kifejthetik nyelvét, megváltoztathatják nevét, a nélkül, hogy annak testi jellegeit megváltoztathatnák“.²⁾ DAVIS azonban nézetében nem volt egyoldalú, átlátta, hogy a népek physikai sajátságaiból csak akkor vonhatunk biztos következtetéseket, ha ezeket történeti és nyelvészeti adatok támogatják, vagy más szóval, nem becsülte túl szaktudományának jelentőségét. Tényleg ha a tudósok ez irányban eredménydús működést akarnak

¹⁾ A. v. HUMBOLDT et A. BONPLAND. Voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent. Paris, 1812. I. köt. 496. lap.

²⁾ HORVÁTH MIHÁLY. Magyarország története. Új dolgozatok 2. bővített kiadása. 8 kötet. Pest, 1871–72. I. köt. 20. lap.

kifejteni, szükséges, hogy azon tényeket is figyelembe vegyék, melyeket a történeten kívül a nyelvészet is nyújt. Így a finn-ugor s a magyar népfajnak legelőször HUNFALVY PÁL által nyelvhagyományok alapján kimutatott rokonsága volt az, mely engem arra indított, hogy a VIRCHOW RUDOLF által közzétett finn-koponyákon eszközölt méreteket tüzetesen átvizsgáljam, melynek eredményeként fajunk s a finn népfaj között craniológiai szempontból is feltűnő hasonlóságot mutathattam ki ¹⁾.

DAVIS-nak angol classicus nyelven írt műve mindenütt világos és szellemes, fűszerezve úgy a régi classicusokból, mint az újabb költőkből vett idézetekkel és közmondásokkal; a használt irodalmi művek mind pontosan fel vannak említve, úgy teljes címük, mint a kiadás és lapszám kitételével, úgy; hogy az irodalomban teljesen járatos tudóst is bámulatra kelti és csak kevés hasonirányú, újabbkori munka van, mely vele e tekintetben egy színvonalon áll, mint p. HENRY R. SCHOOLCRAFT-, SAMUEL GEORG MORTON-, ALEXANDER HUMBOLDT-, ARMAND QUATREFAGES- és ERNEST HAMY-é, de felül egy sem mulja azt.

Csak azt sajnálhatjuk, hogy méréseinél az általánosan elfogadott francia mérték helyett az angolt használja, de e miatt sem érheti szemrehányás, mert DAVIS az átszámítás kulcsát mellékeli ²⁾, bár ez az érdeklődő olvasó fáradságát veszi igénybe.

8. §.

Terjedelemre nézve DAVIS művei között második helyen azon nagyszabású és jelentőségteljes munka áll, melynek főrésze 1867-ben e cím alatt: „*Thesaurus Cranium*“, kiegészítő része pedig 1875-ben „*Supplement to*

¹⁾ HUNFALVY P. Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. 387 lap. — LENHOSSEK J. A szeged-öthalmi ásatásokról e. m. 97 lap. — *Ugyanaz*: Az emberi koponyaisme. Budapest, 1875. — 67 lap.

²⁾ J. B. DAVIS. *Crania Britannica*, e. m. Volum. I. 223. lap. — * alatt jegyzetben.

the *Thesaurus craniorum*“ czímmel jelent meg Londonban¹⁾.

E művét szerző a hála legmelegebb hangján ajánlja barátainak, pártfogóinak és mindazoknak, kik gyűjteményét akár közvetlenül gazdagították, akár bármi módon elősegítették keletkezését.

E munka, mely úgy az őskor, mint a jelenkorban Európában és Európán kívül, az egész világon lakó nemzetek koponyáira kiterjeszkedik, melyekről DAVIS már előbb, valamint utóbb jeles értekezéseket tett közzé²⁾, messze túlhaladja czímét, az egyszerű „Catalogus“-ét. DAVIS ugyanis nemcsak egyszerűen felsorolja e műben koponyáit, hanem részletes, a főbb tulajdonságokat teljesen kimerítő leírást is közöl rólok, összeállítja az általános eredményeket, melyek e koponyák vizsgálatából levonhatók.

A főkötetben 1474 koponyát találunk leírva, — ily nagy volt ugyanis a gyűjtemény 1867-ben, midőn a munka napvilágot látott; a mellékkötetben ismét 326 új koponya van jellegezve és ismertetve, úgy hogy a leirt koponyák összes száma 1800-ra megy.

Nem lesz talán érdektelen, ha feltüntetem, micsoda beosztást követ DAVIS koponyái felsorolásában. Épp úgy, mint JOHANN FRIEDRICH BLUMENBACH „Decas craniorum“

¹⁾ J. B. DAVIS. „Thesaurus Craniorum.“ Catalogue of the skulls of the various Races of Man. London, 1867., és ennek függeléke: Supplement to Thesaurus Craniorum. Catalogue of the skulls of the various Races of Man. London, 1875.

²⁾ J. B. DAVIS. The Skulls of the Inhabitants of the Caroline-Irlands. Anthropological Review. London, 1865. Volum. II. 108. lap. *Ugyanaz.* On the peculiar Crania of the Inhabitants of certain groups of Island of the Weastern-Pacific. Naturs Verhandl. van der Hollands Maathshap der Wettenshap te Haarlem. Haarlem. 1865. Volum. XII. — *Ugyanaz.* On the Ethnologic of India. Asiatic Society of Bengal. Broceeding. Calcutta. 1867. 121. lap. — *Ugyanaz.* Description of the Skeleton of an Aino woman and of three Skulls of men of the Same race. Memoire of the Anthropological Society. London. 1870. Volum. III. 4—36. lap. — *Ugyanaz.* Account of the Skulls of a Ghiliak, ugyanott 366. lap. — *Ugyanaz.* Oceanic Races, their hair and other peculiarities and the value of Skulls in the Classification of man.

czímű világhírű munkáiban tette ¹⁾, ő is földrajzi alapon állítja azokat össze; még pedig először az európai, azután az ázsiai, afrikai, amerikai, ausztráliai és végre a polynesiái koponyákat tárgyalja.

DAVIS e művében a legkisebb részletekig hű maradt azon leírási modorhoz, melyet első legnagyobb művében a „Crania Britannica“-ban követett; az adatok sorrendje is ugyanaz.

Először találjuk a koponya nemét és korát, ha ez meg volt határozható, azután az ajándékozónak vagy annak, kitől azt megszerezte, nevét, majd a koponyák méretei vannak felsorolva ugyanazon módon, mint ezt a „Crania britannica“ című nagy munkájában találjuk, csak hogy a netán jelen volt alsó és felső végtagok méretei is mellékelve vannak.

Most következik a koponyának rövid, tartalmas craniológiai jellemzése, mely a későbbi, a tudomány ezen ágával foglalkozóknak méltán szolgált példányképül; végre mindezekhez szellemes általánosabb érdekű megjegyzések vannak csatolva.

Nagy szolgálatot tett a buvároknak az által is, hogy minden egyes koponya-alakra és fajra nézve lehetőleg kimerítően felsorolja az illető irodalmat.

A két kötet végéhez csatolt táblákon a koponyák részletes méreteit találjuk fajok szerint összeállítva.

Mint akkori ujtás egy átnézeti tábla is van mellékelve, melyen úgy mint ugyanazon időben HERMANN

Anthropological Review. London, 1870. Volum. VIII. 183. lap. — *Ugyanaz.* The Kalmuks. Ugyanott Vol. VIII. 196. lap. — *Ugyanaz.* A few notes upon the hair and Some other peculiarities of Oceanic Races. London, 1873. Journal of the Anthropological Institut of London. Vol. III. 95. lap. — *Ugyanaz.* On the Osteology and peculiarities of the Tasmanians. Natursk. Verhandl. van der Hollands Maatshap der Wettenshap te Haarlem. Haarlem, 1874. Vol. XXX.

¹⁾ J. F. BLUMENBACH. Decas collectionis suae craniorum diversarum gentium illustrata. Göttingae és a következő ezen című decades.

WELCKER tette ¹⁾, a főbb méretek középszámai vannak összeállítva.

Összehasonlítás kedvéért S. G. MORTON, S. A. MEIGS, G. M. HUMPHRY és még mások munkáiból felsorol hasonló méreteket. Végül a főkötetben tizenkét, tulajdonát képező csontvázon, a kiegészítő kötetben pedig a göttingai BLUMENBACH-féle gyűjtemény tíz csontvázán eszközölt mérések eredményeit közli.

Mint előbbi nagy művében, úgy itt is a szöveg között számos fametszetet találunk; ezek egy részében azon ábrákat ismerhetjük fel, a melyeket már amabban láttunk, jórésztük azonban egészen új, s ez utóbbiak sem maradnak el az előbbiektől mögött kivétel tekintetében.

A legszebb és legérdekesebb ábrák közé tartoznak az ausztráliai Dayak koponyák rajzai; e koponyák sajátos módon vannak conserválva és hordásra szánt köteléssel ellátva.

Az említett koponyák ábrái egyrésze természetes, másrésze $\frac{1}{4}$ nagyságban van feltüntetve; még pedig háromféle, sőt némelyik négyféle felvételben is.

A kiegészítő kötet végén két nagyobb táblát találunk, melyeken két ausztráliai nőcsontváz $\frac{1}{5}$ nagyságú rajza látható.

Felemlítjük még, hogy a munkának nemcsak külalakja mutatja az angol könyvek szokásos mintaszerűségét, hanem tartalma a genialis megjegyzések és érdekes változatosságnál fogva, száraz címével kellemes ellentétben áll.

E művet pontosság és lelkiismeretesség tekintetében, különösen a hol az egyes koponyák eredetiségét kell kimutatni, valamint rendszeres tudományos beosztás szempontjából, mintaszerűnek kell mondanunk.

Óriási munka eredménye, mit eléggé mutat a felsorolt 44,364 koponya- és csontvázméret, mely méretekből különben úgy látszik második neje JANE MOORHOUSE is, kit igen gyakran említ, segítségére volt.

¹⁾ WELCKER H. Kraniologische Mittheilungen. Archiv für Anthropologie von ALEXANDER ECKER und LUDWIG LINDENSCHMIDT Braunschweig, 1866. I. füzet, 154. lap.

E nagy szám mutatja, milyen gazdag magán gyűjteménnyel rendelkezett DAVIS, mely, mint már említve volt, 1875-ben 1475, halála előtt pedig több mint 1700 kiváló, természetes koponyát tartalmazott, ide nem számítva azon koponyákat, melyeknek töredékeit vagy másolatát bírta.

E műnél is csak azt sajnálhatjuk, hogy, mint a „Crania Britannica“ című munkájában, mindenütt az angol mértéket használta DAVIS; csak a kiegészítő kötetben találjuk az angol méretek mellett a francziát is; továbbá bizonyos gyakorlatot kíván a csak betűkkel jelölt méreteket megérteni, melyek jelentőségét csak az előszóban mondja meg¹⁾.

9. §.

DAVIS harmadik nagyobb műve, mely az „*On Synostotic Crania*“ címet viseli, 1865-ben jelent meg Haarlemben²⁾.

Megjelenése idejét illetőleg tehát az előbbi munka előtt kellett volna emlitenem; de ide azért teszem, mert a tárgy, melylyel foglalkozik, nem olyan általános, kiterjedt, mint az előbbieké, s már terjedelme sem közelíti meg amazokét.

Míg a tárgyalt két nagyobb művében DAVIS az ethnologia azon mellékágával, melyet fajok boncztanának nevezünk, foglalkozik; addig itt, nem tekintve a koponya faji eredetét, azon koponyák eltorzulását és szabálytalanságait tárgyalja, melyek a csontvarratok időelőtti összenövése, az ugynevezett synostosis által jöttek létre, s e körülményt méltán nevezi DAVIS a craniologia egyik legfontosabb pontjának.

A három mesterséges koponyatorzulásról, u. m. a macrocephaliáról, a toulousi vagy francia, valamint a posthum koponya deformatoról nem szól, mivel már „Crania

¹⁾ J. B. DAVIS. Thesaurus Craniorum. XIV. lap.

²⁾ J. B. DAVIS. On synostotic. Crania among aboriginal Races of Man. Haarlem, 1865. Negyedréttben. Ezen önálló munka előbb már megjelent a következő folyóiratban: Natursk. Verhandl. van der Hollands Maathshap der Wetenschap te Haarlem. Volum. XXVI.

Britannica“ című művében, mind korábban, mind később megjelent értekezéseiben ezekről bővebben értekezett¹⁾, és ez eltorzulások synostosis által nem idéztetnek elő.

Ezen műve, bár minden synostosis által keletkezett koponyaeltorzulást keretébe foglal, mégis különösen a scaphocephalia és plagiocephaliát tárgyalja tüzetesebben.

E művében kimutatja DAVIS, hogy a méhben és a születés után idő előtt létrejövő synostosisok által okozott koponyatorzulatok feltűnő gyakran fordulnak elő bizonyos Európán kívül lakó fajoknál, minők az ausztráliaiak, az afrikai négerek, izlandiak stb.

A synostosis és ennek következtében keletkező eltorzult koponyák irodalmát a lehető legtökéletesebben felsorolja.

A mellékelt pompás 11 tábla EMRIK és BINDER lithographiai művei, és egy ausztráliai és egy észak-amerikai valódi scaphocephal koponyát három normában, u. m.: arczélben, homlok és nyakszirti oldalról, tüntetnek fel; azután egy szabályos ausztráliai koponyát csak arczélben, mely ugyanis hasonlít scaphocephal koponyához, azonban minden csontvarrat jelenléte és így a nyílvarrat synostosisának hiánya miatt, továbbá a homloknak az arcz felett

¹⁾ J. B. DAVIS. Sur les déformations plastiques du Crâne. Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris. Paris, 1861. Tom. I. 379. lap. — *Ugyanaz.* Note on the distortions, which present themselves in the Crania of the Ancient Brittons Review of Natural History, London, 1862. 269. lap. — *Ugyanaz.* De la valeur réelle de la forme spéciale d'un fragment de Crâne trouvé dans la Caverne de Neanderthal. Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris. Paris, 1864. Tom. V. 708. lap. *Ugyanaz.* Dutch Anthropologie. Anthropological Review. London, 1864. — *Ugyanaz.* Italian Anthropologie. Ugyanott. — *Ugyanaz.* Gretian Anthropologie. Ugyanott. — *Ugyanaz.* The Neanderthal Skulls, its peculiar formation explained anatomically. Memoirs of the Anthropological Society. London, 1865. 186. lap. *Ugyanaz.* On the Importance of a due Estimate of the different modes and degrees of Deformation of the Skull in the Study of Craniologie. Forhandl. vid de Skandinaviske Naturf. Stockholm, 1865. Vol. IX. 614. lap. — *Ugyanaz.* Ueber makrocephale Schädel und über die weibliche Schädelform. Archiv für Anthropologie von A. ECKER und L. LINDENSCHMIDT. Braunschweig. 1867. Bd. II. 17. lap.

ki nem domborodása miatt, még sem nevezhető scaphocephálnak.

Ezután következik a pomeraniai takács híres scaphocephal koponyája három normában, u. m.: arezélben, felülről és alapjáról rajzolva; végre egy pachycephal és egy brachycephal koponya arezélben, mindkettő a Sandvich szigetéről való.

Hogy DAVIS mennyire figyelemmel volt „Catalogus Craniorum“ című műve külföldi bírálataira, mutatja az, hogy már ezen „On Synostotic Crania“ című művében az angol mértékek mellett mindenütt mellékeli a francziát is milliméterekben.

Végre megjegyzendő, hogy DAVIS vizsgálatait a különféle emberi fajok agyára is kiterjesztette és arról igen becses értekezést irt¹⁾.

10. §.

DAVIS tudományos működése, melyet kisebb értekezéseinek nagy száma miatt, e helyen nem is méltányolhatunk egész kiterjedésében, oly nagy nevet és jól megérdemlett hirt szerzett, hogy éppen nem csudálkozhatunk a fölött, miszerint az összes művelt világ legtöbb akadémiai és tudós társaságai siettek őt tagjukká választani.

A legnagyobb kitüntetés érte DAVIST azáltal, hogy a Nagy-Britannia királynője VIKTÓRIA védnöksége alatt álló „Royal Society“ Londonban rendes tagjává választotta; továbbá a londoni „Royal Geographical Society“ alelnökévé, a párisi „Société d'Antropologie“ pedig „membre associé étranger“-nek választotta meg.

¹⁾ J. B. DAVIS. An attempt to ascertain the average weights of the brain in the different races of mankind. Proceeding of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia. Philadelphia, 1866. Vol. VI. 345. lap. — *Ugyanaz.* Contributions towards determining the weight of the Brain in different races of Man. Philosophical Transactions of the Royal Society. London. 1870. Vol. III. 4—36. lap.

Ezekén kívül a következő akadémiák és tudós társaságok választották meg nagyobbbrészt tiszteletbeli vagy kültagjukká és csak néhány levelező taggá:

Az Antropological Society, a Society of Antiquarian és az Ethnological Society Londonban; az American Anthropological Society Ney-Jorkban; a Society of Natural History Bostonban; az Academy of Natural Sciences és az American Philosophical Society Philadelphiában; a Bataviaafsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen Bataviában; a Sociedad Anthropologica Madridban; a Battaafsch Genootschap der profonder vindelijke wisbegeerte Rotterdamban; a Society of Arts and Sciences Utrechtben; a Naturkundige Vereinigung in Nederlandsch Indie Amsterdamban; a Dutsch Society of Sciences Haarlemben; a Société des Naturelles Sciences Moszkvában; az Accademia dei Fisico-critici Sienában; a Societa Italiana di Scienze Naturali dell Reale Accademia Valdarnese Poggióban; a Reale Accademia di Scienza, Lettere ed Arti Modenában; a Reale Accademia Peloritana Messinában; a Reale Accademia di Medicina és a Societa Scienza Medische Palermóban; az Accademia Fisico-Media-Statistica és a Societa Freno-patologica Milanóban; a Reale Accademia di Medicina Turinban; az Accademia Medica-chirurgica Ferrarában; az Academia Scientiarum Bonnban; a Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte Berlinben; az Anthropologische Gesellschaft Bécsben; végül Magyar Tudományos Akadémiánk.

E 30 Akadémia és tudós társaságnak DAVIS a londoni „Anthropological Society“ megalapíttatásától fogva 1863-ban tagja volt.

DAVIS sokat utazott Angliában, Skócia- és Írlandban, úgy a britt birodalom egyéb részeiben, valamint Francia- és Németországban, de különösen Hollandiában, melynek népe iránt különös előszeretettel viseltetett, és a hol hazáján kívül a legtöbb barátja volt.

Utazásai alatt is mindig az lebegett szemei előtt, hogy ismereteit és tapasztalatait az anthropologia, nevezetesen craniologia terén lehetőleg gyarapítsa, sehol sem mulasztotta el fölkeresni az illető szaktudósokat, velük szorosabb ismeret-

retséget kötni, a fontosabb tudományos kérdéseket megbeszélni; valamint minden város és magánzók anthropologiai, ethnologiai és archeologiai gyűjteményét behatóan átvizsgálta: így 1864-ben göttingai tartózkodása alatt az ottani bonczani múzeumban elhelyezett BLUMENBACH-féle gyűjtemény 10 csontvázán, melyeknek koponyáit BLUMENBACH a világhírű „Decas craniorum“ czímű művében a többek közt leírta és sajátkezűleg le is rajzolta már, méréseket eszközölt.

DAVIS figyelmét nem csak a száraz koponyára fordította, hanem kiterjesztette az ethnologia minden ágára is, nevezetesen érdeklődött a különféle népek physiognomiája iránt.

Bármerre járt, a tudós világ a legnagyobb tisztelet és kitüntetéssel fogadta, nevezetesen Amsterdamban királyilag fogadtatott, a mint legbensőbb barátja, JOHN BEDDOE írja nekem levelében ¹⁾).

11. §.

Daczára, hogy DAVIS a világban elsőrangú londoni „Royal Society“-nek rendes tagja volt, mely elhunyt tagjai felett az alapszabályok szerint ünnepélyes emlékbeszédet szokott egy rendes tag által tartatni és azt közzé teszi „Proceeding Organ“ czímű lapjában; daczára hogy a „Society of Antiquarian“-nak legrégebb tagja volt, mely szintén közli elhunyt jelesei élettörténetét „Annales“-eiben, hasonlóké az „Anthropological Society“ és „Ethnological Society“-nak: azon sajátyszerű jelenséggel állunk szemben, hogy néhány sorban összefoglalt történeti adaton kívül sem emlékbeszédet nem tartottak DAVIS fölött, sem élettörténete nem jelent meg nyomtatásban a kellő részletességgel.

Ezen szomorú és rendkívüli körülmény oka abban rejlik, mint ezt nekem DR. MED. JOHN BEDDOE, ki legjobb barátainak volt egyike, írja ¹⁾, hogy DAVIS, midőn 79 éves korában harmadszor is megnősült, megsemmisítette előbbi vég-

¹⁾ J. BEDDOE 1884. július 18-án hozzám intézett levelében.

rendeletét, melyben JOHN BEDDOE-t bizta meg jegyzetei és tudományos hagyatékának rendezése- és átvételével, és ezen harmadik nejét, kit legjobb barátai sem ismertek, tette általános örökösévé és ruházta fel azon joggal, hogy a hagyaték felett teljesen függetlenül intézkedjék.

E nő pedig, daczára a reá szállt jelentékeny vagyonnak, mit DAVIS hátrahagyott, közvetetlenül ennek halála után pénzzé tett mindent, a mit csak lehetett, mire szüksége nem volt. Így történt, hogy DAVIS nagy hírneve mellett, az érdemes kéziratokat gyűjtők drága pénzen megvették értékes kézíratait, jegyzeteit és a tudós világtól volt leveleit, melylyel sűrű levelezésben állott²).

Igy jutottak DAVIS kézíratai különböző, majdnem kizárólag méltatlan kezekbe, mely körülmény, valamint a tudománynak kárára vált, úgy nem engedte, hogy tudományos életpályája a megfelelő méltatásban részesüljön, mint ezeket BEDDOE írja nekem.

Ezen több év alatt nagy fáradsággal egybegyűjtött adatokat, valamint DAVIS-nak természetű arezképét legnagyobb részt a már fentebb említett DR. JOHN BEDDOE Esq.-nek, ki a londoni Royal Society és több más bel- és külföldi akadémia és tudós társaság tagja Bristolban és DR. WILLIAM HENRY FLOWER Esq.-nek, ki a Royal College of Surgeons-on az összehasonlító bonecztan, és élettan tanára, a londoni Hunterian Museum Conservatora, valamint a Royal Society és több bel- és külföldi akadémia és tudós társaság tagja Londonban, köszönhetem leginkább.

Anglia e két kitűnő tudósán kívül DAVIS özvegye, EMMA, kihez először fordultam, ALFRÉD W. WISE-hez, Surreyben és HENRY WAKE Esq.-hez, Clevedon-ban utasított, mint DAVIS volt barátaihoz, kik szintén tudományos hírnek örvendenek; tőlük azonban, sajnos, semmi újat sem tudhattam meg, és így csak még a tollukból közvetlen DAVIS halála után az „Annual Report of the Conservator to the

¹) J. BEDDOE 1883. aug. 13-án hozzám intézett levelében.

²) J. B. DAVIS-nak, kivel 1875 óta tudományos levelezésben állottam, 21 levele van birtokomban.

Museum Comittee“ és a „The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Irland“, továbbá a „Medical Times“ és végre a „The Lancet“-ban megjelent rövid, csak néhány sorra terjedő közlemények álltak rendelkezésemre, a melyekből ugylátszik, hogy legjobb barátai is csak sokkal későbbben jutottak a DAVIS életére vonatkozó azon adatok birtokába, melyeket nekem megírtak.

12. §.

Ha most áttekintjük DAVIS élettörténetét, már kora ifjúságában szemünkbe tűnik az alapvonás, mely a természettudományokkal foglalkozó valódi angolt jellemzi, midőn felteszi magában: hogy szaktudományát oly széles alapra fekteti, a minő csak lehetséges és egész életén át e cél megvalósításán dolgozik vas következetességgel utolsó lehelletéig. Hogy eszméjét megvalósíthassa, alkot magának hosszú éveken át fáradozva egy nagyszabású gyűjteményt, és ha célját elértnek véli, csak akkor közli legnagyobb pontossággal és lelkiismeretességgel végezett vizsgálatai eredményét.

Igy DAVIS csak 36 évi tanulmányozás és a szükséges anyagoknak fáradságos gyűjtése után jelent meg monumentális művével a nyilvánosság előtt, midőn 1865-ben kiadta az „On synostotic Crania“ kisebb művét és egyzersmind a „Crania Britannica“ kolossalis művét, melyre 1867-ben a „Thesaurus Craniorum“ nagy műve és csak 10 év múlva, u. m. 1875-ben ennek kiegészítő része következett¹⁾.

¹⁾ Az angol tudósok e jellemvonásával találkoztam 1857-ben londoni tartózkodásom idején; ugyanis DR. JOHN QUEKETT akkor a Royal College of Surgeons-nak összehasonlító boncztanára és a Hunterian Museum őre megmutatta nekem óriási magángyűjteményét, mely majdnem minden emlős állatnak, az elefánttól a legkisebb mus minutus Palladii-ig, összes szerveit és ezek fejlődését mutató görcsővi belövelt készítményekből állott és egy másik nem kevésbbé gazdag tengeri algák gyűjteményét. QUEKETT szerint 34 évi fáradságos gyűjtés eredménye volt ez anyaghalmoz és még 10 évet tartott szükségesnek, mielőtt közölhetné tudományos vizsgálatai eredményét; minthogy azonban erre rövid idő múlva QUEKETT elhunyt, sajnós, a tudomány károsodott meg, mint oly sok hasonló esetben.

Hogy az angol tudósok ilyen hosszú életre számítanak, annak megvan a statisztikai alapja, mert, mint a f. é. május 31-én tartott ünnepélyes közülésen akadémiánk rendes tagja, DR. FODOR JÓZSEF „*A hosszú élet feltételeiről*“ felolvasott nagyérdekű értekezésében hangoztatta¹⁾, a francia és angol tudósok és általában szellemi munkával foglalkozók, életkorának közép száma jóval meghaladja a más országokban és úgy hazánkban is élő hasonló foglalkozásúak közép élettartamát.

A másik szembetűnő körülmény DAVIS életében az, hogy csak 62 éves korában avattatott fel orvostudorrá, másrészt pedig, hogy az aránylag kis Hanley városban

¹⁾ DR. FODOR JÓZSEF. „*A hosszú élet feltételeiről*.“ Előadás a M. T. Akadémiában 1885. május 31-én tartott ünnepélyes közülésen. A M. T. Akadémia Évkönyvei. XVII. kötet, III. darab, 28. lap. 1885. Budapest. — *Ugyanaz.* Az „Orvosi Hetilap“ 1885. évi 23. számában 655. lapon kivonatban, mint tárcza.

A többek közt DR. FODOR JÓZSEF a következőket mondja: „Tapasztalván, hogy sokan éppen legjelesebb államférfiaink, tudósaink, költőink, művészeink stb. közül aránylag fiatalon haltak meg, behatóbb kutatás tárgyává választottam, hogy mily korban halnak el Magyarországon a társadalom amaz osztályába tartozó férfiak és nők s mily kort érnek el ugyan oly állásuk és foglalkozásuk a külföldön.

Erre a célra összegyűjtöttem magyar, német és angol lapokból az utolsó 15 év alatt elhunyt oly állású egyéneknek, mintegy 15,000-nek, a korát s ezek alapján végeztem egybehasonlításaimat.

Valamennyi kijegyzett *férfinak* átlagos kora halála alkalmával:

Magyarországon (4487 egyén)	59·3 év,
Ausztriában (1145 egyén)	65·1 év,
Németországban (3015 egyén)	68·1 év,
Angliában (3274 egyén)	70·6 év volt.

A különbség Magyarország és a külföld, nevezetesen Anglia között felette nagy, s e különbség még nyomatékosabb, ha tekintetbe vétetik, hogy az életből az első 25 év erőgyűjtésre, tanulmányra fordítatik, úgy, hogy a *munkás élet* Magyarországon csupán 34 év, Angliában ellenben 45.

A középkor a halál idején a következő volt:

A tanárok és tudósok között: Magyarországon 51·8, Ausztriában 63·5, Németországban 66·1, Angolországban 67·9, Franciaországban 71·1 esztendő.

vonult meg, hogy a világ zajától távol, hivatásának és tudományának élhessen ¹⁾).

Orvosi hivatásának, melyre mindenkor büszke volt, szentelte nappalait és éjjeleit; Hanleyben és környékén a legkeresettebb orvos levén, kit mind a gazdagok, mind a szegények szerettek és tiszteltek; és mégis ez időtájra esik nagy monumentális műveinek megjelenése, mely ezelőből, mint FLOWER értesít, haláláig több, mint 25,000 mérést eszközölt ²⁾).

Ezen pihenést nem ismerő, fáradhatatlan tevékenységgel egy vonalra csak feledhetetlen barátomat BROCA PÁLT állíthatom, a ki szintén 1880-ban, de két hónappal előbb, t. i. július 9-én hunyt el, a ki 600-nál több anatómiai, pathologiai, physiologiai, craniologiai, anthropologiai, ethnologiai, sebészti és klinikai irányú dolgozatot közölt, melyek között 3 nagy terjedelmű munka is van, a ki nevezetes fölfedezéseket tett az anatómia és physiologia terén, ki, mint az újjászületett Craniometria megalapítója, a mérésekhez szükséges eszközöket is megadta, a ki megalapította Franciaországban a manap oly magas fokon álló anthropológiát, és kinek halála után számos tudományos értekezése maradt kéziratban és több ezer koponya- és esontvázméret feljegyezve ³⁾).

Lényeges különbséget e két férfiú, DAVIS és BROCA közt abban találunk, hogy míg az utóbbi az anthropologia összes ágaival foglalkozott, az elsőnek fő tárgya a Craniologia volt; hogy BROCA a tudományos élet központjában, Párisban elsőrangú tudósok körében élt, míg DAVIS a kis Hanley városban a világtól elvonulva élt; hogy amaz e jeles társaságban, mint egykor feledhetetlen barátom BALASSA JÁNOS köztünk, tudománya, lángelméje, szaktársai irányában tanusított előzékenysége és szerénysége által a mester sze-

¹⁾ Mint ezt DAVIS 1878. február 16-án hozzám intézett levelében maga írta nekem.

²⁾ W. FLOWER. 1884. júl. 23-án hozzám intézett levele.

³⁾ LENHOSSÉK J. „Emlékezés BROCA PÁL külső tag felett.” Budapest, 1882. — A M. T. Akadémia kiadványa.

repét játszotta, a minnek következménye volt, hogy BROCA tudományos vívmányai nemcsak honfiai, hanem az egész tudós világ részéről teljes elismerésben részesültek és elvei irányadóul lőnek elfogadva.

E fényes polezot a tudós világban jelenleg csak RUDOLPH VIRCHOW foglalja el, kinek fáradszhatatlan szorgalmát és tevékenységét csak DAVIS és BROCA-éval, sokoldalu bámulatos, tudományos ismereteit pedig csak néhai ALEXANDER VON HUMBOLDT-éval állíthatjuk párhuzamba, és ki mint mint patholog, anthropolog, ethnolog stb. egyiránt ragyog jelenleg a tudomány egén.

Azonban nem volt és nincsen is tudós a világban, még a régebben elhúnyt világhírű JOHANN FRIEDRICH BLUMENBACHOT és ANDERS RETZIUST sem véve ki, a ki oly tüzetesen, oly nagy arányokban és oly kizárólag foglalkozott volna az összes emberi fajok craniológiájával, annyi kitarással és szerencsével, mint DAVIS, és pedig egy olyan nagyszerű csontváz- és koponyagyűjtemény alapján, milyenel eddig még senkise birt és jövőben is alig fog birni, miért is halála nemcsak Angliát, hanem az egész tudós világot mélyen sujtja.

Ugy látszik a szerencse kegyeltje volt DAVIS, mert daczára, hogy atyja halála után tanulmányai folytatása czéljából kénytelen volt örökölt szerény fekvőségeit pénzzé tenni; anyagi nélkülözésekkel küzdenie sohasem kellett. Nem a nélkülözés indította, hogy czápahalász hajóval, mint felfogadott sebész éjszakra menjen, hanem a titkos vágy idegen népfajokat láthatni; tudorrá avattatása idejében pedig Londonban, e világvárosban élt, szorgalmasan látogatta a bonczani és anthropologiai előadásokat, tagja volt már az anthropologiai, ethnologiai és régészeti társaságoknak, midőn a Royal College of Surgeons-ban orvosi tanulmányait végezte és a St. Andreas egyetemen orvostudorrá avatták; sőt már ekkor gyűjtötte az anyagot, megszerezte hírneves szakértők és tudósok gyűjteményeit; mindezek oly körülmények, melyek olyan városban, mint London, nagy költségekkel járnak.

Még inkább javult helyzete, midőn Hanleyben, mint gyakorló orvos megtelepedett, mert itt csakhamar kiváló

képességei és fáradhatatlan szorgalma által a városban is, a vidéken is a legkeresettebb orvossá lőn, mi nem csekély jövedelemmel járt; ehhez járult, hogy magát egészen feláldozó, nemeslelkű második neje JANE MOORHOUSE jelentékeny vagyonnal birt, melyet nemcsak életében bocsátott rendelkezésére, hanem halála után teljesen reá hagyott.

Végre ő maga írja egyik levelében¹⁾, hogy két nagy munkája: „Crania Britannica“ és „Thesaurus Craniorum“ igen dúsán jövedelmezőnek mutatkozott.

E vagyont tudományos hagyatékával, levelezései és nem craniologiai becses gyűjteményeivel együtt alig egy évig tartó együttlét után fiatal, harmadik neje, DAVIS EMMA örökölte szabad rendelkezési joggal.

E körülménnyel szemben valóban szerenese a tudományra nézve, hogy nagyszerű koponya- és csontvázgyűjteményét az ezekkel talált régiségekkel együtt DAVIS még életében eladta csekély árért a „Hunterian Museum“-nak, különben valószínűleg ezek is a tudományos hagyaték többi részének sorsára jutnak, idegen, méltatlan kezekben szétforgácsolódnak.

DAVIS, mint valódi angol, hazáját mindenek fölött szerette; e szeretetét bizonyítja az is, hogy még munkáiban is mindenütt a csak Angolországban ismert angol mértéket használta, míg barátai nagy nehezen reá vehették, hogy későbbi dolgozataiban az angol mérték mellett, az általánosán elfogadott francia mértékben kiszámított értéket is kitegye; politikai állására nézve a Tory, vagyis conservatív párthoz tartozott, mint ezt maga mondá nekem; VICTORIA angol királynő iránt pedig a legloyalisabb érzelmekkel viseltetett, mit eléggé mutat az, hogy honfiui monumentalis munkáját a „Crania Britannica“-t neki ajánlja.

Legjobb barátai közé tartoztak Angliában a már említett tudományos közleményeiről híres JOHN BEDDOE Cliftonban, és a nagynevű HENRY FLOWER Londonban, a külföldön pedig néhai DR. JOHN VAN DER HOEVEN, Leydenben az

¹⁾ J. B. DAVIS 1879. márcz. 23-án kelt hozzám intézett levele.

összehasonlító boncztan volt hírneves tanára, kinek életrajzát és működését halála után közölte is DAVIS¹⁾.

A külföldi nemzetek közt a hollandi után, melyhez személyes tapasztalatai mellett legjobban vonzódott, bennünket magyarokat becsült legtöbbre. Így egyik levelében rólunk úgy nyilatkozik, hogy szabadságszeretetünk, jellem-szilárdságunk és politikai érettségünk folytán mi rokonnép vagyunk az angollal.

Valóban elragadtatva mond köszönetet, midőn DEÁK FERENCZ-ről irt craniologiai értekezésemet²⁾, ennek arczképével együtt neki megküldöttem; a halhatatlan nagy hazafiról pedig így szól: „A legnagyobb, a legesodálatra méltóbb hazafi, kire nemcsak ön és összes honfiai méltán büszkék, de kire bármely más nemzet is büszke lehetne“³⁾.

DAVIS magas, nyulánk termetű volt, kifejezésteljes, jó szívet eláruló vonásokkal; sima magas homloka az angol egykedvűséget és nyugalmat tükrözte vissza; jelleme hozzáférhetetlen, imponáló és állandó volt; mint orvos épp oly tiszteletben és szeretetben állott, a minőben mint tudós.

DAVIS, az unitárius hitvallásnak híve, igen vallásos volt; valódi keresztény nyugalommal nézett halála elé, és hozzám intézett utolsó levelében⁴⁾ megható szavakkal vett tőlem búcsút.

A fényűzést és élvezeteket egész életében nem ismerte, egyedül hivatásának és a tudományának élt, míg, midőn arról volt szó, hogy gyűjteménye számára valamely tárgyat vagy művet megszerezzen, avagy tudományos czélból utazásokat tegyen, semmiféle pénzáldozattól vissza nem riadt, ellenben magán életében nagyon takarékos, majdnem cinikus volt.

DAVIS-nek az egész tudós világon nagyrabecsült művei bebizonyítják azt újra, a mit igen tisztelt elnökünk, TREFORT

¹⁾ J. B. DAVIS. Obituary Notice of the late Professor John van der Hoeven. Anthropological Review. 1867. London.

²⁾ LENHOSSÉK JÓZSEF. Deák Ferencz koponyáján tett mérések és ezekből vont következtetések. Budapest, 1876. A M. Tud. Akadémia Évkönyveiben és külön lenyomatban.

³⁾ J. B. DAVIS. 1877. márcz. 23-án hozzám intézett levelében.

⁴⁾ J. B. DAVIS 1881. ápril 26-án hozzám intézett levele.

ÁGOSTON úr MIGNET FERENCZ feletti emlékbeszédében oly találóan mond: „A tudománynak nincsen hazája; az egész világnak közös tulajdona az. Művelőit nem választják el egymástól az államok határai, s azok megértik egymást a nyelvek különbsége daczára“¹⁾).

Ezt igazolja azon körülmény is, hogy az összes művelt világ majdnem minden akadémiaja s számtalan tudományos társaság és így a mi Magyar Tudományos Akadémiánk is DAVIS-t tagjává választotta és ezáltal nemcsak őt, de önmagát is megtisztelte.

JOSEPH BARNARD DAVIS művei, mint HORATIUS mondja: „aere perennius“²⁾, a Hunterian-múzeumban elhelyezett gyűjteménye Anglia büszkesége, neve pedig halhatatlan.

---

¹⁾ TREFORT ÁGOSTON. Emlékbeszéd MIGNET FERENCZ, a M. T. Akadémia kültagja felett. Budapest, 1885. 3-ik lap.

²⁾ Q. HORATII FLACTI. Carminum liber quartus. III. XXX. vers. 1.

DAVIS MUNKÁI

évek szerint összeállítva a következők:

1836.

A Popular Manuel of Health.

1854.

On the forms of the Crania of the Ancient Britons.
British Association Report. Part II. 127 lap.

1855.

On the forms of the Crania of the Ancient Romans.
Ugyanott, Part I. 142 lap.

1856.

On the forms of the Crania of the Anglo-Saxons.
Ugyanott, Part II. 108 lap.

1857.

On the Crania of the Ancient Britons, with remarks on the people themselves.
Proceedings of the Academy of natural sciences of Philadelphia. 40 lap.

1859.

On the method of measurements as a diagnostic means of distinguishing human races, adopted by Dr. Scherzer and Schwarz in the Austrian circumnavigating expedition of the Novara.
Transactions of the Ethnological Society London. 123 lap.

1860.

Sur les Déformations plastiques du Crâne.
Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris.
Tome I. 379 lap.

1861.

Observations upon sixteen ancient human skulls, found in the excavations made on Kirk-hill St. Andrews.

New Philosophical Journal of Edinburgh. Vol. XIV. 191 lap.

1862.

Note on the distortions, which present themselves in the Crania of the Ancient Britons.

Rewiew of the Natural History. London. 290 lap.

1863.

On the Importance of a due Estimate of the different modes and ees of Deformation of the skull in the study of Craniology.

Forhandl. vid de Skandinaviske Naturf. Stockholm. IX. 614 lap.

1864.

The Neanderthal skull, its peculiar formation explained anatomically.

Memoirs of the Anthropological Society, London.

De la valeur réelle de la forme spéciale d'un fragment de Crâne trouvé dans la caverne de Neanderthal.

Bulletins de la Société de'Anthropologie de Paris. Tome V. 708 lap.

Dutch Anthropology

Anthropological Review, London, Volume II.

Italian Anthropology

Ugyanott.

Grecian Anthropology.

Ugyanott.

The skulls of the Inhabitants of the Caroline-Islands.

Ugyanott.

1865.

Crania Britannica. Delineations and Descriptions of the Skulls of the aboriginal and early inhabitants of the British Islands. 2 Volumes. London.

On Synostotic Crania among aboriginal races of man.

Natursk. Verhandl. van der Hollands Maathshap der Wetenschap te Haarlem. Vol. XXIV. és külön kiadásban.

1866.

On the peculiar Crania of the Inhabitants of certain groups of Islands of the Weastern Pacific.

Ugyanott. Vol. XXIV.

An attempt to ascertain the average weights of the brain in the different races of mankind. Proceedings of the Academy of natural sciences of Philadelphia. Vol. VI. 345 lap.

1867.

Thesaurus Craniorum. Catalogue of the Skulls of the various races of man. London.

Sopra un Cranio Lepcha. Turino.

On the Ethnology of India.

Proceedings of the Asiatic Society of Bengalia, 121 lap.

Ueber makrocephale Schädel und über die weibliche Schädelform.

Archiv für Anthropologie von A. Ecker und L. Lindenschmit. Braunschweig. Band II. 17 lap.

1868.

Obituary Notice of the late Professor John van der Hoeven.
Anthropological Review.

1869.

Contributions towards determining the weight of the Brain in different races of Man.

Philosophical Transactions of the Royal Society. London.
Vol. CLVIII. 595 lap.

1870.

Description of the skeleton of an Aino woman and of three Skulls of men of the same race.

Memoirs of the Anthropological Society. London. Vol. III. 4 lap.

Account of the Skull of a Ghiliak.

Ugyanott, 366 lap.

Oceanic races, their hair and other peculiarities and the value of Skulls in the Classification of man.

Anthropological Review, London. Vol. VIII. 183 lap.

The Kalmuks.

Ugyanott, Vol. VIII. 196 lap.

1873.

A few notes upon the hair and some other peculiarities of Oceanic races.

Journal of the Anthropological Institute of London. Vol. II. 95 lap.

1874.

On the Osteology and peculiarities of the Tasmanians.

Natursk. Verhandl. van der Hollands. Maatshap der Wetenschap te Haarlem. Vol. XXX.

1875.

Supplement to Thesaurus Craniorum. Catalogue of the skulls of the various Races of man, in the collection. London.

DAVIS ÉLETÉRE VONATKOZÓ IRODALOM.

Annual Report of the Conservator to the Museum committee of the Royal College of Surgeons of England. 20. June, 1880 és July 1881.

John Beddoe. J. Barnard Davis.

The Lancet, May 1881.

Medical Times, 11. June 1881.

The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.

Vol. XI. London, 1882. 484 lap.

E közleményeken kívül még levélbeli adatoknak jutottam birtokába J. B. DAVIS özvegye, de különösen a következő urak részéről: JOHN BEDDOE M. D., Fellow of the Royal Society, Clifton, Bristolban és HENRY WILLIAM FLOWER M. D., Fellow of the Royal Society, Hunterian Professor of Comparative Anatomy and Physiology and Conservator of the Museum of the Royal College of Surgeons Londonban.

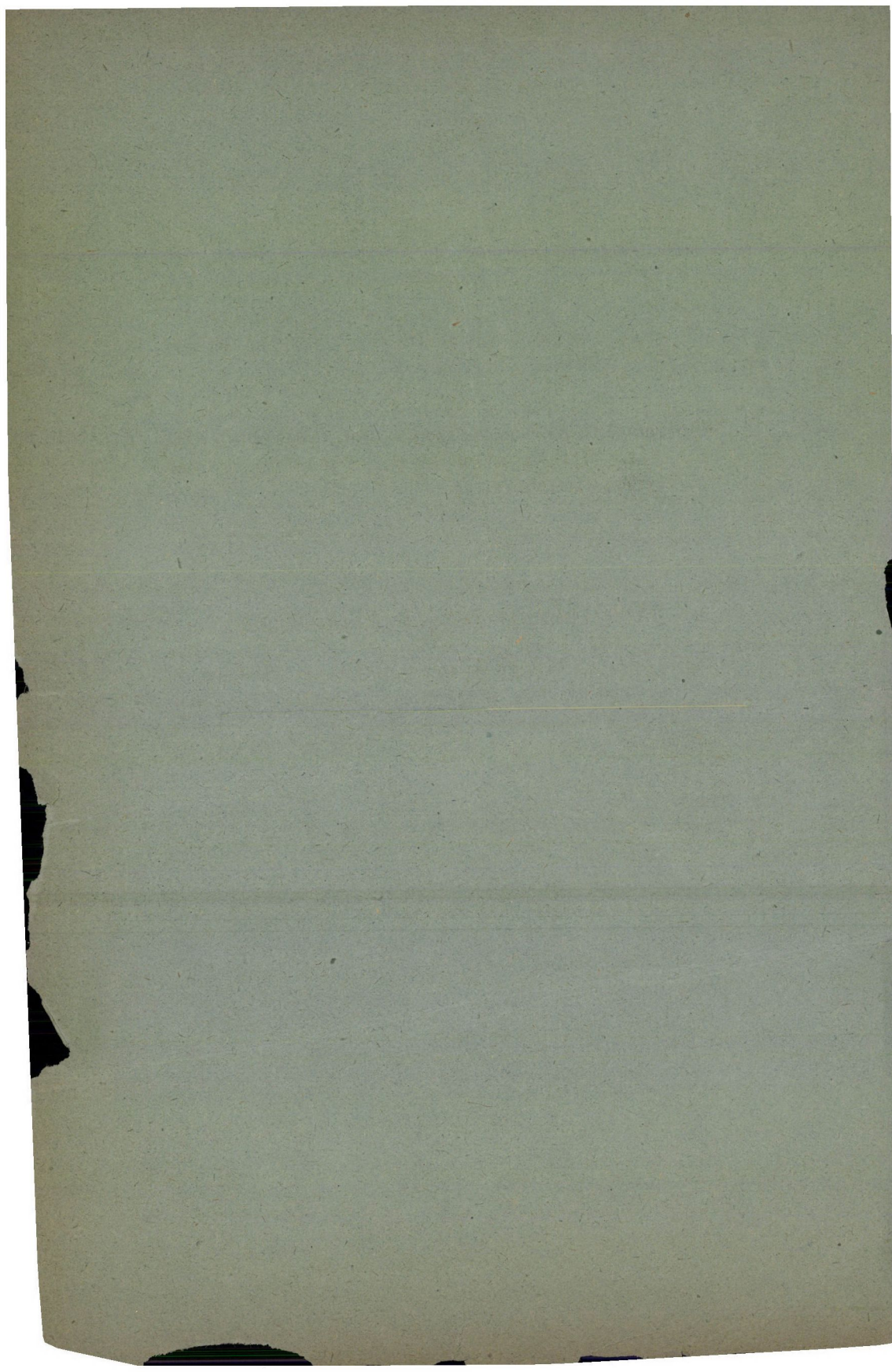
A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I.	Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III.	Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr.
V.	Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI.	Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Közma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX.	Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X.	Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

I.	Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag fele. Tanárky Gedeon lev. tagtól	20 kr.
II.	Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. ag felett. Gal- góczy Károly lev. tagtól	10 kr.
III.	Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	40 kr.
V.	Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	20 kr.
VI.	Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	30 kr.
IX.	Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	30 kr.
X.	Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	10 kr.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tisz. tagtól	10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot Illés k. tag felett. Hunfalvy Pál r. tagtól	20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól	10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól	10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. Pauer Imre tisz. tagtól	10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

III. Köt. — 8. Szám.

EMLÉKBESZÉD
VANDRÁK ANDRÁS

A M. T. AKADÉMIA LEV. TAGJA FELETT.

VÉCSEY TAMÁS

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. DECZ. 21-DIKI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 20 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1886.

EMLÉKBESZÉD

VANDRÁK ANDRÁS

AKADÉMIAI LEVELEZŐ TAG

FELETT

VÉCSEY TAMÁS

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. DECZ. 21-DIKI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója.

VANDRÁK ANDRÁS EMLÉKEZETE.

Tisztelt Akadémia!

Elhunyt tagtársaink emlékezete körünkben nem tűnik el azonnal, mihelyt levétetik a gyászlobogó, melyet az Akadémia, palotájának homlokára, a végtisztelet jeléül szokott kitűzni.

A befejezett életet, végzett munkásságot, s ennek közművelődési hatását ecsetelve: maradandó képet alkotunk az elhunytakról, igazat adva nagy CONSTANTINUS-nak, midőn így szól: maiorum imagines aut non videre fixas, aut revulsas videre, satis est lugubre.¹⁾

VANDRÁK ANDRÁS-nak,²⁾ az Akadémia 423-ik halottjának³⁾ emlékezete iránti tiszteletből lépven a felolvasóasztalhoz, kegyeletes készséggel igyekszem feltüntetni az ő életét, munkásságát és hatását, részint saját följegyzéseiből,⁴⁾ részint saját megfigyeléseimből, melyeket tehetni szerencsés valék mint tanítványa és későbbi kartársa.

---

¹⁾ Codex Justinianus 5. 37. 22. §. 3. nec vero domum vendere liceat in qua deficit pater, minor crevit, in qua maiorum imagines aut non videre fixas, aut revulsas videre, satis est lugubre. Kelt Sirmiumban Kr. u. 326-ik évben.

²⁾ Szül. 1807. január 24-én Csetneken. † 1884. szeptember 14-én Eperjesen.

³⁾ Ezek közt vannak a külföldi tagok sorából elhunytak is.

⁴⁾ VANDRÁK ANDRÁS életrajza 1872-ig. Akad. levéltár 773/1872. szám alatt. Tizenöt írott lap.

I. Tanulói évek.

Sok kiváló emberről tudjuk, hogy pályájának nemes irányát az édes anyai gondos kezeknek köszönheté. VANDRÁK háládatosan és gyakran emlegette jó szülőit, ¹⁾ a kik fokat egyszerűen ugyan, de gondosan s fensőbb czélokra nevelték; úgy vettem ki azonban elbeszéléseiből, hogy a továbbiskoláztatás kérdésében jóságos és erélyes édes anyjái volt a határozó nyilatkozat, mely az élénk házi vitát, hogy tovább tanuljon-e az önérzetes, tudni vágyó 11 éves fiú, ²⁾ vagy mesterségre menjen? az iskolázás javára döntötte el. A jól sejtő édes anya örömmel vitte fiát Csécsből, a hol akkor laktak, Csetnekre a derék HENRICZY MIHÁLY tanárhoz, a ki SALZMANN szellemében oktatott és nevelt. A humanus bánású és sikeres módszerrel tanító HENRICZY-nél szokta meg VANDRÁK azt, hogy a mit tanul, azt *alaposan* tanulja meg, s az elsajátított ismeretek felett biztosan és teljesen uralkodjék. Az emlékezet táblájára túlságosan sokat nem kell vésetni, de a mit rávésetünk, azt *jól* véssessük rá, hogy betűi egyhamar le ne kopjanak. Az emlékező tehetség elcsigázása épp oly vétkes, mint annak elkényeztetése, mely az ifjút felületessé teszi. Az evangélikus gymnasiumok rendtartása századunk első évtizedeiben még megkövetelte a felsőbb osztálybeli tanulóktól, hogy a templomban a szent beszédet áhitatos figyelemmel hallgassák s annak bibliai alapigéit és gondolatmenetét megjegyezzenek. Ez a kötelesség nemcsak valláserkölcsei szempontból volt üdvös, hanem a szellem fogékonyságának, a figyelem gyakorlásának s az emlékező tehetség erősítésének szempontjából is hasznos vala. VANDRÁK minden hétfőn előadta a mit vasárnap hallott az istentiszteleten. Így gyakorolta a figyelmeztést és tanulta kerülni a szellemi tétlenséget. Nemcsak lélekben,

¹⁾ Idősb VANDRÁK ANDRÁS és CHOMA ZSUZSÁNNA.

²⁾ VANDRÁK ANDRÁSunknak édes apja később mint gazdatiszt tisztartói teendőkkkel volt elfoglalva. Csetnekéről Csécsbe, majd Kelemérre, időközben Berzétére ment lakni.

hanem testben is gyarapodtak HENRICZY tanítványai, mert a gymnastikát, melyre az evangélikus iskolák már száz évvel ezelőtt is súlyt fektettek, Csetneken akkor ügyesen tanították, de nem az akrobata mutatványokra, hanem a gyermeki test fejlesztésére, edzésére és erősítésére törekedtek.

Kijárván a csetneki iskolát, 1821-ben Rozsnyóra került VANDRÁK. A tiszai ág. hitv. evangélikus egyházkerület 1807-ben tartott gyűlésén elrendelte, hogy a rozsnyói gymnasium a magyar nyelv és irodalom ápolására hivatott tanszékkel gyarapíttassék. Az egyesek adományaiból alapított tanszék hatással és sikerrel működött. A hazai szépirodalom iránt annak tanára, MISZPÁL GERGELY, lelkesedést ébresztett a rozsnyói tanulóknál már az ezernyolczszázhuszas évek elején, a mikor a többi gymnasium alig törekedett másra, mint a latin nyelv tanítására. A rozsnyói evangélikus gymnasium jobb növendékei szívesen tanulták és tüzzel szavalták BERZSENYI-néknél lelkesen magyarázott költeményeit, kedvvel és eredménynyel tanulták hazánk földrajzat és történetét zengzetes anyanyelvünkön. Ugyanott a latin nyelv méltó képviselőjében se volt hiány. FARKAS ANDRÁS tanítási módszere a legjobbak közé tartozott. Ezt a szeretett kiváló mestert VANDRÁK teljes odaadással és buzgalommal követte s annak vezetése alatt a latin remekírókat mindenkorra megszerette, mert behatóan felfogta és megértette.

A tanuló ifjúság, ha bizodalmas baráti nyílt viszonyban él s nem zárkózik nemzetiségi czimboraságokba: a legmegbízhatóbb esküdszék a soraiban létező kitűnőségek megítélésében. Ha erre az esküdszékre bizatnék az osztályozás, a tehetségtelen erőlködőket idejekorán leterelnék a nem nekik való pályáról. VANDRÁK-ot, a természet szépségeiért s a történet emelő jeleneteiért lelkesülő derék ifjút, a ki az iskolai ünnepélyeknél tanuló társainak érzelmeit olyan szépen tudta tolmácsolni, a ki alkalmi verseit és szónoklatait olyan lelkesen és hatással tudta előadni, az ifjúság szerette sőt megbecsülte. A tanárok is csak jót beszéltek jeles tanítványukról, a ki szorgalom, figyelem és előmenetel által kitűnt, s a betegeskedő tanárokat a lecz-

ketartásban pótolta és pedig oly sikerrel, hogy társai, a velők tanulni akaró társukat készséggel követték. A tanárok bizodalma, a tanulók előtt élvezett tekintélye, a haladás és a siker boldogítólag hatott VANDRÁK-ra, s azt a nemes ambíciót érlelte meg lelkében, hogy egykor tanár legyen. Erre a távoli célra lelkesedéssel irányozva törekvéseit, észre se vette az élet fáradalmait, melyekben része volt, hiszen Berzétéről, a hol szülői akkor laktak, mindennap reggel begyalogolt Rozsnyóra az iskolába, este pedig haza ment. Ezt a jó órajárásníi utat mindig megtette, bármilyen havazás, esőzés vagy forróság volt. A megedzett test bírta a munkát. A megszokott pontosság mellett kijutott az időből nem csak arra, hogy tanuljon, hanem arra is, hogy magánórákat adjon, azért hogy tanítói keresményével megkímélje szüleit a neveltetési költségek terhétől.

A humaniorákat Rozsnyón bevégezvén 1824-ben, a nyarat a felvidék bővebb megismerésére fordítá VANDRÁK. Eperjest is útba ejté, hol a collegium akkori bölesészeti tanárának, GREGUSS MIHÁLY-nak, GREGUSS ÁGOST és GYULA édes apjának körébe jutott, melyet olyan vonzónak talált, hogy tanulmányai folytatása végett Eperjesen maradt. GREGUSS MIHÁLY, a kinek *Compendium aestheticae* című figyelemre méltó munkáját most is emlegetik ¹⁾, világos, kedélyes, lelkesítő előadásai által mindenkorra lekötötte VANDRÁK érdeklődését a bölesészet iránt. Minél inkább megismerte, annál többre becsülte GREGUSS-nak eszét és tudományát, szellemes tanmódszerét s kedélyes társalgását, nemes szívet és határozott férfias jellemét. Benne látta VANDRÁK legelőször megtestesülve a tanárnak szeretetre s tiszteletre gerjesztő eszményképét. *Verba movent, exempla trahunt*. Mit se óhajtott ekkor VANDRÁK melegebben mint azt, hogy ezt az eszményképet valaha megközelíthesse. 1827/8-ban látogatta VANDRÁK Eperjesen a jogi tanfolyamot is, hogy ezen a téren se legyen tájékozatlan. A magyar jog akkor még a jogegyenlőtlenség és az előjogosúltság szellemétől volt

¹⁾ SCOSSA DEZSŐ. A szépség tudománya. „Fővárosi Lapok“ 304. sz. 1885. deczember. 10.

áthatva. Nem kutatták történeti fejlődését és érintkezési pontjait az európai többi népek intézményeivel. A száraz positivismus és casuistica a jogban VANDRÁK szellemének szabadabb röptével s bölcsészeti idealismusával sehogy sem egyezett, ellenben a jogbölcsészet, melyet később a külföldön tanult, megnyerte szeretetét.

Az evangélikus iskolák, a melyek a pártfogóság áldozatkészségére voltak utalva, gondot fordítottak a mai kiállításokhoz hasonlítható ünnepélyes közvizsgálatokra, melyeken a legjobb tanulókkal szoktak díszelni. Az 1828-ki aratási közvizsgálaton VANDRÁK mondott búcsú-szózatot pályavégzett társai nevében. Érzelmes latin költeményeit olyan hévvel és meghatólag szavalta el, hogy az egész közönség tetszését megnyerte s engednie kellett a közkívánságnak, hogy azokat sajtó alá bocsássa ¹⁾. A begyűlt írói tiszteletdíj képezte a külföldi egyetemekre készülő VANDRÁK úti költségéhez (viaticum) az egyik fedezeti forrást, a másik forrást képezte az a 300 váltó forint évi jutalom, melyet mint nevelő kapott, az 1828/29. és 1829/30. tanévek alatt, MÁRIÁSSY ANDRÁS fiai mellett. A reformatio óta minden evangélikus tanárjelölt Németországba igyekezett, hogy annak híres egyetemein hallgathassa és megismerhesse a tanári nevezetességeket. A mily káros az, ha a magyarhoni ifjak a hazai iskolákat mellőzve idegen tanítók kizárólagos befolyása alá kerülnek s államellenes érzelmeket szívnak magokba: épp olyan czélszerűnek tartom a Királyhágón inneni evangélikusok több százados szokását, hogy a tanfolyam végeztével, tehát a kellő alapismeretek és hazafias érzel-

¹⁾ CARMEN, quo illustri collegio eiusdemque praefectis ultima verba fecit ANDREAS VANDRÁK. Cassoviae, 1828. C. Werfer. Acad. typ. Érzékenyen búcsúzott el kedves tanáraitól, főleg GREGUSS-tól (u. o. 11-ik lap): — vixisse me non poenitebit Nonque mori, pater alme, Tecum. Nehezen vált meg Eperjestől (u. o. 7-ik lap): ... oratos durum est vitare Penates Triste vale durum est dilectae Dicere terrae. Háládatosan szólt az anyaiskoláról (u. o. 12. l.):

Jam vos, jam nostri, jam Tu sudore parentum
Multo consurgens, tot fatis pressa, Palaestra
Pierides, et cuncta valetе! valetе!! valetе!!!

mek birtokában felkeresik a külföld híres egyetemeit. Ez a gyakorlat nem tetszett a nemzetiségi törekvéseket és szabadelvűséget gyűlölő METTERNICH-nek. Szerette volna Magyarországot elzárni az 1789-ki átalakító eszmék áramlatától. A reactionarius tanügyi politika különben nem az ő találmánya. Hiszen már az 1797. november 14-én kelt rendelet megparancsolta mindazoknak, a kik az ifjúság nevelésével foglalkoznak, hogy gondosan őrködjenek, nehogy a tanulók a *veszélyes* könyvek olvasása által megromoljanak, ez okból váratlanul látogassák meg a szállásokat, kiveendők: milyen könyveket bírnak s olvasnak tanítványaik, a *veszélyes* könyveket ne csupán elvegyék, hanem azt is kifürkészszeék, hol jutottak legyen azokhoz s a kifürkészendőkről eredeti s körülményes tudósítást adjanak.¹⁾ Az ifjúság közt a hazafias szellem terjedését vélték meggátolhatni az által, hogy megparancsolták, hogy az iskolában az illető igazgatóság *előleges bírálata* nélkül semmi se szavaltassék.²⁾ A reactio félt attól is, hogy a külegyetemekről hazatérő ifjak *veszélyes eszméket* találnak terjesztetni; megparancsolták tehát a superintendenseknek, hogy a külországból hazatért pap- és tanárjelölteket szemmel tartsák mindaddig, míg gondolkozási s cselekvési módjok kifejlik. Hazánk és a művelt nyugot közti érintkezés gyérítése czéljából emelték a cs. k. evangélikus theologiai kart államköltségen Bécsben; itt csak nem szívtak be a hitjelöltek veszélyes tanokat és gondolatokat! A melyik magyar ifjú még is ki akart menni, annak útjába nehézségeket gördítettek, t. i. arra utasították, hogy szerezzen a városi tanácstól, illetőleg vármegyei közgyűléstől kedvező bizonyítványt az erkölcsiségről és gondolkozásmódról.³⁾ A város vagy vármegye részéről hosszas dalmas úton, sok utánjárással kiadott, az érzelem és gondolkodás *veszélytelenségét* igazoló bizonyítvány alapján lehe-

¹⁾ Lásd Tiszai egyházkerületi rendtartás 271. §.

²⁾ 1828. márczius 18-án 1560. sz. a. kelt rendelet. Lásd Tiszai egyházkerületi rendtartás 274. §.

³⁾ 1828. július 28-án 9844. sz. a. kelt rendelet. Lásd Tiszai egyházkerületi rendtartás 308. §.

tett folyamodni útlevéért, még pedig nem a Helytartótanácshoz, hanem Bécsbe. Bécs pedig akkor sok napi járó föld vala a kérelmezőknek. Az evangelicusok kénytelenek voltak ott külön ágenst tartani a kérvények elintézésének sürgetése végett. Némelyik végzett theologus, mint ilyen útlevelet nem birván kapni, beállt valamelyik kereskedőhöz, hogy mint kereskedői megbízott mehessen külföldre, vagy beállt a könyvkötőkhöz, hogy mint könyvkötősegéd vándorló-könyvvvel vándoroljon át a határon. VANDRÁK-nak nem kellett a *pia fraus*, adott neki Gömörvármegye bizonyítványt „*super recta eius cogitandi et sentiendi ratione.*“ Ennek alapján, öt hónap leforgása alatt megérkezett Bécsből „*von der oesterreichisch kaiserlichen, zu Hungern apostolischen und Böheim etc. königlichen Majestät*“ nevében kiállított útlevé, de csak a jenai, tübingai és hallei egyetemek látogathatására. Ezen és az efféle történeti adatokat aligha ismerik azok, a kik mai állapotainkról kedvezőtlenül ítélnék, midőn a magyar kormány, a külföldi egyetemekre menőknek még állami ösztöndíjakat is osztogat.

Egy évre szóló útlevével VANDRÁK 1830. szeptember utolsó hetében útnak indult. Pihenőre Pozsonyban állapodott meg, a hol éppen akkor, t. i. 1830. szeptember 28-án koronázták meg V. Ferdinánd királyunkat. A koronázás ünnepélyességei olyan híven megmaradtak emlékezetében, hogy azokról, magyar közjogi leczkéin, ötven év multán is érdekes ismertetést adott hallgatóinak. A fényes országos szertartás után tovább ment a fogékony lelkű ifjú. Az idegen emberek, új vidékek s szokatlan életmozgalmak változatos szemlélése mellett érkezett Jénába, az akkor ünnepelt német Athenébe, melynek egyetemét ez előtt 50—60 évvel első rangúnak tartották.

Jéna híres egyetemén, mondá nekem VANDRÁK, a keblében hozott lelkesedést egész az elragadtatásig fokozta a herrenhutteri jámborságú, sokratesi ielkületű, nagy eszű s tudományú FRIES JAKAB FRIGYES, a kit nálunk, sőt még honában is, kevésbé méltányoltak. Az áradozó ékesszólású FRIES-nek előadásai kifejlesztették mindazokat az eszméket és érzelmeket, melyek az erkölcsi világ felől VANDRÁK

szíve mélyében homályosan sejtetve lappangtak. FRIES bölcsészete világánál tisztán kezdte ismerni önmagát, megítélni az emberi élet becsét, célját s az utat, melyen ehhez közeledhetik. „HEGEL dialektikai s HERBARTH matematikai pókhálóin a philosophiában járni nem tudott.“ Azt a bölcsészetet kedvelte meg, mely az értelmet felvilágosítja, a szívben nemes érzelmeket gerjeszt, az akaratot erényes tettekre ösztönzi, s a népek életét a jólét, jogosság és erényesség minél magasabb színvonalára segíti. Így fogta fel VANDRÁK az ő jénai mesterének ethikai elveit. A mesternek az ethikai elvek szerint folytatott életét maradandó példányképpül fogadta. Ezt követte mint ember, azokat az elveket hirdette mint tanár 51 éven keresztül.

A sikeresen töltött tanévet tanulmányi utazás követte Németországban, melynek kiválóbb pontjainál meg-megállapodva gazdagítá VANDRÁK tapasztalatait s emberismeretét. Éles megfigyelő képessége lévén, utazásai által nem kis mértékben tágitá szellemi látókörét s nemesíté izlését. Mily varázst gyakoroltak a különben is könnyen lelkesülő fiatal VANDRÁK-ra a művelt német városok, főiskolák, nevelőintézetek, műtárak és történeti nevezetességek, annak elképzelését megkönnyíték nekem az ő tanulságos elbeszélései.

A szülői hajlék, mely akkor Keleméren vala, és a számos baráti kör: Miskolczon, Tályán, Kassán, Eperjésen, felvidúlt a viszontlátás örömeitől, 1831-ik évnek őszén. VANDRÁK csakhamar meghívást nyert a nevelés-oktatásügy terére, midőn pedig GREGUSS MIHÁLY Eperjesről Pozsonyba készült a bölesészeti tanszékre, utódjául VANDRÁK-ot ajánlotta, a kit 1833. szeptember 7-én ünnepélyesen iktatott be MUNYAI ANTAL, a theológiában, kivált annak történeti részében jártas tanár s akkor igazgató.¹⁾ A karnak, mely VANDRÁK-ot kebelébe fogadta, több kiváló tagja volt, a kik közül országos hírnévre tett szert CSUPKA ANDRÁS, gyakorlatias szel-

¹⁾ A magyar bibliographia számára jegyzem meg, hogy az az egyháztörténelmi jeles munka, mely a hazai, kivált szepesi protestáns egyháznak kútforrásból merített történetét adja s mely latin nyelven, 1830-ban Halberstadtban, névtelenül jött ki, a MUNYAI ANTAL műve.

lemű, a magyar magánjogban, a sárospataki Kövy módszerével nagy sikert arató jogtanár, közszeretben állt ugyanakkor KRAJZEL ANDRÁS, a szelid lelkületű, alapos képzettségű tanférfiú. A barátság érzete VANDRÁK-ot SCHULEK FRIGYES-hez, de leginkább BENCZÚR JÓZSEF-hez vonzotta, ehhez a PESTALOZZY természetű nevelőtanárhoz, a ki miután egészségi tekintetéből a tanszéktől kénytelen volt megválni, Eperjest a könyvkereskedéssel bíró városok sorába emelte. Ezekről, valamint a többi érdemes tanárokról az evangélikus oktatásügy történetírója nem fog megfedkezni.

II. Tanári évek.

A tanári hivatás eszményképe teljes fényben lebegett VANDRÁK előtt, s hatalmasan forrott keblében a vágy, hogy annak megfelelhessen. Érző szívet, szilárd akaratot, élő meggyőződést, elfogulatlan ítélőképességet és sokoldalú ismeretet hozott a terhes munkához. Osztatlan erejére nagy szükség vala, mert a harminczas években a philosophiai két évi tanfolyamban egyetlen tanár szokta előadni a következő tárgyakat, u. m.: lélektant, logikát, metaphysikát, aesthetikát, paedagógiát, mathesist, physikát, történetet, statistikát, görög és latin írók magyarázatát, hetenkint 20—22 órában s mindezt akkor 400 váltó forint fizetésért. Csodálatos, hogy a II. THEODOSIUS és III. VALENTINIANUS-féle tanrend,¹⁾ melyet 425-ben a római és konstantinápolyi tanintézetekre adtak ki, mely szerint egy tanár adjā elő az összes philosophicumokat, és két tanár adjā elő a jogi tudományokat a collegiumokban, utánzásra talált majdnem egész 1848-ig. GREGUSS aesthetikáján kívül semmi más használható bölcsészeti tárgyú hazai tankönyvet nem találván VANDRÁK, füzeteket szerkesztett a tanulók számára és pedig latin

¹⁾ Unum (t. i. antecessorem) igitur adiungi ceteris (t. i. antecessoribus) volumus, qui philosophiae arcana rimetur, duos quoque qui iuris ac legum voluntates pandant. Cod. 11. 19. De studiis liberalibus. 1. §. 1.

nyelven, mert a statistika és hazai történet kivételével a többi tantárgyakat egész 1840-ig latinul kellett előadni a bölcsészeti tanfolyamban. Átmenetképen 1840-től 1842-ig bilinguis volt a tanítás és az iskolai gyűlési jegyzőkönyv. 1842-től végre, a THUN-féle idő kivételével, tiszta magyar, holott az országos egyetemen csak 1848. illetőleg 1860. október óta foglalta el nyelvünk az őt megillető hegemoniát.

VANDRÁK már mint tanuló szolgálatot tett Eperjesen nemzetiségünk ügyének az által, hogy az ottani magyar társaság vagy önképzőkör alapításánál segítő kezet nyújtott NEMESSÁNYI KÁROLY-nak, a ki a collegiumban GRESKOVICS JÓZSEF után a magyar nyelvet és irodalmat tanította és egy ideig instructor volt PULSZKY FERENCZ mellett. A felsőbb osztályok tanulói hazafias buzgalommal léptek a magyar társaságba, mely évről évre gyarapodott a magyar szépirodalmi könyvtárral egyetemben; kivált BENCZUR JÓZSEF és SZÉKÁCS JÓZSEF vezetése alatt, majd SÁROSSY GYULA, a két VACHOT, KERÉNYI FRIGYES és mások részvételével. A magyar nyelv tanítása Eperjesen, a collegiumi évkönyvek tanúsága szerint, már 1806-ban sürgettetett. Tannyelvül a magyart Eperjesen GREGUSS MIHÁLY kezdte használni 1826-ban, a statistikából és hazai történetből tartott előadásain. BÁRÓ MECSÉRY-né 1831-ben 2000 frt alapítványt tett a collegiumnál a magyar *nyelv* tanításának emelésére. A tiszai evangélikus egyházkertület 1839-ben Kassán fogadta el jegyzőkönyvi nyelvül a magyart, a latin mellett hasábosan. 1843/4-ben rendelte el az eperjesi evangélikus német egyház, hogy legyen magyar istentisztelet is minden hónapban egyszer. Ezen adatok sem mutatnak mást, mint azt, hogy mily kiméletesen jártunk el nyelvünk terjesztésében.

VANDRÁK rendszeres tudománya, határozott, önérzetes jelleme, komoly de megnyerő bánásmódja hamar megállapította tekintélyét az ifjúság, a tanárok és a pártfogóság előtt. A rectoratust, mely Eperjesen a negyvenes években egy éves méltóság volt s az egyetemen ma is az, 1842-ben VANDRÁK-ra bízták, azután még többször is, HAZSLINSZKY FRIGYES-sel váltakozva.

Az 1847/8. tanév, politika iélettünk hajnalodása, az ifjúság körében élénk mozgalmat ébresztett. Az ifjúság Eperjesen, formulázta kíváncsalmait, többek közt kívánta a tanítási és tanulási szabadságot, melyet a magyar földre br. EÖTVÖS JÓZSEF hozott be az 1848-ik XIX. t.-cz. által. Az ifjúságot úgy elragadta a hullámozó közélet, hogy 1848. május végén megkellett szüntetni a collegiumban az előadásokat. Az Eperjesen keresztül vonuló hadesapat-mozgalmak és háborús viszontagságok következtében 1848/9-ben is el kellett bocsátani az ifjúságot, nem tartóztathatva vissza a honvédelemre megért deákokat. A collegiumi ifjúság az eperjesi hölgyektől nehéz helyem nemzeti zászlót kapott buzdító ajándékul, mit ma is őriz a collegium, mint emléket a nagy időnek, melyben az ifjabb tanárok és felserdült tanulók bajtárskép szolgáltak a haza védelmében. VANDRÁK az eperjesi nemzetőrség soraiba lépett s 1848. decz. 10. és 11-én részt vett a kassai ütközetben. A szomorú napok nemsokára bekövetkeztek. 1849/50-ben a collegiumot katonai kórházzá alakítá az ellenség. Bérházban folyt a tanítás. A collegiumi felügyelőség folyamodványára, mely az iskolai épületek visszaadását kérte HAYNAU ezt iratta: „das Inspectorat ist als erloschen zu betrachten.“ 1850. tavaszán a tanároktól politikai „purificatio“-t követeltek. VANDRÁK-ot is megidézte a haditörvénszék Kassára, különösen nyomozva, hogy mit beszélt az egyes leczkéken a fiúknak? s miért ment el mint nemzetőr a kassai ütközetbe? Egy-egy nemzeti színű toll elég volt arra, hogy a tanulót a csendőr elfogja és elzárja. Az alkalmazandó tanártól azt követelték, hogy mutasson a cs. k. államügyészségtől nyert kedvező bizonyítványt az 1848/9-ki politikai viseletéről, továbbá arról, hogy *osztrák* statuspolgár és végtére csak ezek után arról, hogy a tanításra képes. A császári hatóság oly bizalmatlan volt a collegium iránt, hogy az 1852-ki rendelet szerint az eperjesi „K. K. Platzmajor“-nál be kellett jelenteni minden félévben ki mit tanít és kik tanulnak a collegiumban. Gyanakodó figyelemmel kísérték a collegiumot, melynek PULSZKY FERENCZ felügyelője, UJHÁZI LÁSZLÓ pedig pártfogója volt. De azért olyasmi nem történt nálunk, mint Göttingában, midőn

GERVINUS-t, EWALDO-t, GRIMME-t, DAHLMAN-t stb. elmozdították.

A THUN-féle gymnasiumi tervezetben (Entwurf), mely porosz mintára készült, sok helyes intézkedést találtak a külföldön is megfordult tanárok. Ma már a hazafiatlanság vádját senki se emeli az elfogulatlan bíráló ellen. Laudanda est et in hoste virtus. Ama tervezetnek jó része elfogadott és irányadó nálunk részint a *ius scriptum*, részint a *ius non scriptum* erejénél fogva. Azt a népszerűtlenséget, sőt ellenszenvet, melylyel THUN-nak tervezete ez előtt 30 évvel nálunk találkozott, érthetővé teszi a foganatosító közegeknek germanizáló törekvése és chablonszerű egyenlősítési célzata, de főleg az alkotmányos útnak mellőzése. A chablonszerű egyenlősítés ellen VANDRÁK oly hévvel szólt TOMASCHEK iskolatanácsos jelenlétében, hogy keze alatt az asztalon levő vizes üveg darabokra tört. Bántotta a szegény evangélikusokat az életbeléptetésnek kiméretlen sürgetése is, mely az átalakuláshoz szükséges költségek beszerzésére a kellő időt se akarta megadni. Az ellenállás az autonomia és a magyar nemzetiség szent nevében folyt. A bécsi kormány végre bezáratással fenyegette a collegiumot, melyet akkor más veszély is környezett, t. i. VANDRÁK-ot a soproniak, igen megtisztelő módon, meghívták állandó igazgatóul. De VANDRÁK a collegiumot el nem hagyta, sőt collegáival¹⁾ s JOOB VENDEL felügyelővel egyértelműleg azon volt, hogy a korszerű átalakítást, az autonomia és a magyarság lehető megóvásával keresztül vigye. A collegiumot alapító „felsőmagyarországi evangélikus karok és rendek” hitbuzgó utódainak lelkes áldozatkészsége, főleg HAZSLINSZKY FRIGYES fáradozásaira, meghozta az anyagi áldozatokat, melyek a tanszékek számának szaporítását lehetővé tették s a buzgó tanárok úgy ellátták a rájuk bízott tanszékeket, hogy a collegium főgymnáziumától a nyilvánossági jogot

---

¹⁾ HAZSLINSZKY FRIGYES, HERFURTH JÓZSEF, KRAJZEL ANDRÁS, LIMBERGER ERNŐ, TILLISCH JÁNOS, KUNTIUS KÁROLY, HAJCS LAJOS, HAZSLINSZKY TAMÁS, FLORIÁN JAKAB, ZUNDEL KÁROLY, MIKOLIK GYULA stb.

1855 óta megtagadni nem lehetett. Az igazgatói hivatal ha nem is külön szakképzést és vizsgálatot, de minden-
esetre odaadó munkásságot és *állandóságot* követel. Ez
íránt a bécsi cultusminister semmi eltérést meg nem enged-
vén, a collegiumot VANDRÁK igazgatta 1852-től 1860-ig, a
mely következetes gondos vezetés az intézetnek előnyére
szolgált. A fentartott rend és fegyelem, a kifejtett tanári
lelkiismeretes és eredményes működés, a tanulók erkölcsi
viselete és tanulmányi haladása, a collegium régi jó hírét
gyarapítá, melynek folytán keresetté vált Eperjes, ez az
egészséges, kies fekvésű, olcsó és csendes város, a melynek
zajtalan, mívelt városias élete kiválóan kedvez a tanulói
pályán haladóknak.

Az 1859/60-ik évben megújulni látszottak az 1849/50-ik
évi zaklatások. A szeptemberi patens a protestáns egyházat
törvényellenes úton akarta rendszabályozni. A Kézmárkon
tartott kerületi gyűlés kezdte meg a patens elleni alkotmá-
nyos küzdelmet, melyre a cs. kir. államügyészségek bűnvádi
keresetek emelésével válaszoltak. ZSEDÉNYI, MÁDAY és sok
más tagja a gyűlésnek, többek közt VANDRÁK is, a kassai
cs. kir. országos törvénysszék elébe idéztetett. Kihallgatta-
tásakor őszintén elbeszélte a gyűlés menetét, meg nem ta-
gadva meggyőződését és megvilágosítva az evangélikus
egyháznak becikkelyezett békekötéseken alapuló jogkörét.
Nem is lett semmi bántódása, és a fenyegető borulat csak-
hamar eltűnt a protestantismus egéről.

Az 1860-ki októberi diploma következtében az okta-
tástügy, a Helytartótanács, illetőleg az egyházi főhatóságok
ügykörébe visszakerülvén, Eperjesen 1861-ben a jogi tan-
folyam, mely 1852 óta szünetelt, újra megnyílt. Némi át-
meneti intézkedések után, melyeket a classicus műveltségű
IRÁNYI ISTVÁN és dr. SCHMIDT GYULA, most országos kép-
viselő és collegiumi felügyelő, továbbá HERFURTH JÓZSEF és
TILLISCH JÁNOS tanárok közreműködése tett lehetővé, GLOSZ
KÁROLY és SCHULEK GUSZTÁV urak hivattak meg a jogi új
tanszékekre s VANDRÁK kéretett fel a jog és állambölcsé-
szet és a magyar közjog előadására. Szent ügynek tekinté
VANDRÁK a jogtudománynak terjesztését. A jogi tanszéket

nem tartá kevesebbnek, mint CÍCERO a praetori sella curulist, t. i. a törvények oltárának *ara legum*.

A jogakadémiai leczkéken felül előadta VANDRÁK még a logikát, lélektant, etikát, aesthetikát és a nevelés-oktatástant s a latin irodalmat. Tartott hetenkint 19—22 órát, és pedig örömmel, kimerülés nélkül. Az előadásokhoz járult még az igazgatóság. A jogakadémiát, mint az egységes collegiumnak felvirágzó ágát, a szervezkedés terheesebb éveiben VANDRÁK igazgatta. Minden nehezebb fegyelmi esetben felismertük benne a rendet fentartó, az „igazi VANDRÁK-ot.” 1866-ban érdemeinek elismerése mellett elfogadták ismételt lemondását a rectorrágról, melyet olyan bölcsen vitt a collegium legverőfényesebb és legborúsabb napjaiban. A collegium érdekében lankadatlanul működött ezután is. El lehet róla mondani, hogy egyesegyedül a collegiumnak élt, *diu et totus*, minden mellékes foglalkozást került; se más intézeteknél nem adott órákat, se vállalatokhoz nem lehetett megnyerni. Még a városi képviselőtestületben is csak addig maradt, míg a kiseddóvó jövőjét előkészíté, sőt biztosítá. A 102 semester alatt, melyet a collegium kizárólagos szolgálatában töltött, nem volt félbeszakadás egyetlen egész féléven át se, pedig Eperjesen pontosan szokták kezdeni és megnyirbálás nélkül szokták kitölteni a fél éveket.

Fáradhatatlan, önzetlen tanári tevékenységét teljes méltánylásban részesítették a collegák és tanulók, a közeli és távoli közönség. Tanítványainak száma évről évre nagy vala. Egykori hallgatói férfiakká fejlődván, évek múltával ismét felkeresték Eperjest, ide hozván fiaikat, hogy ugyanazon tanárok neveljék őket is, a kik az apákat oktatták.

VANDRÁK 1836-ban családot kívánt alapítani, nejét, STELLER VICTORIÁ-t azonban az első házasság lefolyta előt elragadta a halál. Három évvel később KÉLER EMILIÁ-nak esküdött holtáiglan tartó hűséget, a ki őt megbecsülte, mert megértette s boldogítá, és most gyászolja négy gyermekével, a kik örökölték édes apjoknak a tanügy iránti vonzalmát. VANDRÁK családi életét a patriarchalis fegyelem és egyszerűség, rend és jó ízlés jellemezték. Az emberi életben el nem kerülhető sorscsapásokat p. o. egyik nagy-

reményű fiának elvesztését, Istenben megnyugvó béketűréssel szenvedte. A nyári szüneteket hazánk egyes vidékeinek beutazására fordította. Szabad órái alatt jó könyvek olvasásában vagy házi kis kertjének gondozásában kereste a szórakozást. Gyönyörűségét találta az égi tünemények megfigyelésében is. Az őszi és tavaszi derült estéken, saját jó távesövén szívesen mutatta tanítványainak is az égboltozatnak tündöklő testeit és végetlen messze eső ködfoltjait, s egyszerű szobájának fehérre meszelt falán földünk pályafutását nagy pontossággal jelezgette.

Kedvelte és élvezte az ártatlan felvidító szórakozásokat. Megjelenésével felvillanyozta a társalgást, értette és tapintatosan alkalmazta a finomabb éleket és felderítő adomákat; egészséges, senkit nem sértő humorával vidám, pezsgő hangulatot ébresztett a társas körökben, úgy, hogy nem csak tiszteletre, de valóban szeretetre méltó s nagyrabecsült, kedélyes tagja volt ő a legjobb társaságoknak, melyekben igénytelensége daczára is közfigyelem környezte személyét. A barátság eszményképét meghatóan szokta az ifjúság lelkére kötni, sajnálandó szegénynek mondta azt, a ki nem bír őszinte jó baráttal. A kiben meg volt a kötelességérzet, az ernyedetlen sikeres munkásság, az ifjúság bölcs vezetésére való képesség: azt VANDRÁK szövetséges társaúl tekintette, nem véve észre és legkevesebbé sem éreztetve azt senkivel, hogy ő szolgált mintául nekünk fiatalabbaknak. A collegiális érintkezések, melyeket a kirándulások, névnapi és gyűlési összejövetelek bensőségesekké és kedélyesekké tettek, kellemes óráit képezték a testületi életnek Eperjesen.

III. Szónoklat. Irodalom. Módszer.

A nyilvánosság terén gyakran megjelent VANDRÁK mint collegiumi követ, az egyházkerületi és egyetemes gyűléseken, a tanügyi tanácskozmányokon, és ha a collegium örömét vagy bánatát, intő vagy buzdító szavait kellett tolmácsolni, ő lépett az alkalmi vagy ünnepi szószerkekre. Szó-

noklatai sohase hangzottak el nyom nélkül. Tanévi megnyitó beszédei mennyi nemes elhatározást ébresztettek a romlatlan keblű ifjakban! Depraecationalis beszédeiben mily hatással ostorozta a dermesztő közönyt, a koresosuló érzelmeket, a czudar önzést, tétlen lustaságot, elvetemült jellemtelenséget! Az eszmék lelkes hirdetőjét, a hazafias, humanistikus működésének méltatóját tisztelte benne a figyelmes hallgatóság. Beszédeiben átszállamlott a maga helyén a szellemes humor; kipattant, hol indokolva volt, a nemes felgerjedés. A légkört megmelegíté a szónoki hæv s lelkesedésre ragadta a jobbakat. Hallani kellett az olyan emlékbeszédet, melyet SCHWARCZ esperes felett mondott, vagy az olyan felolvasást, melyet 1867-ben a collegium kétszázados évfordulóján tartott a nemzet színe javából összegyűlt nagy közönség előtt, mely országos ünnepélynek ő és BÁNÓ JÓZSEF felügyelő valának lelkes szónokai. Szépen adta elő a történeti igazságokat. Szavait hű és igazi érzelmek sugalták. Szónoki erejét alig pár évi tanárkodása után egy rögtönzött felszólalása tette emlékezetessé, mely felszólalás nem maradt hatás nélkül a collegiumi tanárok állására. A harminczas években, még a múlt században növekedett férfiak voltak a collegium pártfogói s felügyelői. Előkelő földesurak, a kik a tanárokat szegődvényes beneficiatusoknak és conventionatusoknak nézték s ezektől hódoló engedelmességet és meghunyászkodó alázatosságot követeltek. Ilyen követelés hallatára VANDRÁK 1836-ban az iskolai közgyűlésen erélyes kifejezést adott annak az igazságnak, hogy sem ő, sem collegái nem tartoznak a beszegődöttek közé, s a tanári fizetés nem egyes urak kegyadománya, hanem kiérdemelt tiszteletdíj, melylyel az intézet tartozik. Az önérzetes, őszinte beszéd, az igazságos és határozott fellépés elnémitá a terpeszkedő kevélységet, s a pártfogóság olyan irányt vett, hogy a collegiumi tanároknak panaszra többé nem adott okot.

VANDRÁK beszédei gondos kidolgozásról tanúskodtak, ékesek valának, arányosan kimért körmondatokból építve, mint faragott kövekből a monumentalis közművek; a tropusok, figurák, numerus oratorius arányai gyönyörködtették

a hallgatót. A classicusok behatása alatt képződött izlés a szép stílust kedveli. Az irány is művészet, s mint ilyen a szabályok alapos ismeretét és gondos alkalmazását kívánja, mondá VANDRÁK, és óvta tanítványait a nyers, zilált, nyegle, dagályos, cynikus stílustól. Soká küzdött a THUN-féle Entwurf azon rendelkezése ellen, mely szerint az iránytan mellőzendő s a példányok olvasásából vonandó le az irány szabályzat, a mint az olvasott daraboknál éppen kínálkozik. Az volt VANDRÁK aggodalma, hogy ha 30—40 darabot olvasnak is az ifjak, abból teljes és elméletileg úgy, mint gyakorlatilag tájékoztató iránytant nem birnak szerkeszteni. Aggodalmának igazolását látta abban, hogy az ötvenes évek óta növekedett nemzedék soraiban a jó stílisták száma apad s ebből magyarázta ama pongyolaság terjedését, mely kevés gondot fordít a gondolatok kifejezésének csinosabb alakjára. Én ugyan azt hiszem, hogy a helyesen válogatott olvasmányokon, mint példányokon, az elméleti szabályokat kézzel-foghatólag be lehet mutatni a tanulóknak. De vajjon minden tanár igazán figyelmeztí-e tanítványait a stílus szépségeire s szabályaira, azt nem vitatom, azt azonban nem tagadom, hogy a jó stílisták száma nem nő olyan arányban, mint íróink száma.

VANDRÁK a tollat ügyesen kezelve, dolgozott a szaklapokba s megírta az előadásaihoz kellő, szabatos, világos kézikönyveit, melyeket nemcsak saját tanítványai, hanem más főiskolák polgárai is sikerrel forgattak. Nyomtatásban megjelent a Lélektan latin és magyar szöveggel 1841-ben. A második és harmadik kiadás csak magyarul, valamint a többi művei is, u. m. a három kiadást ért Logika, a két kiadást ért Bölcsészeti erkölestan; továbbá a Bölcséleti jogtan. Kéziratban maradt az aesthetika s nevelés-oktatástan. Műveiben nem az „új philosophiák“ csattanós mondatait és ki nem próbált föltevéseit, hanem az igazság bebizonyított alaptételeit nyújtja s az igaz elvek megismertetésére s terjesztésére törekedett.

Lélektana természetszerűen rendezett egyöntetű s kellőleg kikerekített mű. Ismerteti lelki életünk szervezetét a maga általánosságában, azután a lélek különös tevékeny-

ségeinek egyes főágait. Ide tartozik az ismeretre törekvő lelki működés az *igazság* eszméje alatt. A kedély meggyében történő lelki működés a *szépnek* eszméje alatt. Figyelmet érdemlő gondossággal szól a kedély becséről, kiképeztetéséről s irányozásának helyes módjáról. Kifejti a lélek akaró képességét a *jónak* vezér-eszméje alatt. És így az elme, kedély s akarat működését körvonalozva tanít az igaznak, szépnek és jónak eszményképeiért való lelkesedésre. Végül a lelki életnek ép és kóros állapotára vonatkozólag közöl becses tudnivalókat.

Logikája rendszeres világos tankönyv, mely a további tanulmányozáshoz vágyat ébreszt és előismereteket nyújt. Magában véve is megvan az a becse, hogy a gondolkodásnak gymnastikájául szolgál. Az elemező rész (analitika) megismerteti a gondolkodó erőt, ennek főműködéseit s a gondolkodás törvényeit. Tanít a fogalmakról, ítéletekről s következtetésekről. Az alkotó rész (synthetika) a szemlélődésről, tapasztalásról és bizonyításról világosít fel s a módszeres tanulás, gondolkodás és vitatkozás ismeretére kalauzol.

Bölcseleti jogtanában a jognak eszméjét mint emberi nemesebb természetünk örök postulatumát fogja fel, ethikai alapokra vezeti vissza, méltóságát, belbecsét kimutatja s észkövetelte alkalmazhatását a társas élet minden viszonyában keresztül viszi s szem elé állítja. Minden lényegest méltat, minden felesleget vagy élőszóval könnyen pótolhatót kerül, az eszmét, az elvet, a törvényt előtérbe állítja s a tanulót további öngondolkozásra ösztönzi. A gyakorlati részletes casuistikát a pandekták előadóira bizza. Mindenben meggyőződését követi. Elfogultsággal, egyoldalúsággal, meddő theoretizálással senki se vádolhatja.

VANDRÁK legnagyobb súlyt fektetett a Bölcsészeti erkölcstanra. Az ethika nem pusztá kötelességtan s rideg stoicismus, nem is csak erkölcsi aesthetika, hanem erélytan is, a rectum és honestumnak művészete, az erkölcsi jellem létesítője. VANDRÁK ethikájában az erkölcsi élet sötét oldalai háttérbe lépnek, a fényoldalak kiviláglanak, hogy inkább ezekkel foglalkozzék a növendék. Az előadás nemcsak

értésítő, hanem fejtegető, s a hol kell ébresztő és buzdító, úgy hogy a közlött igazságokat a romlatlan szív saját belsejében létezőknek s ébredezőknek találja, megszereti s élete vezérelveitől választja. A mi szívből jön, szívre talál. Leginkább az ethikai órákon tapasztalta ezt VANDRÁK, több mint félszázadon keresztül, s nem egyszer mondá, hogy az ethikai órákat élete legszebbjei, legtermékenyítőbbjei közé sorozza. Úgy adta át hallgatóinak ethikáját, mint tanári testamentumát s mint annak zálogát, hogy tanítványai iránt szeretettel viseltetett s hogy erkölesi gyarapodásukat nem csak óhajtá, hanem elő is mozdítá. Nem olvastam soha képzőbb tankönyvet, mint VANDRÁK Erénytanát. Az erkölesi jellem ideálja szinte elbűvölő. A becsületérzés kiképzése, az igazmondóság, hűség, a barátság, az őszinteség állandó becsű szakaszok a VANDRÁK Ethikájában.

Ethikájának codicillusai gyanánt tekintem ama becses három értekezését, melyeket az eperjesi collegium 1877/8, 1878/9. és 1881/2-ik évi Értesítőiben közölt. Fejtegette az erkölesi világ lényegét és fontosságát a társadalomban, kimutatta az aesthetikai világ lényegét s culturalis fontosságát. Ezt a két értekezést kiegészíti: Az emberi tudat és hit világa bölcészeti szempontból. A szakférfiak méltánylólag, az ifjak tanulsággal olvasták, s bár minél többen olvsnák az igazra, szépre és erkölesi jóra vezérlő sorokat.

VANDRÁK-nak alkalmi szónoklatain és kézi könyvein kívül egyéb műveit is közölte a sajtó.

Megjelent tőle: Az eperjesi collegium történetének vázlata, melyet PULSZKY ÁGOST és DALLOS angolra is lefordított.

Emlékezetes műve marad: A magyarhoni evangélikus gymnasiumok szervezésének terve, melyet az egyetemes gyűlés megbízásából az evangélikus iskoláktól beérkezett adatokból állított össze 1870-ben. Úgy tekinthetjük ezt, mint az oktatástanból és módszertanból vett becses szemelvényeknek pandektáit. Az ott egybegyűjtött módszertani tanácsokban minden szaktanár megtalálja a neki hasznos útmutatásokat. Legyen szabad érintenem azt, a mit VANDRÁK

a hitoktatók számára írt. Bármely keresztény felekezetű vallástanár szívére vehetné.

Napjainkban nálunk, ellentétben a művelt nyugoti népekkel, a vallástalanság szinte divattá kezd válni. Avagy a vallásosság, kérde helyesen VANDRÁK, a mi társas életünkben már nélkülözhető művelődési tényező? A mint kárhoztatandó a türelmetlen vakbuzgóság és képmutató szenteskedés: épp úgy a romboló dermesztő fagyos közöny és a mindent kigúnyoló hitetlenség. A kereszténység nem *dogma*, hanem *élet* és pedig az evangéliumi szeretetben munkálkodó áldásos élet levén, a hitoktató a keresztény vallást ne ismertesse úgy, mint valami elméleti *tant*, hanem úgy, mint *életet*. A vallás inkább a szív, mint az ész dolga. Ha a tanár Istenről szól, igyekezzék Istent nem csak mint örök végokot és mindenhatóságot, hanem mint örök szeretetet s gondviselést tüntetni fel a gyermek lelke előtt, hogy így a hit, remény és szeretet érzelmei, ne pedig a babonás rettegés vagy hiszékeny bálványozás foglaljanak helyet a gyermeki szívben. Segítse a tanár a növendékek-nél eleven meggyőződésre azt a hit-igazságot, hogy az Isten országának részesévé lehet minden ember, faj, nyelv és felekezeti különbség nélkül, ha arra törekszik, az igazságosság követése és a szeretet gyakorlása által.

Éljen a hitoktató lelkében az igazi hiterő és kegyesség, legyen az ilyen életnek világító s melegítő kisugárzása minden leczke, s a tanár vallásos lelkülete emelje a buzgóság szárnyaira minden romlatlan tanítványát, szilárdítsa bennök a meggyőződést az ember magasabb rendeltetéséről s ápolja azt a rendíthetetlen hitet, mely véges természetünkre figyelmeztet a verőfényben, vigasztal a szomorúságban, bátorít a veszedelmekben s el nem hagy a halálos végső küzdelemben, míg szívünk dobogni meg nem szűnik.

Más tantárgyakra nézve is olyan módszertani utasításokat közöl VANDRÁK, melyeket minden tanár szívére vehet. Nem elég csupán a leczke-tartás, a betanítandó tárgynak száraz elmondása vagy modoros elszavalása, hanem a tanár a maga érett ismereteit ültesse át a tanítvány fogé-

kony elméjébe. Nem elég továbbá az, ha a gymnasiumi tanár csupán csak oktató, legyen *nevelő* is, a szó legteljesebb értelmében. Tekintse a tantárgyat nevelési eszközhöz, melyből nemcsak az ész, hanem a szív is nyerjen gyarapodást s necsak tudási vágyat ébresztszen, hanem szívet nyerjen és nemesítsen. Páhuzaamosan fejlődjék a szellem és a jellem.

Igazat adok VANDRÁK módszertani nézetének, hogy nem a tananyagra, hanem a tanulóra fektetendő a gymnasiumban főszó. Bármilyen szaktudós legyen is a gymnasiumi tanár, csak úgy tölti be helyét, ha paedagogiai és didaktikai tapasztalatokkal bír és tapintatossággal tud eljárni. A gymnasiumi tanár eleget visz előre, ha előre viszi tanítványait az ismeretekben és jó erkölcsökben. Ha az iskolán kívül még a tudományt is előbbre viszi: ez külön érdem, de ne keressék az iskolai kötelességek mulasztásával.

VANDRÁK az országos hírnevet az imént érintett iratai alapján is megérdemli, de kétszeresen megérdemli azt kiváló tanári módszere alapján. Sokan vagyunk, a kik az ő latin óráira emlékezünk. Milyen kedvvel, milyen lelkesen, helyes módszerrel és milyen korszerű irányban magyarázta a latin költői, szónoklati, történeti és bölcséleti műveket, t. i. hogy a növendék humanistice fejlesztesse. Csak a remek soroknál időzött, a melyeknek feltüntetett szépségei úgy hatottak az ifjakra, hogy az osztály nagy része előtt a szöveg megkapónak, kedvesnek, világosnak tűnt fel, a tartalmat már az óra alatt megtanulták, a tárgy lényegét értették, fővonásait elsajátították. Előterben állt a logikai és aesthetikai elemzés, aztán az életbölcsességi elvek kikeresése, a melyeknek szépen ejtett igaz szavait újra vélem hallani ma is ha a CICERO, SENECA, HORATIUS és TACITUS leczkéire gondolok.

Bölcséleti leczkéin, VANDRÁK, fejtegető világos előadásai-val élesztgeté hallgatói lelkében az igazságnak érzetét és a kedvet az igazság kutatásához. A nehezebb kérdések alapos tárgyalásai közben a lankadó figyelmet elmés ötletekkel, felvidámító észrevételekkel, alkalomszerű adomákkal frissíté fel, s egyik-másik kérdésnek szárazabb részleteit alkalmas

kitérésekkel tette érdekessé. Ethikai előadásai igen sok tanítványának jellemfejlődésére gyakoroltak üdvös hatást. Hányan köszönik az ő megragadó jellemfestéseinek, az igazság olyan fokú szeretetét, hogy még tréfából sem hazudnak, és a jognak olyan finom érzését, mely csekélynek látszó dolgokat is észrevesz. Próbáját láttam ennek, midőn VANDRÁK tanítványai tikkasztó nyári hőségben szomjazva s megéhezve gyalogoltak a poros országúton, távol az előttök és utánok levő városoktól. Olyan helyre értek a fáradt ifjak, a hol az országútra érett gyümölcsessel rakott fák vetettek árnyékot. Leültek pihenni. Nem csak a fán levő, hanem az országút árkába áthullott és őrizet nélkül heverő gyümölcshöz se nyúltak, egy szemhez se, mintha akkor léptek volna ki a stoikus római jogtudósnak hallgató terméből, megtanulva mi az az *interdictum de glande legenda*. ¹⁾

Változhatatlanul követendő didaktikai elvül tűzte ki magának VANDRÁK mindjárt tanszékre lépésekor, hogy minden előadásralelkiismeretesen előkészül, továbbá azt, hogy a közlendő anyagot jól átgondolva s rendezve egészen szabadon, könyv nélkül adja elő. Hallgatói előtt állva vagy járkálva peripatetice tartá leczkéit, világos, félre nem érthető, könnyen felfogható kifejezéseket használt; a mennyire a tárgy engedte, szemléleti módszert követett. CICERO szép oratióit rajzokkal kísérte. TACITUS helyrajzaihoz térképet vázolt, a logikai igazságokat körökkel érzékíté, a lélektant az életből és a történetből vett adatokkal tette megfoghatóbbá. Élő meggyőződésből folyékonyan és vonzólag magyarázott, figyelmet lebilincselőleg és a kedélyre jótékonyan hatólag adott elő. Szerette az ifjak derült hangulatát, és úgy uralkodott hallgatósága felett, hogy ennek élénk részvéte kísérte fejtegetéseit. Az ifjak lelkét megnyerte a tantárgynak s ez által egész órán át ébren bírta tartani az érdeklődést. Mester volt abban, hogy egy s ugyanazon időben több paedagogikus és didaktikus czélt tudott megközelíteni,

¹⁾ Dig. 43. 28. De glande legenda. Ulpianus.

például gyakorlá az emlékezet hűségét és az ítélet élességét, tért nyitott a képzelet szárnyalásának és nemesíté az ethikai érzületet. Az ész és szív összhangzatos művelése lebegett előtte, a fogékony ifjúság mindkét irányban tapasztalta haladását.

Az órák megtartásában pontos és lelkiismeretes vala. Az első órára hora sonante lépett be, a mi által az ifjakat is pontosságra szoktatta. Az óra se neki se tanítványainak nem vala hosszú. Látszott rajta, hogy a tanítás neki nem nyűg, hanem öröm, dem Glücklichen schlagt keine Stunde, mondja a brémai felirat.

Tanári hatásának egyik előmozdítója az vala, hogy szerette nemcsak tantárgyát, hanem tanítványait is, részrehajlás nélkül, igazságosan, atyailag. A tanulók irányában mindig tapintatos volt. Gorombasággal, durva, pórias szitkozódással, a mi némely iskolában még ma is hallható, sohase illette a tanulókat. Osztozott a tanulók örömeiben, melyet érezének a felett, hogy szépet és jót tanultak. A jó igyekezetet teljesen méltányolta, a gyengébbeket kimélte, a félénkeket bátorította. A tanár elébe csintalan sőt vásott gyermekek is kerülnek. Ezek mindenike élesen megfigyelendő. VANDRÁK a hanyagokat serkentette, a rendetleneket intette, a tévelygőket komolyan figyelmeztette, először négy szem közt, ha ez nem használt, megrótt a tanári kar színe előtt, végül büntette őket, de soha nem önkényesen, hanem az iskolai rendszabályok értelmében, és soha nem indulat közben, bosszankodva, hanem nyugodt megfontolás után, soha nem sértegető, becstelenítő, kigúnyoló vagy éppen felbőszítő heveskedéssel és a leczkék zavarásával, hanem a becstületérzésre hivatkozó és javítani akaró apai komolysággal és higgadsággal. A leczkék alatt mindent látott és hallott a mi a padok felett és alatt történt. Ezek közül a mit kellett eszélyesen elnézett, tudta, hogy kinek elégséges az indirect figyelmeztetés vagy czélzás, melyet csak az illető vehetett észre; tudta, kinek elég egy pillantás, vagy fejcsóválás, vagy pár szempillantásnyi félbeszakítása az előadásnak. Néha egy-egy megfelelő idézéssel a RONTÓ PÁL-ból

és a régi LUDAS MATYI-ból többet hatott, mint más egész mérges philippikával. A hibázót, míg nem kellett, néven nem nevezte. De minden visszaélést és rendbontást rögtön megtudott szüntetni és a merészkedőket el tudta némitani, és sikerült úgy izolálni a rendetlenkedőt, hogy nem léptek vele solidaritásba a többiek. A fegyelmi esetek a VANDRÁK óráin azért fordultak elő olyan felette ritkán, mert jó előre igyekezett megnyerni a tantárgy számára a tanítványok szívét, részvétét, figyelmét, és ez által sok, különben unatkozásból is eredhető bajnak elejét vette. Igyekezett a tanulókat bevonni az okoskodások láncolatába, vagy felhívta őket, hogy a mondott előzményekből a következtetéseket vonják le. Igyekezett szíveket nyerő, de a tanár tekintélyének nem ártó módokon megnyerni tanítványai bizodalját s szeretetét; tudva-akarva soha nem sértett senkit s óvakodott mindentől a mi őt az ifjak előtt nevetség, gúny, vagy bosszú tárgyává tette volna. Leginkább hatott az ifjúságra az által, hogy fel tudta ébreszteni a jobbak becsületérzetét, kötelességtudatát s egyéb nemes indulatát. Volt erre alkalom a lélek- és erkölestanban, de talált megfelelő kiindulási pontot bármelyik tantárgynál is. Követve az érintett tapintatos eljárást, a 102 semester alatt nem volt az ifjakkal semmi izetlensége.

Midőn VANDRÁK sikeres tanári működésének huszonöt esztendeje betelt, 1858-ban a pártfogóság fényes megtisztelő ünnepélyt rendezett Eperjesen. Keresve-kerestük akkor az alkalmat a népesebb összejövetelekre, midőn a gyűlékezési szabadság fel vala függesztve. A gazdasági egyesületek, vadászatok, templomszentelések s más ilyen el nem tiltható alkalmakkor láthaták egymást nagyobb seregekben a hazafiak, midőn aztán az együtttérzésre és a passiv ellenállás folytatására nem hiányzott a buzdítás. A VANDRÁK századnegyedes tanári működésének megünneplése 1858-ban többet jelentett, mint jelentenek 1867 óta az efféle ovatiók. Az ünnepelt tanárhoz megtisztelő iratok nagy számmal érkeztek, például bölcsészettudori oklevél a jénai egyetemről, szíves megemlékezések kiváló férfiatól, a többek közt

ARANY JÁNOS-tól. ¹⁾ Az országos figyelem ösztönül szolgált neki, hogy tovább haladjon az oktatás terén, az ifjúság hazafias humanistikusan nevelésében. Közhasznú, önzetlen, sikeres tevékenysége olyan népszerűvé tette őt, hogy az eperjesi kerületnek szavazó polgárai 1865-ben képviselőnek öhajtották választani, de a tanszéktől megválni nem akaró tanár, nem fogadta el a jelöltséget. A vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárczát a collegium barátja báró Eötvös JÓZSEF 1867-ben elfogadván, miniszteri tanácsosi állomásra kérte VANDRÁK-ot, a ritka tapasztalattal bíró tanférfiút, de ez a kitüntető figyelem sem bírta VANDRÁK-ot elvonni a collegiumtól, szívének első választottjától.

IV. Az érdem méltánylása.

VANDRÁK-tól a szerénység mindig távol tartá a feltűnési vágyat. Nem gyötörte őt a kisebb lelkek betegsége, a hiúság. Munkálkodni kívánt, nem pedig fényleni. Nem kereste a jutalmat, kitüntetést, őt keresték fel az elismerésekkel. Így történt, hogy 1845-ben Trencsénvármegye, 1847-ben Árvavármegye, 1848-ban Sárosvármegye táblabírái sorába hivatott meg. Hiszen a magyar nemzet akkor alig nyilváníthatá a tanári érdem iránti elismerését méltóbban, mint a municipium kebelébe való befogadás által. Mint író is bebizonyítván szakjának elméleti művelését, az Akadémia őt 1847-ben „jeles philosophiai munkái tekintetéből“ levelező tagjául választotta.

Az ég meg is áldotta őt hűségeért. Engedte látnia,

---

¹⁾ ARANY JÁNOS kisebb költeményei 2-ik kötet. Budapest 1872. Tanári jubileumra. 297-ik lap:

Te ritka férfi! áldjad Istened,
 Ki oly önérzettel dúsgazdagon
 Állhatsz pihenni meg pályád felén,
 Körödbe gyűlnek a felnőtt fiak.
 (Egy ember-öltő) s érett férfi észszel
 Köszönve a mit ifjakért tevél,
 Legszebb jutalmad így tőlük nyered.

hogy fáradozása nem volt sikertelen. Mily szeretet, tisztelet, hálás kegyelet környezte őt! Nyilvánult ez minden alkalommal, de legszembetűnőbben akkor, midőn a becsületes munkában töltött 50 évnek határához ért. A 101-ik semester küszöbén 1883. szeptember 15-én fényes ünnepély tartatott a VANDRÁK félszázéves működésének tiszteletére. A pártfogóság érzelmeit BÁNÓ JÓZSEF felügyelő emelkedett szónoklatban tolmácsolta, a legrégibb tanítványok nevében IRÁNYI DÁNIEL, a régiek nevében dr. SCHMIDT GYULA országos képviselő urak üdvözölték, a M. T. Akadémia szencsekivánatait HAZSLINSZKY FRIGYES rendes tag fejezte ki. A vármegye, a város, a testvér-főgymnázium, az egyházak, esperességek, kerület, egyetemes gyűlés és számos más tisztelői tolmácsolták elismerésüket, és legfelsőbb helyen megengedtetett a budapesti egyetemnek, hogy bölcsészettudori oklevelet küldjön az ünnepeltnek. Milyen szerénységgel jelent meg, a FERENCZ JÓZSEF-rend lovagkeresztjével, mely 1881-ben tüzetett mellére, milyen igénytelenül nyilatkozott! Az ünnep jelentőségét mélyen érezve, hálával áldozott az isteni jószágos gondviselésnek. Hamvaikban is áldást kívánt jóra szoktató szüléire és azon rég porladozó tanítóira, a kik neki jellem és tudomány tekintetében példányképül szolgáltak. Gyöngédséggel emlékezett meg kartársairól, a collegium pártfogóiról és barátairól. Megnyugtató vala lelkére, hogy nem élt hiába, működése nem volt sikertelen, hogy kötelességét lelkiismeretes buzgósággal és hűséggel teljesíté s beváltotta 50 év előtt tett ígéretét. Valóban, a kire akkor reménységgel, azután büszkeséggel tekintett a collegium, ugyanarra hálával is tekinthet. Alapos ismeret s az erre alapított józan önérték, saját és mások jogának tiszteletben tartása, önzetlen és ernyedetlen munkásság az elfoglalt szellemi téren: ezek voltak vezérelvei, melyekhez mindig hű maradt. Az ünnepély a multakra nézve megnyugtatta, a jövőre pedig serkenté, bátorítá, de csak addig óhajtott élni, míg a közjónak használhat.

A fényes nap alkalmával is erős elhatározással szólt a kötelességről, e stoikus erényről és lelkesen folytatta tevékenységét a 101-ik és 102-ik félében át, ámbár az ünne-

pélyességeknek nagymérvűleg izgató fáradalmait, melyeket látszólag jól kiállt, pár hónap múlva szívbajra mutató tünetek követték. Eddigi nyugodt, csendes álma megszakadt, ereje hanyatlott, míg végre 1884. augusztusban vízi betegség fejlődött ki s a szívburok vízzel megtelvé, a nemes szív megszűnt dobogni 1884. szeptember 14-én.

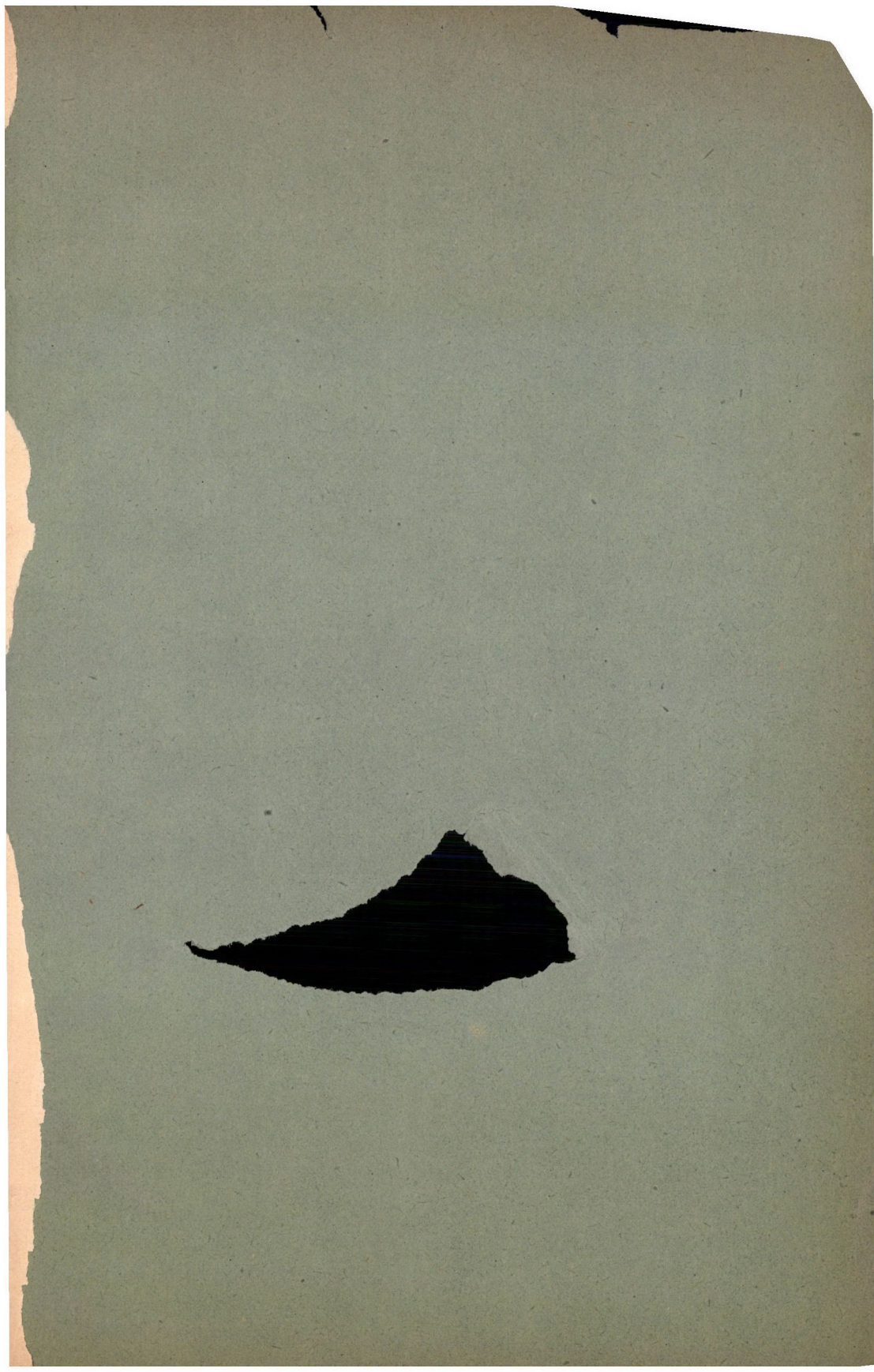
VANDRÁK a magasztos ideálok embere volt. Ideálistának nevezhető, a szónak legtisztább értelmében. Eszményi célokért lelkesült, működött, küzdött szóval, tettekkel, híven, ernyedetlenül, több mint félszázadon át, a magyar nevelés, oktatás javára. Eszményi szempontból nézte az életet, hirdette és cselekedte azt a mi szép, jó, igaz, rectum et honestum, a miért az embernek élni méltó. Nem csak tudományával, hanem tiszta jellemével is hatott a nevelés-oktatás terén. Olyan tanár vala VANDRÁK, mint a minőket a bölcs fejedelem JULIANUS Rómának óhajtott, midőn így nyilatkozott: *magistros studiorum, doctoresque, excellere oportet moribus primum, deinde facundia.*¹⁾

¹⁾ Cod. 10. 52. 7. Kelt Spalatóban. 362 évvel Kr. u.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADEMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnai Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Kónék Sándor r. tagtól	10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	20 kr.
V. Emlékbeszéd Broca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	20 kr.
II. Emlékbeszéd Arkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	20 kr.
VI. Emlékbeszéd Erkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Veres tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg.	30 kr.
IX. Emlékbeszéd Henrik felett. Than Károly r.	30 kr.
X. Emlékbeszéd Trefort Ágoston	10 kr.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tiszt. tagtól	10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot Illés k. tag felett. Hunfalvy Pál r. tagtól	20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól	10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól	10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. Pauer Imre tiszt. tagtól	10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól	20 kr.

pélyességeknek nagymérvűleg izgató fáradalma, melyeket látszólag jól kiállt, pár hónap múlva szívbajra mutató tünetek követték. Eddigi nyugodt, csendes álma megszakadt, ereje hanyatlott, míg végre 1884. augusztusban vízi betegség fejlődött ki s a szívburok vízzel megtelvé, a nemes szív megszűnt dobogni 1884. szeptember 14-én.

VANDRÁK a magasztos ideálok embere volt. Ideálistának nevezhető, a szónak legtisztább értelmében. Eszményi célokért lelkesült, működött, küzdött szóval, tettekkel, hiven, ernyedetlenül, több mint félszázadon át, a magyar nevelés, oktatás javára. Eszményi szempontból nézte az életet, hirdette és cselekedte azt a mi szép, jó, igaz, rectum et honestum, a miért az embernek élni méltó. Nem csak tudományával, hanem tiszta jellemével is hatott a nevelés-oktatás terén. Olyan tanár vala VANDRÁK, mint a minőket a bölcs fejedelem JULIANUS Rómának óhajtott, midőn így nyilatkozott: *magistros studiorum, doctoresque, excellere oportet moribus primum, deinde facundia.*¹⁾

---

¹⁾ Cod. 10. 52. 7. Kelt Spalatóban. 362 évvel Kr. u.

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész Imre lev. tag felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boné külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	" 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
III. Mailáth György emlékezete. Gróf Szécsen Antal t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wühler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Erkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	" 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	" 10 kr.

III. KÖTET, 1885.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	" 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tiszt. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot Illés k. tag felett. Hunfalvy Pál r. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. Pauer Imre tiszt. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

III. Köt. — 9. Szám.

EMLÉKBESZÉD
KONEK SÁNDOR

A M. T. AKADÉMIA TISZT. TAGJA FELETT.

KAUTZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTÁTOTTA A M. T. AKADÉMIA 1886. JAN. 25-DIKI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1886.

EMLÉKBESZÉD

KONEK SÁNDOR

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA

FELETT

KAUTZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1886. JAN. 25-KÉN TARTOTT ÖSSZES
ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója.

KONEK SÁNDOR

EMLÉKEZETE.

A magyar tudományosságot, s vele Akadémiánkat, az utóbbi években ért érzékeny veszteségek között nem legkisebb az, a melyet KONEK SÁNDOR rendes tagtársunknak 1882-ik évi augusztus hóban bekövetkezett elhúnytával azok szenvedtek; — elhúnytával egyikének azon jeleseinknek, a ki egy tanulmányokban és tudományos fáradozásokban gazdag, bő tartalmú élet folyamában, úgy az irodalom, mint a komoly vizsgálódás és a tanítás terén kifejtett sikeres tevékenység által hervadhatlan érdemeket vívott ki magának; s kinek jelentősége abban tűnik fel egész mérvében, hogy működésének több irányban mély nyomai észlelhetők; s az általa elfoglalt helynek megüresedése nem csekély hézagot támasztott sorainkban.

Ez elhunyt jelesünk emlékének az Akadémia körében való fölelevenítése nekem jutott osztályrészül; nem ugyan azon tekintetből, mintha a mélyen tisztelt Akadémia engem, a statisztika terén kevesbbé avatottat és illetékest, e tisztre, a fényes nevű statisztikusnak parentatiójára, különösen alkalmasnak tartott volna; avagy a statisztikának a nemzetgazdaságtannal való kapcsolatát vette volna ez elhatározásánál irányadóul; hanem inkább azért, mert nem volt ismeretlen Akadémiánk előtt azon szoros és benső viszony, a mely köztem és elhunyt tagtársunk közt, egy megglehetős hosszú, negyedfél évtizedet átölelő időn át fennállott; s mert azt hívé, hogy az egykori, de mindig hálás tanítvány, a

későbbi tisztárs, sőt tudományos bűvárkodásaiban az elhunyttal sokszor együttesen működött, ragaszkodó barát: talán inkább lesz képes az elhunyt jelesnek megfelelő képét nyújtani; azt nemcsak a szoros szaktudományosság, hanem egyéb irányú tevékenysége, törekvései és sikerei szerint is méltatni.

S ha e tisztben a bennem helyezett várakozásnak nem birnék megfelelni, méltóztassék azt a Tekintetes Akadémia csak nekem, gyarlóságomnak és fogyatkozásaimnak, de sohasem a feladatom nemes tárgyát képező személyiség súlya avagy ethikai mérvei elégtelenségének tulajdonítani.

KONEK SÁNDOR 1819-ben született Pesten, polgári szülőktől. Tanulmányait ugyanitt végezte s pedig a gymnasialis folyamat a kegyes rendieknél 1834-ben, a bölcészeti-lyceálist és utána a jog- és államtudományit az egyetemen 1836, illetőleg 1839-ben. Ugyanez évtől kezdve egy-két évig a magyar kir. udvari kamaránál Budán, mint fogalmazó-gyakornok volt alkalmazásban, 1841 és 1842-ben jogtudori és ügyvédi oklevelet nyert, s egyidejűleg több előkelő családok sarjainak a jogi tanulmányokba való sikeres bevezetésével foglalkozott; tanúságául annak, hogy komoly és céltudatos törekvéssel sietett és birt, a már akkor is rendkívül eleven eszéről, éles ítéletéről, és munkabíró erejéről ismert fiatal ember, jövő életpályájának biztos alapot teremteni.

Ez életpálya, a mely úgy látszik, már kora fiatalságától fogva képezte vágyainak és törekvéseinek eszményét: a *tanári* volt. A tanári, a mely annyi kecsegtető és vonzó tulajdonságokkal bír, de főleg az akkori időben s az akkori körülmények közt, a hol tudományi vagy tanítási nagy szolgálatok és sikerek különös elismerésre, anyagi úgy mint erkölcsi tekintetben csak ritkábban, s csak egyes, a sorstól igen kegyelt egyéniségeknél találtak, abban, a ki magát neki szentelé, (szemben több más pályával) nem kevés önmegtagadást, s a tudomány és oktatás tiszte iránt való teljes odaadást, hűséget és kitartást föltételezett! KONEK azonban egyike volt azon embereknek, a ki vezetve nemes ösztöntől, emelkedve és hevülve egyes kiváló hírnevű taná-

rainak, kiknek nevei és működésök messze világító fényt árasztának a hazai főiskolára (mint p. o. a halhatatlan emlékü FRANK IGNÁCZ-nak példáján), s ambícióját abba helyezvén, hogy tanárrá s különösen az egyetem jogi tanárkarának tagjává válhassék: lelkének egész melegével s gazdag tehetségeinek legnagyobb megfeszítésével volt azon, hogy a kitűzött czélt mielőbb elérhesse, — s elérve, joggal mondhatom felőle, oly tanár vált KONEK-ból, a ki alapos tudományosság, sokoldalú műveltség, tanítói buzgóság, szigorú kötelesség-telejesítés, szakbeli képzettség és munkásság, valamint oktatási sikerek tekintetében mindig utánzandó példaképül szolgálhat; s a ki annak, hogy testől lelkestől *az a mi*, s hogy a tanári állás neki mindek előtt s mindenek felett jár, fényes bizonyosságát abban is adta, hogy mikor bekövetkeztek azok az idők, a hol a szakember és tanár, főleg olyan előtt, a ki elhunyt tagtársunk tanszakaival foglalkozott, s KONEK gazdag tapasztalatai- és ismereteivel, éleselműségével s munkaerejével rendelkezett, nagy előnyökkel és nagyobb hangzású ezímezésekkel járó kilátások nyíltak meg: KONEK állhatatosan és rendületlenül megmaradt a helyén; folytatta munkálkodását tovább; s hű vala ifjúsága választottjához, a cathedrához, hű — mind a halálig!

Első tanszéke, jelesen, a melyet az után, hogy az egyidejűleg betöltött pesti egyetemi statisztikai tanszékra való pályáztatnál czélt csak fiatal korára való tekintetből, s meglehetősen gyenge vetélytársát támogató egy igen magas állású protektor hathatós közbevetésénél fogva nem ért, de a mely pályázat reá nézve mégis azon kiténtetéssel járt, hogy az illetékes szakférfiak KONEK-et az első helyen jelölték ki: első tanszéke, mondám, a győri kir. jogakadémián a *statisztikai és a bányajogi* tanszék volt, a melyet rendes tanári minőségben 1845-ben nyert el; s a melyről négy éven át folytatott sikeres, sőt irodalmilag is productív működés után, 1850-ben, a midőn a győri akadémia, állítólag nagyon is szabadelvű, sőt forradalmias irányzatú jogász-ifjúsága miatt az osztrák közoktatási kormány által

beszüntetteték, a pozsonyi kir. jogakadémiára helyeztetett át.

A pozsonyi jogtanodán KONEK rendes s fő szakán, a statisztikán kívül a bányajognak s a közigazgatási és pénzügyi jognak előadásával is megbízott, s oly működéskört lelt, a melyben sokoldalú ismereteinek és szervezői kiváló tapintatának, valamint jeles tanári képességének mind teljes bizonyosságait adhatta.

A pozsonyi és győri akadémián szerzett jó hírnév s tanári tekintély eredményezte KONEK-re nézve azt, hogy 1854-ben a pesti egyetem statisztikai tanárának elhúnyttával, ez utóbbinak tanszékét elnyeré; a melyen azután szélesebb terjű ügy tanítói mint írói tevékenységet kezdett kifejteni; sőt VIZKELETY-nek, az egyetem kitűnő kanonistájának ideiglenes utódjaként még az egyházjogi cathedrát is több éven át ellátta; s a mely állásokban alapos képzettségének és sokoldalúságának ép úgy, mint kiváló munkaerejének bizonyosságait szolgáltatá, sőt irodalmilag is figyelemre méltó termékenység által tűnt fel.

Midőn egyetemünk 1860/1-ben az alkotmány helyreállításával egykorúlag autonom szervezetét visszanyeré, KONEK lett 1861-ben a jog- és államtudományi kar szabad választásából dékánja, a mely díszes s általa három tanéven át betöltött tisztségen, nemesak tulajdonképeni feladatának teljes mértékben tett eleget, hanem több életrevaló s üdvös reformeszmé megpendítése és gyakorlati megvalósításában hathatós közreműködés által (legyen szabad e tekintetben csak az ő kezdeményezésére alakult s az ő tanácsára és javaslatai szerint szervezett, s ma is virágzó karban fennálló egyetemi segélyző egyletekre utalnom) a tanuló ifjuság körében is nemes, humanisticus és sociális irányu törekvéseknek vetette meg alapját, jelölte ki és egyengette útjait.

Hogy ennyi érdemnek külső elismertetése és jutalma sem maradt el, talán fölösleges említenem. KONEK 1858-ban tudományos és irodalmi munkássága elismeréséül az Akadémia levelező, később (1867-ben) rendes tagjává; 1868-ban a tanügy és közélet terén szerzett érdemeire való tekintetből kir. tanácsossá lett; 1869-ben pedig az egyetem négy

karának részéről (tanárnak nyújtható legfényesebb jutalomként) rektorra választatott meg; s kevés tagja volt a magyar tudományos republikának és alma-materünknek, a ki ezen többféle kitüntetést oly jól kiérdemelte, s egyidejűleg további ernyedetlen és sikeres munkálkodásra való ösztönzőként oly mértékben értékesítette volna, mint elhunyt tagtársunk.

Ha az előrebocsátottakhoz még azt csatolom, hogy KONEK neve a külföldi irodalomban is dicsérettel ismeretes; hogy az 1868 óta országos statisztikai tanácsnak kezdettől mindvégig egyik kiváló és munkás tagja; az 1876-ban fővárosunkban megtartott IX-ik statisztikai kongresszus oktatásügyi statisztikával foglalkozó osztályának egyik előadója; az ugyanez időben itt Budapesten ülésezett katolikus autonómiai gyülekezeten a pannonhalmi katolikus községnek küldöttje volt; hogy mint tanár mindenkor a hallgatók osztatlan tiszteletének és szeretetének örvendett, fáradhatatlan szorgalmát, türelmét s nagyobb szervezési munkálatok kidolgozása körül kifejtett páratlan buzgóságát tapasztaló kartársainak pedig nagyrabecstülésében senki által felül nem múlt helyet foglalt el; s e mellett mint ember és honpolgár, mint nemeslelkű barát, mint szerény, előtérbe soha se tolakodó, hazájához híven ragaszkodó, s mindenek felett mint családfő, mint férj és atya igazán kiváló személyiség vala: akkor jelezve van röviden mindaz, a mit elhunyt tagtársunk inkább külső életviszonyaira, erkölcsi individualitása, törekvései és sikerei jellemzésére tartozik, és áttérhetek közvetlen, tulajdonképi feladatomra, KONEK-nek mint tudósnek, írónak és akadémikusnak méltatására.

KONEK irodalmi munkássága mind belterjileg, mind külterjileg gazdagnak és sikeresnek nevezhető. Szellemi termékeinek elseje, „Statisztika Elmélete“ című s 1847-ben közzétett művétől kezdve közel halála éveig egy hosszú s felette változatos sora folyt az irodalmi dolgozatoknak az ő tollából, a melyek:

a) *részint nagyobb terjedelmű rendszeres munkák*, mint jelesül: „A magyar birodalom statisztikája, tekintettel Ausztriára“ című, több kiadásban megjelent, folyton tökélyesbített s az Akadémia ajánlatára az Első Hazai Taka-

rékpénztár Fáy-féle alapítványából jelentékeny díjjal is jutalmazott munkája, valamint 1881-ig öt kiadást ért: „Egyházjogtan, különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira“ czímet viselő kézikönyve. — (Egy nagyobb terjedelmű „Összehasonlító Statisztikája az Európai Államoknak“ czímű művét, melyet az ötvenes évek felé kidolgozni kezdett, nem fejezé be s egyetemi előadásait a tudomány e részéből könyomatú vezérfonala alapján tartotta).

b) Részint az Akadémia kiadványai során megjelent terjedelmesebb *Akadémiai Értekezések*, melyen p. o. „A magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmaj“ (1868), mely székfoglalóját képezé; „Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedési mozgalma“ (két részben 1880 és 1882-ben); a „Statisztika és a Nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban“ (1875); „Magyarország bünvádi statisztikájából“ (1875);

c) részint a *Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottságban* előadott, vagy annak közlönyeiben (előbb a „Statisztikai Közleményekben“, azután a „Nemzetgazdasági Szemlében“,) megjelent tanulmányok, melyek közül különösebben: az egyetemnek viszonyaira, a magyarországi törvénykezésre, a magyar kir. Curia működésére, a népoktatás állására, a gabona-árakra, a fogyasztási adókra, Erdély szőlőművelésére, az öngyilkossági számarányokra, a magyar bányászat állapota és feladataira, és a magyar tengeri kereskedelemre vonatkozók emelendők ki;

d) E dolgozatokon kívül figyelemre méltók még egy-némely *Emlékbeszédei*, melyeket elhalt tagtársaink, névszerint WENINGER VINCZE és SUHAYDA JÁNOS, valamint egyik szaktanári elődje JURJEVICH JÓZSEF felett tartott, s mely utóbbi annyiban is bír maradandó értékkel, hogy a statisztika tudományának hazánkban és hazai irodalmunkban való fejlődésére sok világosságot derít; — másfelől jogtudományi folyóiratokban, sőt nagyobb politikai lapokban is közzétett s fontosabb napi kérdéseket elemező cikkei; a melyek közül, mint kiválóan becses s a maga idejében feltűnést keltett, bár nevének aláírása nélkül világgá bocsátott azon cikksorozatra utalok, a mely „Baranyai Levelek“

ezíme alatt az ötvenes évek vége felé a „Pesti Napló“ hasábjain jelent meg; s az akkori osztrák-német cenzuralizmus és abszolutistikus kormányzat nemzetellenes és közgazdaságilag is hazánk érdekeit mélyen sértő eljárásának kritikája és kárhóztatására irányulva, KONEK szabadelműsége és meleg hazafias érzülete egyik szülő tanubizonyságát képezi!

Az imént jelzettek alapján KONEK tudományos és irodalmi munkássága: főszakának, a statisztikának lehető legszélesebb értelemben való felölelésében mutatkozik. Írói pályája elején közzétett „Statisztika Elmélete“ című könyvétől (a mely nem üti ugyan meg a tudomány azóta tett roppant haladását visszatükröző s újabb időben megjelent BLOCK, avagy WAGNER, vagy JOHN műveiknek mértékét, s a statisztika mélyebben fekvő problémáiba nem is hatolt, de megjelenése korában, a tudomány állásának egészen megfelelő vala), kezdve, le egész a legújabb időkben közzétett tanulmányaiig, dolgozatai egytől-egyig egy, tudományszaka minden részét és ízét egyenlő szeretettel és alaposzággal átkaroló, termékeny és termékenyítő, kutató, fáradozásait minden fontosabb kérdésre kiterjesztő, s a mi egy ily universalisztikus képzettségű és irányú tudósnál szintén nem kis érdem, mindig a *hazát* és annak praktikus viszonyait és érdekét szem előtt tartó tudósra vallanak; oly tudósra, a ki épp ezen tulajdonságainál fogva első sorban volt képes és hivatott a megfelelő egyetemi tanszéket is betölteni, betölteni úgy, hogy e részben szakbeli kor- és versenytársai közül melléje állítani alig valakit, föléje állítani senkit sem lehet.

KONEK első sorban *államtudós* és *államtudományi író* volt, és akkép is akart tekintetni. Szorosabb tanszakát úgy fogá fel, mint az állam és társadalomtudományok egyik önálló és nagyjelentőségű ágát; s minden formulációiban és fejtegetéseiben a statisztika és szociális tudományok, jelesen [pedig politika, közgazdaság és közigazgatás közt való kapcsolatot igyekezett szem előtt tartani és kifejezésre hozni. Nem tartozik szorosan e helyütt reám ezt a mozzanatot bővebben elemezni, de nem mellőzhetem hallgatással egynémelyikét azon nem csak helyes, hanem az államnak

és az államélet tüneményeinek éles felfogásáról is tanus-
kodó tételeket, melyeket írásaiban találni. Így nevezetesen
azok, a hol az épp napjainkban grasszáló azon ferde iránylat
ellen foglal állást, a mely az államot és társadalmat mecha-
nikus módon egymással szembe állítja, és mintegy szükség-
szerű ellentétre és harezra utaltnak tekintvén, az államtant
decomponálni és az ethicopolitikai tudományokat az eddig
senkitől meg nem határozott (mert meg nem határozható)
sociologia nevű tudománykeverékbe beleolvasztani akarja ;
továbbá azok, a hol a politikát az államélet szervezete és
a közszélokra irányzott *cselekvőség* theoriájának, a statisztikát pedig az ez alapon előálló tünemények és viszonyok
hű rajzára hivatott tudománynak nevezi ; meg azok, a hol
a státus céljáról kellvén megemlékezni, velős praecisióval
jelöli ki a különbséget, a mely a közület ezen legfőbb és
legnemesebb alakzata, meg egyéb kisebb keretű formációi
közt létezik ; de egyidejűleg azon határérintkezéseket is, a
melyeken e formációk lépten-nyomon találkoznak és össze-
hatnak ; másrészt ép oly találóan mint szellemesen jelzi
azt, hogy az állam rendeltetésében egyik legfőbb momentum
az: az emberek érdekharczából érdekközösséget alkotni, és
a sok ezernyi kis és magánérdeket a közület egységes nagy
összszelölja szolgálatába hajtani!

Mint *bölcselő statisztikus* KONEK a statisztikát szoro-
san „államtudománynak“ tekinti, tárgyalásában az össze-
hasonlító módszernek tüzetesb alkalmazását tekinti szüksé-
gesnek ; azon mélyen ható tudományos reformmozgalom
következtében pedig, a mely a statisztikának mint tudo-
mánynak új felfogását kezdeményezőleg : QUETELET, KNIES,
DUFAY, WAGNER, GUERRY, ÖTTINGER által vezetett be e
tanszak irodalmába, s a mely a statisztikát egészen új tu-
dománynya akarja változtatni ; s mely új irány napjaink-
ban a legélesebb irodalmi küzdelmekre szolgáltat okot,
küzdelmekre, melyekben némelyek visszanyúlva a régi
LÜDERS-féle felfogásra, a statisztikának tudományi jellegét
is egyenesen tagadják, mások csak egyszerű tudományos
methodusnak nyilvánítják, s ismét mások két külön tan-
szakra (egy inkább descriptiv s historiai jellegű statisztika-

kára, a mely az állami és társadalmi állapotok lehetőleg kimerítő rajzát van hivatva szolgáltatni, és egy a számszeres mérvekben kifejezhető szociális tüneményeknek tömeg-észlelés alapján konstatált törvényeit kiderítő, tehát inkább philosophiai jellegű tudományra) választják szét: KONEK a tudomány ez új iránya körül már 1855 óta, a midőn „Elméleti Fejtegetések a Statisztika terén“ című könyvében tette közzé idevágó tanulmányait, törekedett álláspontot foglalni, s az új felfogás iránti méltató elismerésének is, hazánkban tudommal mint legelső, kifejezést adni. — Az e részben előállott vitás kérdéseknek a tudományos haladás és nézetharcok közepett összekúszált e csomóját megnyugtatólag megoldani mind e mai napig senkinek sem sikerültvén, s elsőrangú szellemek, mint ENGEL és BLOCK, WAGNER és DROBISCH, JOHN és SIGWART is befejezett eredmény nélkül hagyván a discussiót, nem róhatni fel elhúnyt tagtársunknak sem hibául azt, hogy az egész szaktudósi munkásságán e részben bizonyos ingadozás észlelhető; s hogy (talán azért is, mivel az ahhoz szükséges minden tudományos eszközzel nem rendelkezett) dolgozataiban a jelzett új irányt nem igen követte s e részben fiatalabb tisztársai által túlszárnyaltatott; tanári működésében és különösen „Magyarország Statisztikájának Kézikönyve“ című nagy és összefoglaló művében pedig még határozottan a régi (államrajzi, vagy Achenwall-féle) felfogás híveként tűnik fel. — Mihez még csak azt csatolom, hogy bármennyire látszott is elhúnyt tagtársunk a statisztika szobán levő új tárgyalás módját, a mely súlypontját a számadatok momentumában bírja, s így a *quantitativ* viszonyok méréséből a *qualitásra* von következtetéseket, s melynek mondhatnám bűbája és művészete az, hogy a külsőleges számnagyságokból a dolgok benső lényegét és tartalmát bírja feltárni és megmagyarázni, egész hordereje szerint méltányolni: egyet nem tévesztett sohasé szem elől, azt t. i. hogy (mint maga korunk egyik legkiválóbb szakembere is megjegyzi) „sok a legfontosabból, a mi az emberiségben van és az emberiség által létrehozatik, a puszta számviszonyokat kutató statisztika szemei elől mindig elrejtve maradand, s *arithmeticus kifejezésre* vissza nem hozható; hogy az em-

beri és társadalmi élet magaslatai oly alapon nyugszanak, a mely minden számtételeken felül áll; hogy a népek szellemerkölcsei élete csak igen kis részben engedi meg az ilyenmő statisztikai meghatározást; s hogy sehol sem oly nagy a veszély, téves következtetésekre jutni, mint épp itt, ezen a téren és ennek a módszernek alapján; a mik szerint a statisztikának oly felfogás szerint való művelése, a mint azt QUETELET-nél és szoros iskolájánál, azután BUCKLE meg WAGNER-nál (utóbbinál ifjúkori dolgozataiban) található: korunk magasabb tudományi feladataival egészen megegyezőnek még sem nevezhető.

A mi többször említett nagy kézikönyvét illeti, ebben a „Magyar Birodalom Statisztikájá“-nak rendszeres, a mindenhi kutatások eredményeire alapított s lehetőleg kimerítő rajza foglaltatik; hazánk területi és népességi viszonyairól, közgazdasági állapota és szellem-erkölcsei műveltségéről, nem különben politikai, pénzügyi, igazságszolgáltatási helyzetéről hű, világos és kimerítő statisztikai képet tár fel előttünk, szóval oly munkát nyújt, a melynél jobbal e nemben, tudunkkal, jelenleg csak egy-két cultúr-nemzet irodalma bír; több hasonló, de kisebb terjedelmű hazai műnek előképtől, részben forrásu. szolgált; s egy egész élet fáradozásainak és kutatásainak „aere perennius“-féle productumát képezi.

Monographiái közül, a melyekben egyes nagyobb fontosságú gyakorlati feladványokkal foglalkozik: első helyre népesség-statisztikai speciál tanulmányai teendők, a melyekben (támaszkodva mindig a hivatalos s egyéb hiteles forrásokból merített adatokra) egyebek közt népességünk szaporodási arányának lassúságára; az esketési arányszámoknak az újabb időkben mutatkozó csökkenésére; a törvénytelen gyermekek (kedvezőtlenebbé vált közgazdasági állapotokra mutató) szaporodására; a vegyes házasságok számának emelkedésére; halandósági szomorú viszonyainkra, (főleg a mi a gyermekhalálozás arányait illeti); a házasságok között észlelhető koregyenlőségre stb. utal; s egészben véve oly állapotokat tüntet fel, a melyeket öröndetéseknek legkevesebbé mondhatni, és csak a kormány,

törvényhozás és társadalom vállvetett összeműködése által vél orvosolhatóknak.

Bűnvádstatistikai és igazság-szolgáltatási statisztikai értekezéseiben több helyütt rosszaló hangon említi fel: a népünkben feltűnően nagy számban előforduló följelentéseket, vádaskodást; de egyidejűleg a bíróságaink által követett talán igen is elnéző, általa lágnak és erélytelennek nevezett eljárást; a mi úgy az elítéltek feltűnően csekély számában, mint a hozott ítéletekben kimért fenytetés igenis alacsony mérvében jut kifejezésre.

Kiváló érdektek KONEK azon tanulmányai is, a melyekben a *statisztika szempontjából* nemzetgazdaságtani kérdéseket elemez; s e részben örömmel vélek arra utalhatni, hogy elhúnyt jeles tagtársunk közgazdasági meggyőződései szerint a liberális iskolának a híve; annak tudniillik, a melyet SMITH ÁDÁM alapított, RICARDO, MALTHUS, SAY, SENIOR, HERMANN, a két MILL, CHEVALIER, DUNOYER s hazánkban SZÉCHENYI tovább képzett, s a mely munka és keresetszabadságot, szabad versenyt, akadálytalan birtokszerzést és mobilizációt stb. követel; középkorias, feudális és regalitási intézményeket perhorreskál; s az igazságosság s jogegyenlőség nagy elveinek a társadalmi gazdaság szervezésében minden irányban érvényt akar szerezni. Híve ez iskolának, mondom, s azért igazán jól esik a szakembernek, ha napjaink ferde közgazdasági irányai és törekvései közepett, a hol százados, nehéz szellem munkában megalkotott s hosszú idők tapasztalatai által igazolt tanoknak vagy felforgatásával, vagy semmibe vételével, a nemzetgazdasági felfogás színvonalának szánandó sülyedésével, s a forgalmi élet minden irányú korlátozásának, a czéheknek és védvámoknak, a birtokmegkötés és homstead-féle rendszernek, meg a mindent regalizálni akaró államosítás elvének föléledésével és az innen származó oktalan czélzatokkal állunk szemközt: egy komoly kutatásra és szoros positivitásra, meg rideg számműveletekre építő kitűnő tudósnek érveléseiben és nyilatkozataiban, a tudomány hamisítatlan elveit halljuk hangoztatni! Mihez egyébiránt hozzá kell teennem, hogy KONEK akkor, midőn így érzett és gondolkodott, nem esett

sohasem az ellenkező túlzásba; sohasem tagadta meg az igazi modern liberalis iskola praktikus társadalmi és politikai tendenciáit; s tudományos elemzéseiben igen helyesen utalt arra, hogy megnyugtató eredmények csak akkor érethetnek el, ha a gazdasági és a szociális meg ethikai szempontok kapcsolatba hozatnak; hogy a modern industriális fejlődésnek sok visszás következményei is vannak, melyek komolyan számba veendők; hogy a vagyonnak kevés kezekben való összpontosulása statisztikailag is kimutatható helytelen alakulatokat teremt; s hogy úgy a statisztika mint a közgazdaságtan csak akkor fog hivatásának teljesen megfelelni, ha a javak és értékek productiója és forgása mellett a szociális érdekek képződése és kielégítése tüneményeire, és az ez irányban előálló feladatokra is kiterjeszkedik.

Gyakorlati czélú közgazdaság-statisztikai értekezései közül főleg a magyar tengeri kereskedelmi érdekekre, meg a hazai bányászatra vonatkozók vonják magokra a figyelmet. Amabban jelesül arra utal, mennyire szükséges és halaszthatatlan immár hazai forgalmunknak a *tengeri hajózás* és kereskedéssel való közvetlenebb kapcsolatba hozása; s e végből egyrészt a Fiume felé irányuló kivitelünknek és a fiumei kikötőnek egész erővel és kitartással való emelése; másrészt külkereskedésünknek **nem** csak a Kelet, hanem a Nyugat felé való **fejlesztése** is; a mivel összefüggésben (s meleg hazafias érzületéről tanuskodólag) korholó hangon s **majdnem** indignatióval szól a Magyarország által is subventionált trieszti Lloyd társaságnak hazánk érdekeivel ellentétes eljárása és üzletpolitikájáról s az e tekintetben szükseges reformokat (melyek, mellelleg legyen megemlítve, némi részben már létesítvék is) erőlyesen sürgeti.

A *bányászatra* vonatkozó értekezésében, szabadelvű közgazdasági meggyőződéséhez hiven, az e nembeli foglalkozás minél szabadabb s korlátlanabb fejlődése mellett emeli fel szavát; helyteleníti az *állami* üzletet, a melynek a magán vagy társulati vállalkozás körébe való átvitelét ajánlja; s egész sorát a reformintézkedéseknek hozza fel, a melyekkel nem örvendetes karban levő bányászatunkat emelni és regenerálni lehetne!

Ezek KONEK statisztikai és közgazdasági nézetei; a melyeknek ecsetelésével azonban még elhúnyt jeles tagtársunk tudományi egyénisége koránt sines kimerítőleg méltatva, miután (mint fentebb is már említém) KONEK egyidejűleg mint kiváló *canonjogi tanár és író* is érdemesült, s e részben kifejtett nézeteivel is nem kis hatással volt egykori jurista nemzedékünk képződésére. S habár e momentum távolabb áll is jelen feladatom körétől, nem mellőzhetem hallgatással KONEK egész individualitását és jellemét, valamint egyházi munkáját is teljesebb világban feltüntető azon körülményt, hogy KONEK alapmeggyőződése szerint nemes és jobb értelemben idealista s erős vallásos érzülettől áthatott férfi volt. A mi különösen „Egyházi Kézikönyv“-ét illeti, ebben általában véve középutat tart az úgynevezett ultramontanizmus és febronianizmus között. A primátust különösen illetőleg a római pápának legfőbb joghatóságát, támaszkodva a szent írás és az egyház meg-egyező folytonos gyakorlatára, melegen védi; de a esalatkozhatatlanság elvének nem kel védelmére. — Az egyház és az állam közti jogviszonyokat igen békülékeny szellemben tárgyalja. A *jus cavendi*, a *jus supremacie inspectionis* és a *jus placeti-re* nézve azt mondja, hogy ez államhatalmi jogok gyakorlása némileg a bizalmatlanság jellegét viseli magán, mi napjainkban a nemesb czélú és méltóságától áthatott keresztény egyház irányában annál kevésbé látszik igazoltnak, minthogy az újabbkori tisztultabb közjogi eszmék egyáltalán a praeventiv szabályok felett pálcát törnek; de azonnal hozzáteszi, hogy mindezen jogok nem annyira lényegök, mint inkább gyakorlási módjok által válhatnak sértőkké; s ha tehát ildom, kegyeletesség és az egyház nemes czélja iránti tisztelet leendnek a felvilágosodott kormányok intézkedéseinek kalauzúl szolgáló vezérelvek: az államhatalomnak sok, különben sérelmesnek látszható jogosítványa magának az egyháznak is csak javára leend. A házassági jogot illetőleg KONEK nem látszik osztani azok véleményét, kik a házasság körüli törvényhozást és bíráskodást annak érvényessége tekintetében az államhatalom részére követelik. A mikhez kiegészítésül

a következő, egyik statisztikai értekezésében foglalt állítására utalok: „a vegyes házasságok tudvalevőleg hazánkban szaporábban fordulnak elő, mint a legtöbb európai államban; de nem hitbeli közöny, sem a vallási életnek elhalványulása, vagy a vallásos érzületnek kihalása, hanem okos türelmesség, a belső vallásos meggyőződésnek a társas összlet igényleteivel való helyes összhangba hozására irányzott törekvés, valamint a hitkülönbségből eredő nézetkülönbségeknek ildomos méltatása, a mely általában *nemzetünknek* egyik fő jellemvonása: oka annak“ stb. stb.

Ha az eddigiek alapján KONEK tagtársunknak a tudományban és a hazai irodalomban elfoglalt helyét tüzetesebben akarjuk meghatározni, azt mondhatjuk, hogy KONEK a statisztika tudományának hazánkban az újabb időkben tett fényes haladása és sikerei körül, úgy is mint tanító, s úgy is mint író és akadémikus, jelentékeny mértékben érdemesült; az e tudományt igazán európai színvonalra fölemelt s még a külföldön is tekintélynek örvendő hazai szakférfiaink sorában, annyiban is, hogy időrendileg az első magyar szaktudós volt, (Fényes, különben nagy érdemeket kivívott hazánkfia dolgozatai e részben számba nem igen vétethetvén), ki az újabb kutatási módszert s a magasb tudományi irányt követte: kiváló és díszes helyet foglal el; mint a tudomány főiskolai tanári képviselője pedig, SCHWARTNER óta (a ki különben egyetemünkön a diplomatiának volt rendes tanára, s a statisztika tanszékét tényleg nem is birta,) kétségtelenül a legkitűnőbb, a legnagyobb hatást gyakorolt, s a legjobban kiérdemelt tekintélynek örvendő statisztikai szaktanárnak nevezhető. — Mint *író*, tudományos stíl tekintetében, nem eléggé tömört és praecis, inkább áradozó és kelletlenül többször szóvirágokat használó; de azért bizonyos frissesség és közvetlenség lengi át minden dolgozatát, úgy hogy művei e fogyatkozásaik ellenére is élvezetes és vonzó olvasmányt képeznek. — Mint *tanár*, úgy általában mint szaktudományilag, egyike volt az egyetem jog- és államtudományi kara díszének, egyike azon tanároknak, kiknek a cathedra valódi cultusuk, a tanítás a legfensé-

gesebb tiszt, melyet híven teljesíthetni a léleknek legnemesebb öröme; a tudományyal való foglalkozás (melyet egy hírneves philosoph a szellem imádkozásának nevezett el) pedig a legnagyobb, a legtisztább élvezet, a melyre halandó szert tehet. KONEK *tanári* kitünősége különösen abban is nyilatkozott, hogy tanítványai figyelmét lekötni és lekötve tartani tudta, s hogy előadásának közvetlensége, elevensége, tartalomgazdagsága és bő tapasztalat-forrásból merített életbölcseleti tételekkel való fűszerezése által a hallgatóságot egészen és úgy vonta magához, hogy tanítása komolyabb gondolkozású ifjura ép oly tanulságos, mint serkentő és termékenyítő hatásuvá vált; s bátran állíthatni, hogy azon ezer meg ezer hallgató közt, a kik KONEK-nek 36 éves tanári működése alatt lábainál ültek, csak igen kevesen lesznek, a kik e hatást magokon nem észlelték volna; de bizonyosan nem lesz egy is, a ki e jeles, a fiatal-ságon meleg szeretettel csüngött tanárát valaha egészen elfelejteni tudná!

S mind e kiválóság, mind ezen nemes tulajdonok, fáradozás, eredmények, és sikerek nem hozák soha ki KONEK-et következetesen és minden irányban tanusított igénytelensége- és szerénységéből, melyet némelyek, bár indokolatlanul, politikai bátortalanságra magyaráztak. Az igazi tudóshoz illő s azt legjobban jellemző önmérséklet, mások fogyatkozásai iránt való elnézés, az önmaga iránti legnagyobb szigor mellett, a tartózkodás nagyhangzású kategorikus vélemény-nyilvánításoktól, vagy mások érdemei fitymálásától, a meleg érdeklődés fiatal tehetségek iránt, mindez KONEK-nél a legnagyobb mértékben vala meg. Ezek szerint könnyen lesz érthető, hogy a jeles tudós, kit nagy ambíció és aspirációk soha se vezéreltek, s kinek egész élete a tanszék és az általa imáadásig szeretett család közt volt megosztva, életének és működésének jelszavául nem a magyar epikusnak (HORVÁTH ENDRENEK) büszke szavait:

„Mit használna lennünk, ha homály burkolja nevünket.”
hanem a római költő ama szerényebben hangzó versét vevé:

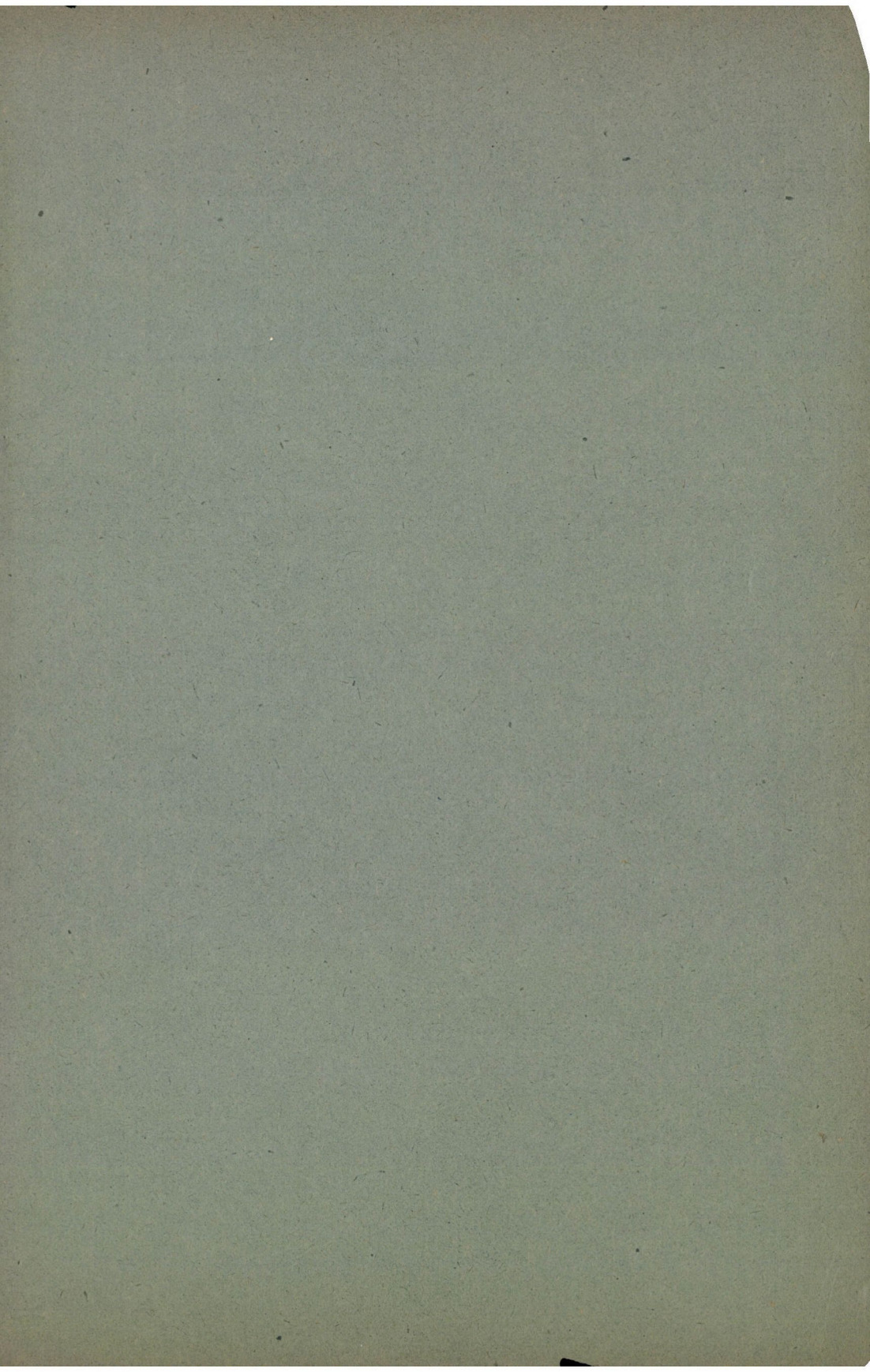

„ne prorsus inutilis olim vixisse hinc videar pereamque
in funere totus.“

Pedig az ő neve csakugyan nem volt homályba burkolva; emléke míg magyar tudományosság és irodalom létezend, egészen el nem enyészhet; s rája is alkalmazható a „nam multos oblivio obruet, sed KONEK posteritati narratus et traditus superstes erit.“

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I.	Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III.	Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr.
V.	Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI.	Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX.	Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X.	Emlékbeszéd Mihályi Károly I. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I.	Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	20 kr.
II.	Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	10 kr.
III.	Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antalt. tagtól	10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	40 kr.
V.	Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	20 kr.
VI.	Emlékbeszéd Erkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	30 kr.
IX.	Emlékbeszéd Sainte-Chaire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	30 kr.
X.	Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	10 kr.

III. KÖTET, 1885.

I.	Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	10 kr.
II.	Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s. tisz. tagtól	10 kr.
III.	Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól	20 kr.
IV.	Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól	10 kr.
V.	Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól	10 kr.
VI.	Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. Pauner Imre tisz. tagtól	10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól	20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól	20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÜLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

III. KÖT. — 10. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
Dr. KRUESZ KÁROLY KRIZOSZTOM

A M. T. AKADÉMIA TISZT. TAGJA FELETT.

Dr. HOLLÓSY JUSZTINIÁN,
LEVELEZŐ TAGTÓL.

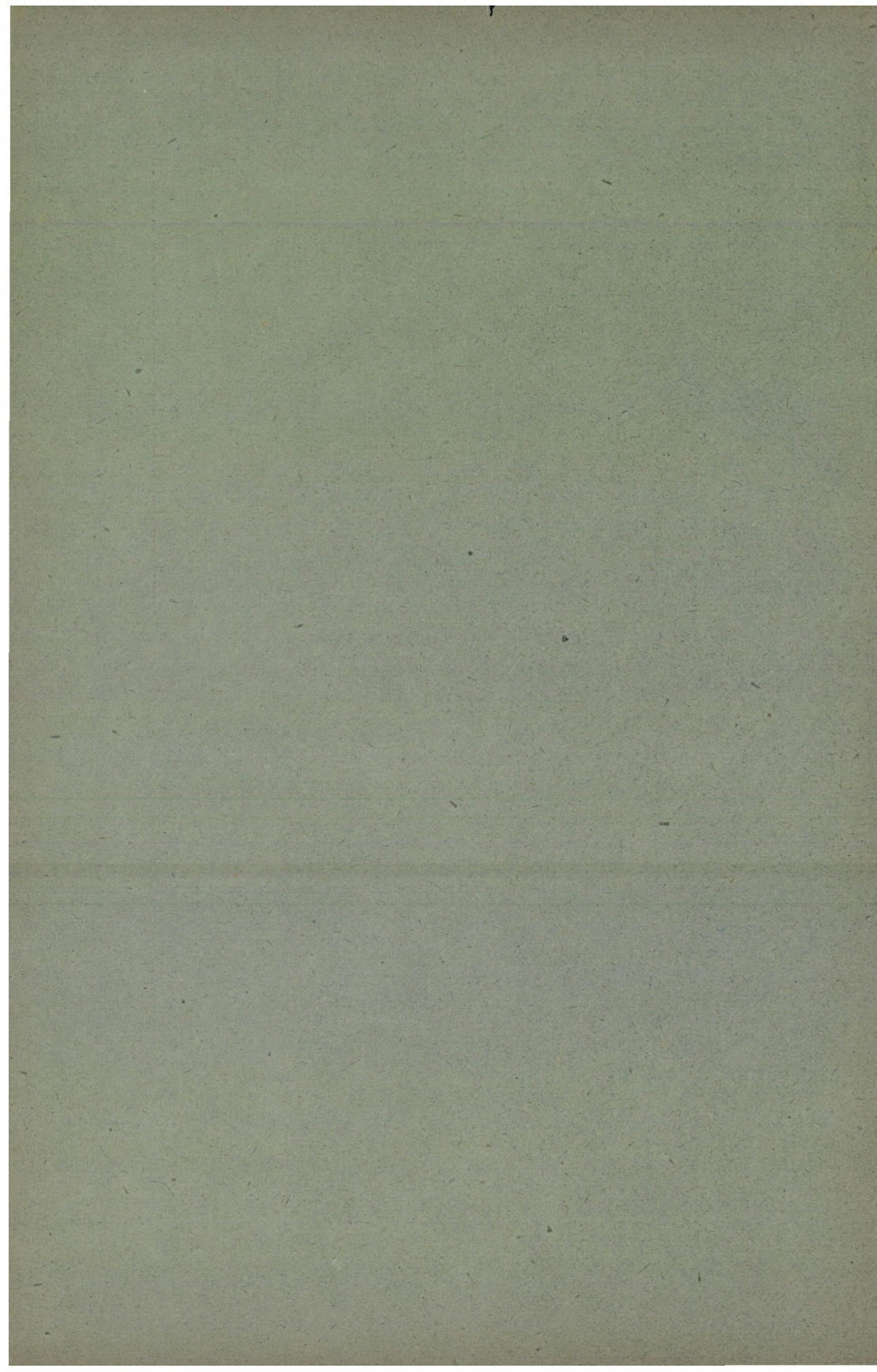
(KRUESZ ARCZKÉPÉVEL.)

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1886. JAN. 25-DIKI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 20 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1886.

PELVIGNAT
D'YALD K. H. EPERJES.

EMLÉKBESZÉD

Dr. KRUESZ KÁROLY KRIZOSZTOM

A M. T. AKADÉMIA TISZT. TAGJA

FELETT

(KRUESZ ARCZKÉPÉVEL)

Dr. HOLLÓSY JUSZTINIÁN,

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1886. JAN. 25. TARTOTT ÖSSZES
ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója.

KRUESZ KÁROLY KRIZOSZTOM

EMLÉKEZETE.

Az emberi elfogultság nem egyszer hangoztatta már azon állítást, hogy a szerzetes férfiú jó hazafi nem lehet, s ennek bebizonyítására különféle érvek soroltatnak elő. Némelyeknek nézete szerint a szerzetesnek hierarchiai függése — kozmopolitikus természeténél fogva — nem engedi kellőleg kifejlődni a haza iránti szeretetet: erre vonatkozólag elég legyen futólag megemlíteni, hogy a ki nagyban hív, a csekélyben is hív lehet; s a ki az egész emberi nemet szeretni képes, mért nem ölelhetné át szeretetével kellőleg a hozzá közelebb állókat is? — Vannak továbbá mások, kik komolyan hiszik, hogy a szerzetes élet szigora az embert elégedetlenné teszi; az elégedetlenség pedig ember-gyűlöletet szül; s az ember-gyűlölet posványában nem teremhet azon nemes virág, mely honszeretnek neveztetik: önként megengedem, hogy ez állítás megvalósúlhat az olyanoknál, kiknek hajlamai a szerzetes élet lényegével homlokegyenest ellenkeznek; de a hivatásához hűn ragaszkodó szerzetesre nézve váltig téves, váltig tarthatatlan.

Ejtsük el azonban az elméleti érvek kevesbbé megbízható fonalát és lépjünk át a tapasztalat terére, mely sokszorosan tanúsítja, hogy a jó szerzetes valóban jó hazafi is lehet; e tekintetben hivatkozhatnám azon nemeslelkű hölgyekre és férfiakra, kik honfitársaik körében a testi vagy lelki irgalmasság cselekedeteit fogadalomból és hősiek önfeláldozással gyakorolják: de ezeket mellőzve, csak azon férfiúra hivatkozom, kinek emlékbeszédét a mélyen tisztelt Magyar Tudományos Akadémia megbízásából mai napon felolvasni szerencsés vagyok.

E férfiú KRUESZ KÁROLY KRIZOSZTOM, a magyarországi szentbenedekiek s a pannonhalmi ősmonostor Istenben boldogult főapátja, ki teljes életében példás szerzetes és lelkes hazafi volt.

I.

Kruesz született Völgyfalyán (Zillingthal), Kismartontól nyugat felé mintegy ötnegyed mértföldnyi távolságra eső, sopronvármegyei helységben 1819. évi január 21-én s a keresztségben KÁROLY nevet nyert. Szülői, mint szorgalmas és tisztességes földművesek, a falu összes népe előtt köztiszteltben álltak. Atyja a földművelés mellett némi kereskedést is űzván, adás-vevés végett sok utazást tett, s családja körében időszakonként csak kevés napot tölthetett: a miért is Kruesz Károlyunk legelső nevelését leginkább csak édes anyja vezette, ki istenfélő asszony lévén, a gyermek vallásossága és erkölcsösségének fejlesztésére nagy gondot fordított. A jó anyának — e nemes feladata teljesítésében — utóbb nagy segítségére volt a völgyfalyvai elemi iskola, melynek élén állt Pichler Mihály, a helység akkori plébánosa és később kismartoni prépost. E jólelkű pap iránt Kruesz nagy tisztelettel és ragaszkodással viseltetett nemcsak elemi iskolai tanuló korában, hanem utóbb is — egész életében. Kruesz tudniillik, kiben az éles észlelő képesség és kitartó következetesség jó korán kezdett mutatkozni, másban a jót hamar észrevette; s olyat ő nagyrabecsült, ahhoz ragaszkodott, s azt követni is szerette: s ime így keletkezett Krueszben a legelső gondolat, hogy ő is papi pályára lépjen, mely a derék Pichler Mihály lelkipásztori működésében előtte becsesnek, jónak, dicsőnek látszott.

Az elemi iskolai folyam dicséretes befejezése után Krueszt szülői, kik gyermekeik nevelésére a költséget nem sajnálták, további kiképeztetés végett Győrre vitték, s az ottani főgymnasium első osztályába beírták az 1829. évi őszi félévben, mely a rákövetkező téllal együtt századunknak eddig lefolyt szakában a legkeményebbek egyike vala. Kruesznek azonban nemcsak az erős tél zordonságá-

val, hanem még egy, nem csekély nehézséggel kellett legott kezdetben megküzdnie : ugyanis ő Völgyfalván, hol ez időben csak a horvát és némely családoknál a német nyelv is divatozott, a magyart meg nem tanulhatta; pedig erre nagy szüksége volt, hogy a tanodában a magyar előadásokat haszonnal hallgathassa. E nehézségen azonban a jeles tehetségű ifjú csakhamar diadalmaskodott, s egyike lón a legszorgalmasabb, legjobb viseletű, legkitünőbb tanulóknak; különösen pedig a magyar nyelvet, melyet nagy lelkesedéssel karolt fel, olyannyira sajátjává tévé, hogy azt mint egy anyanyelvének tekintette, és méltán is annak tekintette. A győri főgymnasiumban már akkor is a pannonhalmi szentbenedekiek tanárkodtak; s Kruesz, ki akkori tanárai-ról, de főleg Kupeczky Alfonzról mindenkor magasztalólag szólt, ezek működésében tanulta ismerni és nagyrabecsülni a magyarországi szentbenedekiek hivatását; itt kezdett ő már lelkesedni a tanügy iránt, s az elemi iskolás gyermekben megfogamzott óhaj itt öltött határozottabb alakot: ő már most nem csak pap, hanem benezés tanár kívánt lenni; s a hatodik latin osztály befejezése után Pannonhalmon 1835. évi szeptember 16-án szentbenedekrendi szerzetesnek öltözött be.

A beöltözés alkalmával Gátser Leo, ki ez időben pannonhalmi perjel vala, a szerzetes ruhát az oltár előtt térdelő Kruesz-nak átadván, őt ekképen szólítja meg: „Krizosztom! vetkezzél ki a régi emberből és öltözzél új emberré, mely Isten szerint teremtetett igazságban és valóságos szentségben.“¹ E szavakból látjuk, hogy Kruesz ezen alkalommal KRIZOSZTOM nevet nyert; de látjuk egyszersmind azon szokásnak jelentését is, mely szerint a szerzetbe lépőnek új név adatik, mintegy emlékeztetőül ama kötelességére, hogy előbbi gyarlóságaiból kivetkezve, igaz és szent ember lenni törekedjék. — Ugyanez alkalommal vettem fel én is a szerzetes ruhát: minélfogva enmagam tapasztalataiból mondhatom, hogy Krueszra az előbb említett szavak nagy hatást gyakoroltak, és lelkében erős eltökélést kel-

¹ Sz. Pál az efezusiakhoz. IV. 24.

tettek, az ekképen eléje szabott új kötelességnek lelkiismeretesen megfelelni.

Kruesznak e nemes törekvésben hatalmas segítségére vala az előbb említett pannonhalmi perjel oktató szava és jó példája ; ugyanis Gátser Leo, — ki 1856. évben mint dömölki apát fejezte be földi életét, s Kemenesalján még most is a köz és úri nép által egyaránt tisztelettel emlegettetik, — tudós és böcs, szerény és jólelkű, mások iránt szeretetteljes, önmaga iránt szigorú férfiú volt, kinek szelíd és jószívűséget tükröző arcvonásai is mindeniben kegyeletet és bizalmat gerjesztettek. Ily férfiú felügyelete alatt kezdette meg Kruesz az első — a próbaévet — a szerzetben, vagyis az úgynevezett noviciatust ; ily férfiú útmutatása mellett lépett ama pályára, melyen időjártával példás szerzetessé lön.

A noviciatusban előadott tantárgyak közt legfőbbek valának : sz. Benedek szabálykönyve és ennek magyarázata, a szerzet történelme s a keresztény aszketika. — Ezeket Kruesz nemcsak szorgalmasan tanulmányozta, hanem életét is legott ezekhez alkalmazni kezdte ; úgy tekintvén azokat, mint Ariadne fonalát, mely a sz. Benedek zászlója alá esküvőt a földi lét tömkelegében legbiztosabban vezérli. Ezek nyomán ápolta ő magában az élő hit ama csiráit, melyeket a még zsenge korú fiúban az édes anyai kéz fakasztott, s melyeknek elmaradhatatlan gyümölese a hő szeretet Isten és az embertársak iránt. E hitet tekintette Kruesz Isten adományának, mely gyakori és buzgó imádság által elnyerhető ; s e módon növesztette ő azt magában oly nagygyá, hogy mindenkor bátran és tartózkodás nélkül vallotta azt magán és nyilvános körökben, minek bizonyítékául legyen szabad számos vallomástételei közül csak kettőre hivatkoznom. 1870. évi január 7-én Kruesz Rómából irt levelében Jahn Mainrád barátja és rendtársához, ki előtt mindenkor legleplezetlenebbül nyilatkozott, ezeket mondja : „A hit az élet forrása s az erény és szeretet alapja ; ha elhnénk s szívünkben a világ az úr, akkor elhal az élet forrása, a szeretetet önzés váltja fel, mely a világnak ostroma az emberi nem büntetésére !“ — De nyilván

is hangoztatta Kruesz hitbéli meggyőződését, például azon elnöki beszédében, melylyel a magyar orvosok és természetvizsgálók 17-ik nagygyűlését Győrött 1874. évi augusztus 24-én megnyitotta, s melyben egyebek közt ezek olvashatók: „A természeti tudományokat őszintén szeretem és fejlődésük iránt a legnagyobb részvéttel viseltetem! E részben nem gátol engem azon egyház, melynek őszinte fia vagyok, s melynek tanítmányait teljes önodaadással vallom és hirdetem.“

Ime, uraim, Kruesz tévovázás nélkül ragaszkodott a keresztény hithez; s a mint kevéssel előbb idézett szavaiból kitűnik, ezt tartotta ő a szeretet alapjának; a szeretet pedig a népek apostola szerint „A tökéletesség köteléke.“¹ Midőn tehát Kruesz, hogy a beöltözésekor hozzá intézett szavakhoz képest igaz és szent emberre vagyis jó szerzetessé válhassék, önmaga tökélyesítésére komolyan törekedett; hogyan nem törekedett volna a tökéletesség kötelékére, vagyis a szeretetre, és ennek alapjára — a keresztény hitre?

A szeretet kötelmeinek teljesítésében hatalmas két ellenfél áll szemközt velünk: a rendezetlen önszeretet s a szilaj türelmetlenség mások gyarlóságai iránt; e kettő az embert okvetetlenül önmaga és mások megrontására vezeti, s legjobb óvszer ellenök e két szóban rejlik: „Sustine, abstine,“ vagyis édes hazánk nyelvén szólva: a keresztény türelem és önmehtagadás. Emez igazsággal Kruesz már a próbaév idején ismerkedett meg; s hogy a keresztény szeretetet szívében kellőleg meghonosítsa, már ott kezdé magát gyakorolni az önmehtagadásban és türelemben.

Kruesz, hogy magát az önmehtagadáshoz szoktassa, sokszor megvonta magától a nem tiltott élvezeteket is: imába merülve önként virrasztott, böjtölt, a szeszes italoktól egyáltalában tartózkodott, s mindenkor nagyon mértéketlenül táplálkozott; gyakran lemondott az engedélyezett mulatságokról, s az így meggazdálkodott időt komoly foglalkozásra fordította; szándékosan vetette alá magát külön-

¹ Sz. Pál a kolosszaiakhoz. III. 14.

féle fáradoalmas munkáknak és nélkülözéseknek ; kívánatait és szükségeit nagyon szűk korlátok közé szorította, a mit ő — már mint főapát is — egy-egy éven át szükségei fődözésére költött, az nem haladta meg a legigénytelenebb káplán szerény kiadásait. De gyakorolta magát a türelemben is : gondosan került minden kislelkűséget, minden fölhevülést, minden indulatoskodást, s lelki nyugalmát nehezebb körülmények közt is megtartani képes vala ; alázatos megnyugvással az isteni akaratban megtanult tűrni minden bajt, minden sérelmet, híven követvén azt, a mit 1870. évben Jahn Mainrádnak írt : „Legbőlcsebben cselekszünk, ha minden fájdalmat Istennek ajánlunk fel, s minden sérelmet az Ő szeretetének és irgalmának végtelenségébe temetünk ! . . A fájdalom megszenteli a szívet ! . . Az én szívem sérelmet nem ismer.“ — Kruesz teljes életében gyenge egészségű volt, s a betegség gyötrelmei meglepték őt gyakran és nem csekély mértékben : ezeket ő mindenkor nagy türelemmel és példás önmegadással viselte. — Utolsó betegségében is, tizenkét nappal halála előtt, így szólt a szerzet tagjaihoz írt körlevelében : „Szükségét érzem annak, hogy a szent szerzetet állapotomról híven értesísem. Állapotom fölöttén szomorú ! Anima infirma in infirmo corpore ! Ez állapot nem rögtön jött ; régóta éreztem, hogy testi szervezetem hanyatlik ! . . Tudom és hálás emlékezetemben tartom, hogy értem sokan imádkoztak ; de ime az Úr jónak látta engem szomorú állapotomban meghagyni ! Meddig fog a szent Gondviselés velem ez életben rendelkezni, azt sejteni nem bírom ; akármeddig és akárhogyan ? Legyen mindenkor az Ő szent akarata !“

Az önmegtagadás és önmegadó béketűrés mellett Kruesz nem érezte magát boldogtalannak, és nem volt elégedetlen, sőt inkább ezeket vallotta ő nem egyszer a belbéke és boldogság legbiztosabb forrásainak ; s rajta tényleg beteljesedett Jánusz Anisziusznak eme mondata : „Cupis esse beatus ? sustine, abstine ;“ s e kettő érlelte meg benne azon nagy áldozatkészséget is, melynél fogva önmagáról méltán mondhatta és mondotta : „A közügy szíven fekszik, időmet, erőmet szívesen odaáldozom annak

előmozdítására.“ — Nem folytatom tovább az eddig követett eszmemenetet; a fölhozott adatokból, úgy hiszem, amúgy is elegendőképen kitűnik, hogy Kruesz példás szerzetes volt; az volt ő teljes életében, s azt tudja, azt tartja felőle egy nagy testület, és annak minden egyes tagja, azon testület, mely őt főapátjának tisztelte és feddhetetlen, példás életén sokszor — nagyon sokszor épült.

II.

Kruesz áldozatkészségének megemlítésével oda jutotunk, hol a jó szerzetes és jó hazafi ugyanazon egy talajon állnak. Áldozatkészség nélkül nincs hazafiság; s a ki nem tud tűrni és önmagát megtagadni, annak keblében az áldozatkészség nem honolhat: ime tehát Krueszban, a példás szerzetesben megvoltak ama kellékek, melyeket a jó hazafi nem nélkülözhet; s Kruesz valóban jó hazafi volt.

E tekintetben legyen szabad mindenekelőtt némely nyilatkozataira hivatkoznom. 1869. évi deczember 18-án a nagy tudományú Tosti Krueszt, ki ekkor Rómában időzött, meglátogatván, őt azon eszme számára akará megnyerni, hogy a világ összes benézései Kaszinohegyen közkölségen egyetemet állítsanak, mely teljesen benediktinus jelleggel bírjon, s melyben az egész világ szentbenedekrendi növendékei neveltessenek. Kruesz erre azt válaszolá, hogy ő elismeri ily közös tanintézet helyességét, de nem oly értelemben, hogy minden növendék abban neveltessék; mert a *hazai ifjuság nevelőit a hazai viszonyok közt kell nevelni*; ily intézetbe csak néhány kitűnő tehetségű volna küldendő, hogy ott a tudomány legmagasabb színvonalára emelkedvén, alapos és biztos ismereteiket otthon közölhessék. E hazafias nyilatkozatból látható, hogy Kruesz olyanban, a mit a haza java követelt, nem tágított.

Böles Salamon a példabeszédek könyvében (XIV. 34.) mondja, hogy „A bűn szegényekké teszi a népeket;“ de a klasszikus kor írói is azt tartották, hogy az erkölcs-telenség a nemzeteket megnyomorítja és végelpusztulásra

vezeti ; s ugyanezen nézetben voltak és vannak az utóbbi korszakok bölese is : holott ellenben jeles Berzsényink szerint „Minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs ;“ de Montesquieu is azt állítja, hogy „a köztársaságokat csak az erény tarthatja fenn.“ Ezek igaz voltáról Kruesz váltig meg volt győződve, csak hogy ő a népek erkölcsének jó vagy rossz állapotához képest az üdvös vagy szomorú eredményeket az isteni gondviselésnek igazság-osztó kezétől származtatta : midőn tehát Kruesz népünk erkölcsi állapotának hanyatlását már észrevehetőnek vélte, hazája javáért lángoló lelke nagyban kezdte félteni a magyar nemzetet ; s azért a kormánya alatti rend tagjait kibocsátott körlevelekben gyakran és kérve kérte, hogy e fenyegető veszély elhárítására mindenki tehetsége szerint közreműködni törekedjék : 1881. évi január 4-én ezeket írta : „Kérjük a Mindenhatót, hogy kedves hazánktól távolítsa el a sok csapást, s népünket a józan, munkás és böles élet ösvényére vezérelvén, azt a jólét, belbéke és biztosság áldásában részesítse ;“ azonban a haza érdekében Kruesz nemcsak az imádkozást, hanem a hivatás hű teljesítését is ajánlotta a rend tagjainak. 1882. évi január 2-án ekképen írván : „Az idő fut, és meg nem áll ; ámde a gyümölcs rendesen marad, mint a mag, melyből új jövő fejlődik ! Vajha fölismernök mindenkor és mindenütt a jelennek roppant értékét, és úgy használnók fel azt, hogy áldást szülne a multra és jövőre ! . . . A tiszta, hibátlan élet, a folytonos önképzés, a hivatás hű teljesítése, a kölesönös szeretet és támogatás nemcsak az egyesek boldogságát biztosítják, hanem a testület értékét és hatását is fokozzák, s azért a haza és az anyaszentegyház javát is eszközlik.“ De mellőzzük egyéb ilyenmő számos nyilatkozatait, s lássuk inkább, hogy miképen tanusította Kruesz tényekben is hazafiságát.

A próbaév befejezése után Kruesz Győrre küldetett, hogy ott a rend intézetében a 7. és 8-ik osztályt, vagyis az akkor úgynevezett filozófiai tanfolyamot hallgassa ; Győrből két évi ottléte után a filozófia harmadévi folyamára Bakonybélbe tétetett át, hol Guzmics Izidor apát főnöksége

alatt a latin, görög és magyar irodalmat, a nevelés-, szépirodalom- és oklevéltant tanulmányozta; s az iskolai év végén a győri tankertület főigazgatósága előtt a tanári vizsgálatot dicséretesen kiállván, a főgymnasium hat osztályának tanítására képesítő okmányt nyert. Bakonybélből Kruesz Pannohalomra küldetett a hittudománynak négy évre terjedő tanfolyamára; s itt a rendes tanulmányokon kívül mellékesen a bölcsészet-, az egyetemes és magyar történelem-, a mennyiség- és természettannal foglalkozván, ezekből legott az elsőév folytatában a magyar egyetemenél magát szigorlati vizsgálat alá vetvén, bölcsész-tudori oklevelet nyert. A hittudományi folyam utóbbi három évében szabad idejét a természeti tudományok tanulmányozására fordítá. Ha már tekintetbe vesszük, hogy Kruesz papnövendék korában azon idejét is, melyet engedélyezett szórakozásokra fordíthatott volna, önkéntes munkára és tanulásra használta fel; ha tekintetbe vesszük azon nemes indokot, melynél fogva ernyedetlenül leginkább csak a végett fáradozott, hogy a tanári pályára kellő készséggel lépven, a hazának a nevelés terén lehetőleg legjobb szolgálatot tehessen: ha ezeket, mondom, tekintetbe vesszük, akkor meg kell vallanunk, hogy Kruesz már növendék korában is a hazának oly áldozatot hozott, melyet a keblében lángoló honszeretet szentelt meg, s melytől a hazafiság érdeme el nem vitatható.

Kruesz a hittudományok első évi hallgatója korában, 1840. évi június 9-én bocsáttatott az ünnepélyes fogadalmára, melylyel magát szent Benedek szerzetének szolgálatára végképen lekötötte: de csak 1843. évi július 26-kán, a hittudományi folyam teljes befejezése után szenteltetett fel áldozárrá; s legott a pozsonyi főgymnasiumba küldetett, hol két év folytatában az 1. és 2-dik nyelvészeti osztályban tanárkodott. A hő szeretet, melylyel gyermekded növendékei iránt viseltetett; a gyengéd gondoskodás, melylyel őket minden rossztól megóvni törekedett; a lankadatlan buzgalom, melylyel eszök és szívök kiképzésében fáradozott, rövid idő alatt azt eszközölték, hogy a szülők iránta nagy bizodalommal, a tanítványok határtalan tisztelettel és ragaszkodással viseltettek: minélfogva mind ezek, mind

amazok körében általános volt a lehangoltság, midőn Kruesz 1845. évben Pozsonyból Győrrre lőn áthelyezve, hogy a szerzet papnövéndékeinek intézetében a természettani tanszéket elfoglalja; azonban itt is csak rövid ideig, összesen csak három évig működött, melyek lefolyta után 1848. évben Pozsonyba ismét visszatért, mint az ottani akadémiában a természettan nyilvános, rendes tanára. — A most említett évben a magyar honvédsereg Pozsonyból kivonulván, azt többé vissza nem foglalta. Ezen alkalmat a városnak némely magyarellenes lakói fölhasználták, hogy az ottani tanintézetekből a magyar nyelvet kiszorítsák: e végből vádolgatták őket a benedekrendi tanárokat fel- és lefelé, élő és irott szóval, hogy ezek a nemzeti nyelvet és nemzeti szellemet terjesztik, mely az ifjúságban a féktelenkedési viszketeget föléleszti és kifejleszti. Kruesz, mint a tanári kar tanácskozásainak jegyzőkönyv-vezetője, a felsőbb tanhatósághoz beterjesztett feliratokban a nemzeti ügyet helyes és velős érvekkel védelmezte; mert már akkor is ragaszkodott ama nézethez, melynek 1883. évi május 1-én a főrendiház gyűlésében eme szavakkal adott kifejezést: „A hazai ifjúságnak magyar szellemben való oktatását és neveltetését nemcsak helyeslem, hanem forrón óhajtom, sőt határozottan követelem! Meggyőződése az, hogy mindazon szülő, a ki gyermekeinek, s mindazon hatóság, a mely híveinek magyar szellemben és nyelvben való neveltetését gátolja, vétkezik; vétkezik pedig első sorban saját gyermeke és híve ellen, úgymint, kinek jövő szerencsáját e hazában megakasztja; vétkezik a haza érdekei ellen, mert útját állja annak, hogy a hazai ifjúság szívében a honszeretet és az országban egyöntetű s összhangzó műveltség szabályszerűen fejlődjék.” — Kruesz alapos felterjesztéseit azonban, a pozsonyi magyarellenes párttal szemben, annak helyén tekintetbe nem vették; s a szent-benedekrendiek 1850. évben Pozsonyból elmozdítottván, az ottani összes tanintézetekben a német nyelv, mint kötelezett előadási nyelv hozatott be. Kruesz hazafias fellépése tehát nem aratott sikert; de a lelkesedés, melylyel a nemzeti ügyért oly időben is síkra szállt, a mikor a felszólamlás

nem csekély mérvben veszélyes vala, elég világosan mutatja, hogy Kruesz nem hátrált a veszély elől, a midőn a magyar haza érdeke őt küzdelemre szólította.

Kruesz Pozsonyból távozni kénytelen levén, Pannonhalomra költözött át, hol ismét a szerzet 7. és 8-ik osztályu növendékeinek tanintézetében, mely 1848. évben Győrből Pannonhalomra lett áthelyezve, a természettani tanszéket foglalta el. Itt Kruesz a rendes előadások mellett azon tanítványait, kik a természettan iránt előszeretettel viselkedtek, maga körül gyűjtven, szabad idejében a kísérletek kezelésében szorgalmasan oktattatta; de szabad idejét nagy mértékben vette igénybe az általa alakított önképző kör vezetése is, melynek tagjai, a szentbenedekrendi papnövendékek, magokat a magyar irodalom művelésében gyakorolták; s e mellett nemesak ezek, hanem mások is különféle ügyek-bajokban jó tanácsért, vagy egyéb, nem ritkán elég fárasztó szíveségért hozzá sokszor fordultak: ily körülmények közt a tanodai év folytatában kevés ideje maradt a rendszeres önművelés eszközzésére; de annál szorgalmasabban használta fel e célra az iskolai szünidőt; akkor gyűjtött új ismereteket és tapasztalatokat, s azokat legott az első alkalommal tanítványai körében érvényesíté.

Pannonhalomról Kruesz tizenegy évig tartott áldásos működése után 1861. évben a pozsonyi főgymnasiumba az igazgató-tanári állomásra hivatott meg; s ekképen azon kitünő elégtételben részesült, hogy ő neki, kinek ragaszkodása a magyar hazához tizenegy év előtt bűnül rovatott föl, — ő neki vált feladatává a magyar nyelvet és magyar szellemet a pozsonyi főgymnasiumban ismét meghonosítani; e feladatának Kruesz dicsően felelt meg, de négy év múlva ismét el kellett Pozsonyt hagynia, mert 1865. évben pannonthalmi főapáttá lett. — Cicero az ifjúság tanítását és oktatását oly szolgálatnak mondja, melynél jobbat, nagyobbat a hazának aligha szentelhetünk; ha ez valóban áll, pedig nincs okunk annak valóságát kétségbe vonni: akkor Krueszról méltán elmondhatjuk, hogy ő a honfíu tartozását nagy mértékben és nagy nemesen rótta le; mert önmagát teljesen feledvő, hazájának a tanári

pályán huszonkét évig lelkesen és kitünő eredménynyel szolgált, s annak nemcsak minden idejét, minden erejét, hanem egészségét is teljes készséggel feláldozta.

A pannonhalmi főapátsághoz tartozó szentbenedekiek a megüresedett főapáti székre három egyént szabad választás útján tűznek ki, s ezek közül egyet kinevezni az apostoli király jogában áll. Rimely Mihály főapát halála után a szerzet 1865. évi szeptember 5-kén a főapátságra első helyen Kruesz Krizosztomot jelölte ki mély vallásossága, szeplőtelen erénye, nagy tudománya, megható ékeszolgálása, fáradhatatlan tevékenysége, az egyház, a haza és szerzet iránti hő szeretete, s az egyházi és tanügyi téren szerzett kitünő érdemeiért. — Kruesz akkor veszélyes torokbajban szenvedett, melyet a főgymnasium-igazgatói hivatalban kifejtett túlbuzgalma idézett elő; s jöllehet baja másfél hónap múlva, az előbb említett választás napjától számítva, némileg enyhülni kezdett: ő mégis — a felsőbb helyről ekkor hozzá intézett felhívásra, vajjon képes-e a főapáti kötelemek teljesítésére? — tagadólag akart válaszolni. De lássuk e tárgyra vonatkozólag önnönmaga szavait, melyeket az 1875. évben a káptalanilag egybegyűlt rendtársakhoz intézett: „Igen szenvedő állapotban jutottam a kandidátusok diszes sorába; attól tartottam, hogy bajom mélyebb és veszélyesebb, és elrémltem azon gondolattól, hogy ily bajjal főapáttá kineveztetve, a szerzetnek terhére és pótolhatatlan kárára legyek. Komolyan arról gondolkodtam, hogy félre állván, a következőnek nyitom meg a munka terét. Ő határozottan ellenezte, s az Isten akaratában való megnyugvást sürgette.“ Ezek Kruesz szavai, s az általa említett következő, vagyis a második jelölt az én érdemetlen csekélységem vala, ki ezen adatot leginkább csak azért véltem fölhozandónak, mivelhogy az szép fénybe helyezi Kruesz nemes lelkületét, melynélfogva ő válság idején, valamint ezen alkalommal, éppen úgy más esetekben is a mérleg serpenyőjébe nem az önérdeket, hanem a közjó követelményét vetette.

Kruesz a legfelsőbb helyen 1865. évi november 3-án aláírt kineveztetése után a főapáti széket elfoglalván, a

főapátság birtokain a gazdasági viszonyokat szánalmas állapotban találta : ugyanis 1848. évben az úrbéri munkatartozások hirtelenül megszűnván, a főapátsági gazdaságnak nem volt elég ereje a földeket kellőleg megművelni ; a mi szükségképen jelentékeny jövedelemapadást vont maga után ; és részint e körülmény, részint meg az akkori belháború alkalmával szenvedett nagy károk, és a mintegy két évtizeden át húzódó birtoktagosításnak tetemes költségei az elkerülhetetlenül szükségessé vált jószág-beruházást lehetlenné tévék. E kiáltó bajon segíteni Kruesz legfőbb gondjai egyikének tekintette, mert egyrészt meg volt arról győződve, hogy korunk követelményeihez képest hazafiúi kötelessége minden magyarnak, a birtokot okszerű gazdálkodással lehetőleg legjobban jövedelmezővé tenni ; de másrészt meg Kruesz sok szegényen segíteni, s a közjó oltására sok áldozatot hozni hön óhajtott, a mi szűkebb bevételek mellett nem leendett vala eszközölhető. Kruesz tehát mindenekelőtt a kormánya alatti szerzet tagjaihoz fordult, s ezeket különféle alkalommal szóval és körlevelek útján kérte, hogy a szükségüket fedezendő kiadásoknál mindenkor a takarékosagra ügyeljenek ; s e tekintetben ő maga a legjobb példával ment elő. E mellett a mezei gazdaság menetére nagy gondot fordított ; megjavította a gazdatisztek és cselédek évi járandóságát, hogy mindenki kötelességét annál szorgalmasabban és lelkiismeretesebben teljesítse ; de ellenben működésüket szigorú ellenőrzés alá helyezte, s ellenőrködő figyelmét, a mennyire lehetséges vala, ő maga is mindenfelé kiterjesztette ; az összes számadásokat nagy fáradsággal átvizsgálta, és kivonatolta ; s a mit az előírányzott bevételek és kiadások összehasonlítása után nélkülözhetőnek gondolt, azt a gazdaság emelésére fordította ; emeltetett sok szükséges épületet, cselédlakokat, magtárakat, istalókat, aklokat ; megszerezte a szükséges házi állatokat, gazdasági gépeket ; állittatott faiskolákat, berendeztette czélszerűen az erdőkezelést stb. stb. Ezek és egyéb hasznos intézkedésekkel Kruesz a főapátsági birtokot néhány év alatt oly állapotba hozta, hogy a tiszta bevételek évről évre kedvezőbb arányban szaporod-

tak, s a közel és távolabb szomszédságok gazdái a főapátsági birtokban sok utánzásra méltót láttak, s azt követni is szerették. Ekképen történt, hogy azon birtok, mely a szerzetnek II. József császár általi eltöröltetése után alig vala képes a kezelési költségeket előteremteni, most már a tanárságra készülők neveltetésére, három fő- és ugyanannyi algymnasium ellátására s nem különben huszonkét plébánia fentartására elég jövedelmet szolgáltatott; sőt mi több az észszerű gazdálkodás Kruesz főapátot képessé tette, rendtársait jelentékenyen jobb ellátásban részesíteni, jótékonytáskát sok irányban gyakorolni, s különféle közczélokra tetemes áldozatokat hozni, és mindezt oly mértékben, hogy Kruesz kegyeletes kiadásai tizenkilencz év folytában a két millió osztrák értékű forintot meghaladták.

A most érintett tárgyra vonatkozólag mindenekelőtt megemlítendőnek vélem, hogy másokkal jót tenni, Kruesz hazafias és emberszerető lelkületének egyik fővonása vala; ő mindenkor örömet és sok anyagi segílyt nyújtott a szegényeknek, s főleg a közinség idejében a legnagyobb áldozatokra késznek mutatkozott; erre vonatkozólag nézetét 1879. évi december 2-kán csekély magamhoz irt leveleiben így fejezte ki: „Az egyházi birtokok inséges időkben providentialis szerepre hivatvák! ut tempore opportuno aperiamus manum, ha kell, az egyházi kincsek rovására is.“ Egyébiránt, midőn Kruesz a szűkölködőket segélyezé, nem tudta balkeze, hogy mit cselekszik jobbjá; s ilynémű kiadásait a mindentudó Istenen kívül senki meg nem tudta volna, ha ő lelkiismeretes kötelességének nem tartja vala, a szerzetnek minden év végén számot adni, hogy az évenkénti bevételek hová és mely czélra fordítottak; s e jelentések alapján volt csak meghatározható, hogy tizenkilencz évre terjedő kormányá alatt az egyes szegények segélyezésére fél millió forintnál több adatott ki; továbbá templomok építése és ékítésére, iskolák alapítására és czélszerű berendezésére, tudományos vagy jótékony közintézetek létesítésére vagy segélyezésére, irodalmi vagy egyéb közhasznú czélok emelése vagy előmozdítására másfél millió forintnál több fordított. A ki a pannonhalmi főapát-

ság vagyoni állapotát és viselendő terheit ismeri, bámulva kénytelen megvallani, hogy Kruesz kegyeletes czélokra aránylag nagyon sokat költött, a minek megszerzése csak igen eszélyes gazdálkodás és önmaga szükségeinek tetemes megszorítása mellett vala eszközölhető; s e kettőre Krueszt az Isten és haza iránti szent kötelességnek hő érzete ösztönözte.

Némi idő óta többször volt alkalmam tapasztalni, hogy rendesen nem annyira az anyagi szükség, mint inkább a lelki bajok sodorják az embert a kétségbeesés örvényébe: a nemes szívnek tehát a lelki ügyek terén is van elég módja másokkal jót cselekedni; sok esetben oly nagy jót, mely a legdúsabb anyagi segílyt is háttérbe szorítja. — Kruesz Krizosztom e téren is sokat és jelesen működött; s én sokszor szemtanúja voltam teljes kimerültségének, mint azon fáradozásai eredményének, melyeket a lelki szükségek elenyészttetésére embertársainak szeretettjelesen szentelt volt. De hallgassuk el ama számtalanok neveit, kiket tettel és élő vagy irott szóval, üdvös oktatás, jószívű intés, kellő fölvilágosítás, böles tanács, édes vigasztalás és egyéb lelki jókban részesített: emlitsük meg csak azt az egyet, a mi a napi lapokban is annak idején olvasható volt, hogy Kruesz a minden magyar által hön tisztelt József főherczeg fenséges családjának gyóntatója s a lelkiekben tanácsadója vala; s mint ilyen szerenesés volt ő fenségeik magas megelégedését kiérdemelni; erről tanúskodik azon nagy kegyesség, melyre a fenséges főherczegi család őt minden alkalmmal méltatta, s melynek jeléül ravatalát is három, kitünően díszes gyászkoszorúval megtisztelte.

Kruesz hazafias érdemeinek elősorolásánál nem szabad elhallgatni, hogy ő a magyar irodalmat egyrészt mecénási pártolás útján és másrészt önmaga műveivel is gazdagította; s ez utóbira nézve különösen megemlítendő, hogy Kruesz, mint munkatárs, szorgalmasan közreműködött különféle folyóiratokban és egyéb irodalmi vállalatokban: nevezetesen a „Tanodai Lapok,” „Magyar Állam,” „Religio” „Családi Olvasmányok,” „Győri Közlöny,” „Pázmány-füzetek,” „Katholikus Lelkipásztor” és egyéb időszaki kiadvá-

nyokban közölt különféle könyvismertetéseket és bírálatokat, értekezéseket, tudósításokat, egyházi és politikai beszédeket stb.; különféle cikkeket tett közzé az „Egyetemes magyar encyclopaediában”; természettudományi értekezéseket írt a gymnasiumi Értesítőben, például az esztergomban a Diamagnetismusról 1855—56. évben, a pozsonyiban a tűnkövekről 1863—64-ben; közreműködött továbbá az „Ifjúsági Plutarch”-ban, 1858. s a következő évben közölvén Albertus Magnus, Bacon Roger, Kopernik Miklós, Brahe Tycho, Hell Miksa és Kepler János életrajzeit; az 1874. évben sajtó alól kikerült „Györmegye és város egyetemes leírása” című műben, mely Kruesz költségén adatott ki, Györmegye éghajlatát ő ismertette meg.

A most említetteken kívül Kruesz önálló munkákat is írt: különösen, midőn némelyek azon ürügy alatt, hogy iskolai előadásokra alkalmas magyar könyvek nem léteznek, előadási nyelvtől a németet megtartandónak vélelmezték; Kruesz vegytani munkát írt, mely e cím alatt „A szervtelen és szerves vegytan rövid vázlatja, a fegymnasiumi ifjúság számára,” 1865. évben a harmadik kiadást érte; ugyanazon ok indította őt, hogy németből Subiĉ természettanát Kühn Rajmund közreműködése mellett lefordítsa és kiadja (Pesten 1862. évben). Kitűnően diszes kiadásban állíttatta ki Kruesz azon önálló művét, mely 1876. évben ily cím alatt jelent meg: „Emléklapok, melyeket a pannonhalmi szent Benedekrend a főmonostori székesegyháznak főmagasságú Simor János bibornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprimása stb. által 1876. évi augusztus hó 27-én történt negyedik felszentelésének alkalmából a jelen és az utókornak nyújt.” E munka I. Ferencz József ő császári és apostoli királyi fölségének van szentelve, s tartalmaz: 1. adatokat a pannonhalmi székesegyház történetéhez, 2. a mostani templom leírását, 3. a templomra vonatkozó tizenöt diszes műlap magyarázatát, 4. a zárszót. Kruesz nemes lelkének hű és hő áradatai valának azon körlevelek, melyeket mint főapát a kormánya alatti rendtagjaihoz, vagy mint egyháznagy a főpásztorsága alá rendelt hívekhez intézett; ezek némelyike sajtó útján is közöl-

tetett, például az 1866., 1867., 1872. évi, nagybőjti körlevelek a hívekhez ; az 1869. évi, az elemi iskolákról ; az 1871. évi, Rómának az olaszok általi elfoglalásakor ; az 1875. és 1879. évi, a jubileumi bucsúról ; az 1877. évi, főpásztori szózat a keresztény hívekhez husvéti ünnepek alkalmára.

Kruesz szellemi termékei köréből leginkább említésre méltók a különféle alkalommal tartott beszédei. Kruesz gyakran szónokolt, s beszédei mindenkor nagyhatásúak valának : szónokolt a főrendiház, a megye, a tudósok gyűlésein, tanodai ünnepélyeknél, a szentbenedekrendiek káptalani tanácskozásaiban stb., de legtöbbször hallatta szavát az egyházi szószéken, mert szerette a népet oktatni, s a nép mohón hallgatta beszédeit, melyek szerető szívből eredvén, szívhez szólók valának ; és sokat is tanult a nép azokból, sok hasznót és sok vigaszt meritett belőlök. Sajnos, hogy beszédeinek nagy részét csak vázlatilag jelölte fel ; s utóbb még ezt is elhagyván, csak némi előleges elmélkedés után fogott a szónokláshoz : de mindamellett mégis sok beszéde a sajtó alá került. Ezek közé tartozik a főapáti székfoglaló beszéde a rendtársakhoz ; továbbá elnöki beszéde, melylyel a magyar orvosok és természetvizsgálók XVII. nagygyűlését megnyitotta 1874. évben ; a napi lapokban közöltettek annak idején a főrendiház üléseiben tartott beszédei ; de legtöbb kiadott beszéde az egyházi szószéken mondatott el.

Az elmondottak után, úgy hiszem, senki sem fogja kétségbe vonni Kruesz Károly Krizosztom hazafias érdekeit, kiről a főapátságban közvetlen utódja, Vaszary Kolos — beiktatása alkalmával tartott beköszöntő beszédében — azt mondá, hogy Kruesz a tudományosság dicsőségével és a szentség kegyelmével ékeskedő férfiú vala ; az egyháznak nagy dicső fénye, a hazának hű fia, az országnak erős oszlopa, szent Benedek rendének dicsősége és legtündöklőbb disze ; s Vaszary Kolosnak eme nézetében osztoz-

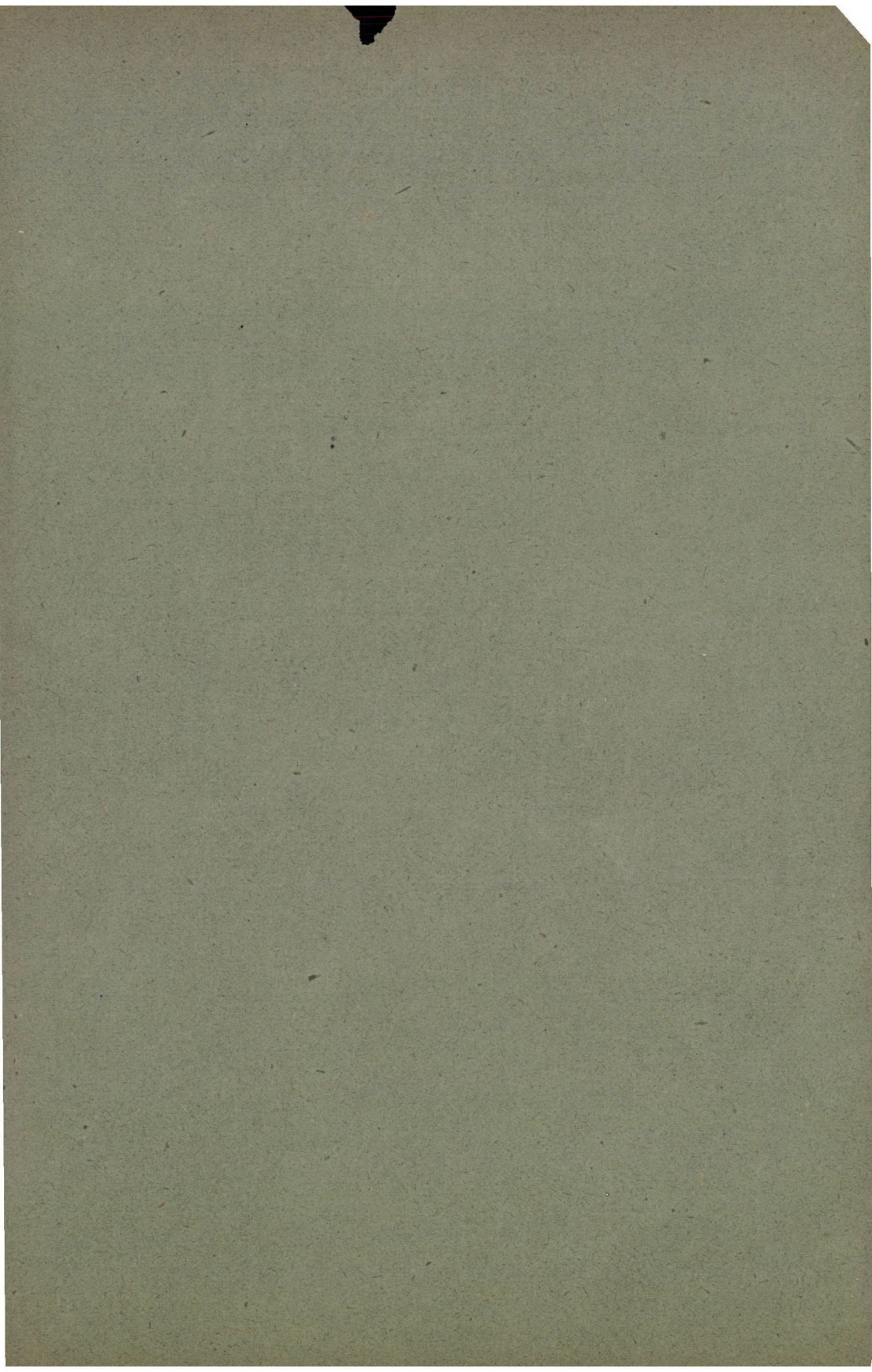

nak az összes magyarhoni szentbenedekiek, de osztoznak más honfitársak is: ugyanis a napi lapok pártkülönbség nélkül nagy dicsérettel szóltak Krueszról a halálát hirdető gyászjelentésekben; s hazánknak nagy tekintélyű testületei Kruesz érdemeit már életében is méltányolván, őt kitűnő megtiszteltetésben részesíték. A budapesti egyetem tanári kara őt tiszteletbeli hittudornak nevezte ki; a magyarországi műemlékek fentartására kiküldött bizottság a kültagok díszes sorába fogadta be; a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagnak választotta meg; sőt fölséges urunk, királyunk szent István jeles rendének lovagkeresztjével — és, a mivel a pannonhalmi főapátoksorában mind- eddig senki sem dicsekedhetett, valóságos belső titkos tanácsosi ranggal tisztelte meg.

Kruesz Károly Krizosztom körünkben nincs többé; ő visszaadta lelkét Teremtőjének 1885. évi január 11-dikén; porladozó teteme a pannonhalmi ős-székesegyház talajában nyugszik, s nyugodjék békében boldog feltámadása nagy napjáig!

ÉMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT

I. KÖTET. 1883.

I.	Emlékezésed Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II.	Emlékezésed Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III.	Emlékezésed Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV.	Emlékezésed Révész I. l. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr.
V.	Emlékezésed Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI.	Emlékezésed Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII.	Emlékezésed Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII.	Emlékezésed Fabritius Károly lev. tag felett. Közma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX.	Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X.	Emlékezésed Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I.	Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	20 kr.
II.	Emlékbeszéd Arkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	10 kr.
III.	Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antalt. tagtól	10 kr.
IV.	Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	40 kr.
V.	Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	20 kr.
VI.	Emlékbeszéd Érkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	30 kr.
IX.	Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	30 kr.
X.	Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	10 kr.

III. KÖTET, 1885.

I.	Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	10 kr.
II.	Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tisz. tagtól	10 kr.
III.	Emlékbeszéd Lönnrotl. k. t. felett. Hunfalvy Pál. tagtól	20 kr.
IV.	Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól	10 kr.
V.	Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól	10 kr.
VI.	Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. Paner Imre tisz. tagtól	10 kr.
VII.	Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól	20 kr.
VIII.	Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól	20 kr.